Suada Mujakić

TRUDNOĆA I DOJENJE

ISLAM I MEDICINA

Suada Mujakić, prof.
Trudnoća i dojenje

Suada Mujakić

TRUDNOĆA I DOJENJE

[Islam i medicina]

Bužim, 2009.

UVOD

Islam je posebnu pažnju posvetio braku i porodici koja ima vrlo značajnu ulogu u muslimanskom društvu. Dokaz tome je to što se trećina pravnih propisa Kur'ana odnose na brak, porodicu i njihovo uređenje.

Jedna od uloga porodice je produženje ljudske vrste, što podrazumijeva prisustvo djece u njoj. Nesporno je da su djeca za svakog čovjeka izvor sreće i radost u životu, ali se o djeci treba brinuti kako bi stasala u zdrave i odgojene ličnosti koje će aktivno djelovati i graditi, a njihovo dobro će se vraćati njima samima, njihovim roditeljima, njihovoj zajednici i svim ljudima.

Porodica podrazumijeva postojanje valjane bračne zajednice koja treba biti skladno uređena, harmonična, stalna, ozbiljna i prihvaćena od oba supružnika, jer bi iz privremenih i prolaznih odnosa proizišle štetne posljedice za društvo.

Islam tačno određuje ulogu svakog pojedinca, kako u društvu, tako i u porodici. On određuje niz prava i dužnosti koje osiguravaju temelje porodičnog života, usmjerenih na doprinos ovih odnosa i ponašanje prema datom

uzoru kojim želi da sačuva pojedinca i društvo. Uspostavljanje uravnoteženosti značajno je kod međusobnih odnosa koji egzistiraju između muškaraca i žena, roditelja i djece, mlađih i starijih itd.

U islamu se ističe jednakost čovjeka i žene kao ljudskih bića koja ne utječe na različitost njihovih pojedinačnih uloga i funkcija u društvu. Primarna odgovornost žene je da se brine o domaćinstvu, porodici i svemu što zahtijeva razvoj ove institucije, dok je primarna odgovornost muškarca da se brine za opskrbu porodice. U porodici muškarac ima drugorazrednu ulogu, kao što žena ima drugorazrednu ulogu u društvu, što naravno ne podrazumijeva njihovu potpunu isključenost u drugim segmentima života. Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Svi ste vi pastiri i svako od vas ima odgovornost za ono što mu je povjereno: vladar je zaštitnik svoga naroda i odgovara za njega, domaćin jedne obitelji je opskrbitelj svoje čeljadi i odgovara za njih, supruga je povjerenica u kući svoga supruga i odgovorna je za ono što joj on povjeri, radnik je povjerenik u imetku njegovog vlasnika i za to odgovara, sin je čuvar očevog imetka i za njega je odgovoran, svi ste vi pastiri nečega i odgovorni ste za ono što vam je povjereno na čuvanje."*[1]

U mnogim društvima žene su se morale boriti za svoja prava, a njihova borba, u mnogim slučajevima, još uvijek traje. Takva društva najčešće sebi uzimaju za pravo da kritiziraju islam kao "religiju koja je zanemarila prava žene", a upravo je islam dodijelio ženi prava koja joj pripadaju.

[1] Bilježi Muslim

Ona je ravnopravna sa muškarcem u ljudskim vrijednostima, jer i jedno i drugo imaju isto porijeklo.

"O ljudi, bojte se Gospodara svoga, koji vas od jednog čovjeka stvara, a od njega je i drúgu njegovu stvorio, i od njih dvoje mnoge muškarce i žene rasijao..." (En-Nisā', 1.)

"Muslimanima i muslimankama, i vjernicima i vjernicama, i poslušnim muškarcima i poslušnim ženama, i iskrenim muškarcima i iskrenim ženama, i strpljivim muškarcima i strpljivim ženama, i poniznim muškarcima i poniznim ženama, i muškarcima koji dijele zekat i ženama koje dijele zekat, i muškarcima koji poste i ženama koje poste, i muškarcima koji o svojim stidnim mjestima vode brigu i ženama koje o svojim stidnim mjestima vode brigu, i muškarcima koji često spominju Allaha i ženama koje često spominju Allaha – Allah je, doista, za sve njih oprost i veliku nagradu pripremio." (El-Ahzāb, 35.)

Poruka ovog ajeta je u tome što se sve ove osobine odnose na oba spola. Oboje, i muškarac i žena, posjeduju ljudska prava i dužnosti jednakog stepena, a nagrada na budućem svijetu jednako pripada i jednima i drugima.

"Onome ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik je, Mi ćemo dati da proživi lijep život i dosta ćemo ih nagraditi boljom nagradom nego što su zaslužili." (En-Nahl, 97.)

Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, ističe da se ženi kao majci ukazuje posebna čast. Neki čovjek ga je jednom upitao: "Ko zavređuje moju najveću brigu?" On odgovori: *"Tvoja majka."* Čovjek upita: "A ko onda?" On odgovori: *"Tvoja majka."* Čovjek upita: "A ko onda?" On odgovori: *"Tvoja majka."* Čovjek opet upita: "A ko onda?" On odgovori: *"Onda tvoj otac."*

Mnogo je još kur'anskih ajeta koji ukazuju na određena prava žene, kao i hadisa koji svjedoče o odnosu Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem, prema ženama i njihovom uvažavanju. Dovoljno je navesti hadis Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem, u kojem kaže: *"Žene su rođene sestre ljudi"*[2], pa da nam sve bude jasno.

Sve što postoji na dunjaluku ima svoj uzrok postojanja i zadaće koje je odredio Uzvišeni, pa tako i muškarac i žena. Već smo istakli da je jedna od osnovnih njihovih zadaća očuvanje ljudskog roda, što se u islamu može ostvariti jedino u legitimnom braku.

"Allah za vas stvara žene od vaše vrste, a od žena vaših daje vam sinove i unuke, i ukusna jela vam daje. Pa zašto u laž oni vjeruju, a Allahove blagodati poriču?" (En-Nahl, 72.)

Međutim, brak nije određen samo za produljenje ljudske vrste, već ima i svoje druge strane koje pomažu čovjeku da živi ugodnim i lijepim životom na ovom svijetu ostvarujući i druge svoje bitne zadaće koje su mu određene.

[2] Bilježi Tirmizi

"I jedan od dokaza Njegovih je to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite, i što između vas uspostavlja ljubav i samilost; to su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju." (Er-Rūm, 21.)

Ljubav i samilost spomenuti u ovom ajetu odnose se na harmoniju koja treba vladati u braku, a da bi se ona postigla potrebno je dosta truda, tolerancije, razumijevanja i povjerenja.

"...S njima lijepo živite! A ako prema njima odvratnost osjetite, moguće je da je baš u onome prema čemu odvratnost osjećate Allah veliko dobro dao." (En-Nisā', 19.)

Allahov Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Svaki čovjek koji se strpi nad lošim postupcima svoje žene Allah će mu dati nagradu koju je dao Ejjubu za nedaće koje su ga zadesile. A koja god se žena strpi nad lošim postupcima svoga muža Allah će joj dati nagradu koju je dao Asiji, faraonovoj ženi."*

Također, Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Najbolji među vama su oni koji su najbolji svojim suprugama, a ja sam najbolji svojima."*[3]

Poučan je za nas događaj koji se desio za vrijeme Omera, r. a., kada mu je došao neki čovjek da se požali na loše ponašanje svoje žene. Stajao je ispred vrata čekajući njegov izlazak i čuo Omerovu ženu kako mu prigovara, a Omer

[3] Bilježi Tirmizi

je samo šutio i ništa joj nije odgovarao. Čuvši to, čovjek se odluči vratiti kući razmišljajući: "Ako je ovakvo stanje u Omera i pored njegove oštrine, na šta se ja onda imam žaliti?" Tad je Omer izašao i vidio čovjeka kako odlazi i pozvao ga pitajući šta traži. Ovaj ga obavijesti o razlogu svog dolaska i ispriča mu šta je čuo pred vratima, te da se zbog toga odlučio vratiti. Omer mu odgovori: "Ja je podnosim zbog njenih prava koja ima kod mene. Ona mi kuha hranu, pere odjeću i doji moju djecu, a sve to nije njena obaveza. A pored svega toga, moje srce se kod nje smiruje i ne čini haram." Čovjek reče: "O vođo pravovjernih, i moja žena sve to meni radi." Omer reče: "Strpi se nad tim, brate moj, to vrlo kratko traje!"

Ne pozivamo ovdje na neograničeno trpljenje muškaraca u podnošenju svojih žena, nego da i jedno i drugo, kad se naljute ili kada dođe do nesuglasica, zastanu i saberu i oduzmu sve, imajući itekako na umu kakve vrijednosti ima njihov supružnik i koliko se zalaže u braku.

Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Koja god žena umre, a njen muž bude zadovoljan njome, ući će u Džennet."*[4] *"Najbolja među vašim ženama je ona koja, kada je muž pogleda, obraduje ga, kad joj nešto naredi, posluša ga, a kad je odsutan, čuva njega i njegov imetak."*[5]

Također je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao obraćajući se ženama: *"Najveća prevara kod Allaha na Ki-*

[4] Bilježi Tirmizi
[5] Bilježi Nesa'i od Ebu-Hurejre

jametskom danu bit će da čovjek povjeri nešto svojoj ženi i ona njemu, a onda on ili ona o tome pričaju u društvu."[6]

Prijateljski odnos u braku je jako bitan, gdje su i suprug i supruga usmjereni ka ostvarenju istog cilja, imaju iste ili slične interese, čuvaju moral jedno drugoga i međusobno se pomažu.

> **"A vjernici i vjernice su prijatelji jedni drugima: traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvraćaju, i molitvu obavljaju i zekat daju, i Allahu i Poslaniku Njegovu se pokoravaju. To su oni kojima će se Allah, sigurno, smilovati. – Allah je doista silan i mudar."** (Et-Tevbe, 71.)

Za uspjeh bračne zajednice i odgajanje djece u njoj veoma važnu ulogu ima izbor bračnog druga. Budući supružnici trebaju imati na umu da je, pored kvaliteta koje treba da ima potencijalni supružnik (psiho-fizičko zdravlje, čast, obrazovanje, imetak, ljepota i sl.), najbitnija vjera, jer samo istinski vjernik će uvijek težiti ka ispunjenju Božijeg zadovoljstva, a to će postići uređujući svoj život po Kur'anu i sunnetu Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem.

> **"Nevaljale žene su za nevaljale muškarce, a nevaljali muškarci su za nevaljale žene; čestite žene su za čestite muškarce, a čestiti muškarci su za čestite žene. Oni nisu krivi za ono što o njima govore; njih čeka oprost i veliko obilje."** (En-Nūr, 26.)

---

[6] Bilježi Muslim

Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Ženu udaju njen imetak, ljepota, porijeklo i vjera. Uzmi vjernicu i bit ćeš sretan."*[7]

Nakon ispujenja svoje najveće dužnosti – rađanja, za ženu "obaveza" nije završena. Poznato nam je da je u prvim danima djetetovog života najveća briga osigurati djetetu što zdravije hranjenje. A koja bi hrana mogla za dijete biti zdravija i korisnija od one koju mu je Allah, dž. š., pripremio, stvorivši u grudima njegove majke, mlijeko posebno samo za njega? Prehrana, čija je osnovna svrha da podmiri hranidbene potrebe organizma u životu i rastu djeteta, ima i mnogo drugih značenja koja će igrati važnu ulogu u duševnom razvoju i stvaranju uravnotežene ličnosti.

Djetetu nije potrebna samo hrana za njegov opstanak, nego i ljubav i emotivna sigurnost. Važno je druženje s majkom u toku obroka. Za vrijeme dojenja majka uzima dijete i privija ga uza se. Dijete je na rukama, na toplome, uz majčino tijelo i očigledno od početka uživa u tome.

Povezanost s majkom ima veoma značajnu ulogu u razvoju djeteta, a vrijeme hranjenja najbogatiji su i najpotpuniji trenuci. Tada se udovoljava djetetu u njegovom najvećem i tada jedinom zadovoljstvu, a cijelo njegovo malo biće teži zadovoljenju te potrebe. Važno je da ti trenuci prođu u mirnom, blagom, nježnom, smirenom raspoloženju, bez prekida i uzbuđenja, kad mekoća majčinih prsa i blagost glasa i ruku smiruju napetost djeteta koje zahti-

---

[7] Muttefekun 'alejhi

jeva hranu i omogućuje mu da malo-pomalo poistovjećuje majku sa srećom i zadovoljstvom.

Dojenje je prije svega čudesan čin koji majci pruža toliko radosti, bliskosti, topline i prisnosti, čin koji je potpuno prihvatanje materinstva i duboke radosti zbog toga.

Međutim, treba naglasiti da dijete u prvom redu treba majčinu blizinu, njenu nesebičnu ljubav i brigu. Način na koji se nešto daje mnogo je važniji od onoga šta se daje, i zato one žene koje iz nekog opravdanog razloga ne mogu dojiti dijete ne trebaju sebi prebacivati zbog toga.

Majke koje se nalaze u devetom mjesecu trudnoće još tada trebaju izvršiti pripreme za dojenje, kako fizičke tako i psihičke, informisati se o najboljim načinima za uspostavu dojenja preko raznih medicinskih knjiga ili posjećivati savjetovališta dojenja koja se sve više organizuju u našim bolnicama, da bi se dojenje što uspješnije uspostavilo. Potrebno je naglasiti da majke koje se ne pripremaju za dojenje ili su nedovoljno pripremljene mogu naići na niz problema prilikom uspostave dojenja.

Na našim prostorima često se čuje da je neka žena, dok je boravila u porodilištu, zadojila dijete ali se ne sjeća ko je, kako mu se zovu roditelji, pa nekad čak nije sigurna da li je dijete koje je zadojila bilo muško ili žensko, ni ne sluteći kakve su posljedice.

Prije zadajanja tuđeg djeteta potrebno je prvo ispitati cjelokupno zdravlje i dojilje i djeteta da ne bi došlo do širenja nekih bolesti od kojih su bolesni dojilja ili dijete, ili čak majka djeteta i njen muž.

Treba, također, naglasiti da prema šerijatskim propisima zadajanje tuđeg djeteta dovodi do širenja srodstva velikih razmjera, a šira muslimanska populacija te činjenice nije ni svjesna zbog nedovoljne informisanosti o ovom pitanju. Razlog ovome je ili nedostatak literature na našem jeziku ili nepridavanje značaja ovoj temi.

Sve gore navedene činjenice jako su značajne da im se posveti posebna pažnja kao što je pisanje o tome, te da se razriješe mnoge zablude od kojih su: da se srodstvo širi samo na dojilju, da islam podstiče na davanje djece drugim ženama na dojenje, da se ne treba voditi računa o tome ko doji dijete itd.

Trudnoća

TRUDNOĆA

Materinstvo je prirodna potreba žene. Rađanje, dojenje i njega djeteta je glavni prirodni zadatak žene. Tom prirodnom zadatku prilagođeno je kako njeno tijelo tako i njena psiha i iskustvo materinstva pozitivno utječe na nju.

Međutim, trudnoća i porođaj su u vezi sa komplikacijama i bolestima koje mogu ostaviti trajne posljedice, a ponekad dovesti u pitanje i sam život žene. Ovdje naglašavamo ponekad, jer smrtnost majki u današnje vrijeme je veoma mala. Prema podacima iz literature, stopa smrtnosti je oko 1 na 10.000 porođaja.

Navedeno je razlog da žena mora biti svjesna svoga značaja i svoje žrtve u korist budućnosti ljudskog društva. S druge strane, i muškarci moraju znati da je životni put žene trnovit i pun opasnosti po život i zdravlje. Zato trebaju ukazivati ženi-majci duboko poštovanje, susretljivost i pomoć u svakoj prilici.

Ljudsko društvo osjeća tu žrtvu žene-majke i zato se ona svugdje u svijetu visoko poštuje. Čak su i prijašnji narodi ukazivali počast majci, pa su, recimo, stari Rimljani ustajali na noge kad prolazi trudna žena.

Žena zbog tih mogućih opasnosti ne treba bježati od svojih prirodnih obaveza, od nagona za materinstvom, jer ako se sustegne od toga, čeka je dosada, razočarenje, kajanje i promašen život bez svrhe i cilja. Ona u odnosu na materinstvo liči na borca kojem se kao heroju odaje priznanje ako krene naprijed, ali ako se uplašen od smrti i rana vrati nazad, ili pobjegne s bojnog polja čeka ga kazna i prezir.

Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Žena u trudnoći, sve do porođaja, je poput onog koji bdije na Allahovom putu."*[8]

Naravno da sve opasnosti, bolesti i posljedice ne snalaze svaku ženu koja rađa. Kao što i u borbi ima vojnika bez rana, tako ima i veoma mnogo žena koje su ispunile svoje majčinske dužnosti sačuvavši potpuno svoje tjelesno zdravlje. Božijom odredbom one brzo zaborave svoje bolove i muke, što ne znači da i za to neće imati veliku nagradu.

Taberani bilježi hadis, da je Sellama, dadilja Poslanikovog, sallallahu 'alejhi ve sellem, sina Ibrahima, upitala: "O Allahov Poslaniče, obradovao si muškarce svakim hajrom, a nisi žene?" On reče: *"Jesu li te tvoje prijateljice na to nagovorile?"* "Jesu, one su me nagovorile", odgovori Sellama. Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, joj reče: *"Zar nije zadovoljna jedna od vas da, kada je trudna od svog muža, a on je njome zadovoljan, ima nagradu poput postača, klanjača na Allahovom putu? Pa ako je zadese porođajni bolovi, ne*

[8] Bilježi Taberani

znaju stanovnici Nebesa ni Zemlje, kakve je skrivene radosti čekaju. Pa kada rodi, ne izađe iz nje kap njenog mlijeka, niti će dijete posisati gutljaj, a da neće imati za svaki gutljaj i usisaj dobro djelo, pa ako noć probdije zbog njega, imaće nagradu kao da je oslobodila sedamdeset robova na Allahovom putu."

Priprema za trudnoću

Nakon sklapanja braka prirodno je očekivati i pripremati se za dolazak djece u porodicu. Poznato je kako je trudnoća vrijeme kada dolazi do velikih promjena u čitavom biću žene. Većim dijelom te su promjene uvjetovane uspostavom novih odnosa među hormonima u ženinom tijelu koje utječu na sve organe, pa tako i na mozak, gdje također dolazi do lučenja brojnih tvari koje bitno određuju psihološku sastavnicu trudnoće. Istraživanja danas pokazuju da do istih promjena dolazi i kod muškaraca, naravno u manjoj mjeri, što je samo po sebi razumljivo. Naime, nedavno je istraživački tim iz Kanade utvrdio kako trudnica ponajprije putem svojih feromona utječe na supruga, a koji na još neobjašnjen način potiču lučenje gotovo istog spektra hormona i neuroprijenosnika kao i kod trudnice. Ta je pojava tim više izražena što je muškarac senzibilniji. Ovakvo zapažanje nedvojbeno upućuje na činjenicu kako se i muškarac zajedno sa svojom ženom priprema za svoju veliku ulogu roditelja.

U posljednje vrijeme često se piše o feromonima i njihovom djelovanju kako kod životinja tako i kod čovjeka.

Riječ je o sveprisutnim hemijskim spojevima koji velikim dijelom određuju obrasce spolnog ponašanja u životinja. Čini se kako oni imaju značajan utjecaj i kod čovjeka, a spominje se i vomero-nazalni organ kao organ u unutarnjem dijelu nosa kojim nesvjesno registriramo feromone.

Ovo istraživanje ukazuje kako se značajne promjene događaju kod oba supružnika čime se omogućuje međusobno usklađivanje kao jedan od temeljnih preduvjeta roditeljstva. Moramo naglasiti kako u bespoštednom ritmu modernog života, neinformiranost i nepripremljenost budućih roditelja najčešće znači kako će ih te promjene zateći nespremne, te se umjesto radosti iščekivanja pojavljuju tjeskoba i stres. To može prouzrokovati pogubne posljedice o čemu će kasnije biti govora, a u nastavku ćemo predočiti kako se to sve bračni par može pripremiti za začeće, tj. roditeljstvo.

Tjelesna priprema

Za zdravu trudnoću, od presudnog je značaja zdravstveno stanje oba supružnika, a posebno buduće majke. Ono što bi svaki par koji odgovorno planira svoje roditeljstvo trebao učiniti je da se obrati liječniku i provjeri trenutno zdravstveno stanje u vidu jednog sistematskog pregleda. Žena bi trebala otići i na ginekološki pregled kako bi se na vrijeme otklonile eventualne zapreke, te na taj način spriječile moguće posljedice. Također, treba se čuvati infekcija što se postiže češćim pranjem ruku i izbjegavanjem sumnjive hrane, pića, nekih sredstava za čišćenje i sl.

Nužno je potrebno da budući roditelji poduzmu sve što je u njihovoj moći i pokušaju se riješiti loših navika poput pušenja, pretjeranog konzumiranja kofeina (ispitivanja su pokazala da kofein smanjuje sposobnost tijela da upije željezo, čega u trudnoći treba u većim količinama), a o alkoholiziranju i uzimanju droga da i ne govorimo, jer je jasan stav islama po tom pitanju. U medicinskoj literaturi niz istraživanja ukazuje na mnoge štetne, a nerijetko i fatalne posljedice takvih navika na ishod trudnoće. Kao posljedica pušenja najčešće se spominje pojava niske porođajne mase, a što se alkohola tiče katkad već i jedno konzumiranje dovodi do oštećenja organa nerođenog djeteta, budući da alkohol lahko prolazi kroz placentu, a zbog slabo razvijenog sistema za eliminaciju kod nerođenog djeteta ima znatno jači učinak nego kod odrasle osobe. Govorimo li o korištenju opojnih sredstava i droga, ono najčešće dovodi do teške ovisnosti novorođenčadi. Također, valja se kloniti otrovnih i štetnih tvari koje se ponekad nalaze u bojama za zidove, insekticidima za kućnu upotrebu ili sredstvima za čišćenje.

S druge strane preporučuje se usvajanje pozitivnih navika poput uspostavljanja pravilnog ritma budnosti i spavanja, redovnog vježbanja radi održavanja kondicije i primjerene tjelesne mase, te zdrave prehrane (npr. pokušati dnevno jesti oko pet obroka voća i povrća, dovoljno žitarica i hrane koja je bogata kalcijem, a što se tiče ribe, koja je izvrstan izvor bjelančevina, treba biti oprezan i ne pretjerati, jer neke sadrže puno žive što može naštetiti nerođenom djetetu) uz vitaminske pripravke koji osiguravaju

unos folne kiseline oko 400 mg dnevno (liječnik će preporučiti koji vitamini će se uzimati). Muškarcima se još savjetuje da se ne kupaju u previše vrućoj vodi, pretjerano ne voze bicikl i ne nose uzak donji veš, jer vrućina uništava sjemene stanice, a potrebno je oko tri mjeseca da se one vrate na prvobitnu razinu (naravno ako se ne radi o nekom drugom poremećaju). Ženi se preporučuje odlazak zubaru čime se potpuno osigurava kompletno zdravlje i majke i djeteta, jer oralne bakterijske infekcije mogu dovesti do neželjenih komplikacija. Sve ovo gore spomenuto uglavnom se može čuti kod liječnika prilikom spomenutog pregleda.

Emocionalna i mentalna priprema

Već smo spominjali da brak treba da bude čvrst temelj i zalog buduće porodice i da podrazumijeva skladan odnos supružnika koji probleme rješavaju razgovorom u ljubavi, prihvatanju i toleranciji. Sekularizirano društvo u kojem živimo ne daje nam puno vremena za usklađivanje, stoga ono što nam ostaje na raspolaganju trebamo što kvalitetnije uložiti. Zasigurno, nema boljeg ulaganja od ulaganja u djecu, a upravo je period prije začeća ključno razdoblje kada supružnici trebaju intenzivno razgovarati o svojim osjećajima, očekivanjima i stavovima o pitanju trudnoće, poroda i roditeljstva. Nerijetko tada na površinu isplivaju brojni strahovi, kao npr. strah od poroda, predrasude i negativni stavovi o kojima supružnici trebaju razgovarati i pokušati ih zamijeniti pozitivnim vrednotama.

Koliko je to važno ponajbolje svjedoči rad dr. Monike Lukesch, psihologa sa Univerziteta Constantine u Frankfurtu. Nakon što je pratila trudnoću kod dvije hiljade žena, u svojoj studiji zaključuje kako je majčin stav imao pojedinačno najveći utjecaj na to kakvo će biti dijete. Sve žene uključene u studiju imale su isti socio-ekonomski status, bile su podjednako inteligentne i sve su imale jednaku razinu i kvalitetu prenatalne skrbi. Jedina stvar u kojoj su se razlikovale bio je stav prema njihovom nerođenom djetetu za što se kasnije pokazalo da ima ključni učinak na njihovu djecu. Djeca majki koje su prihvatale trudnoću i željele porodicu bila su daleko fizički i emocionalno zdravija, kako na porodu tako i nakon njega, od djece majki koje su imale negativan stav.

Do istog zaključka došao je i dr. Gerhard Rottmann sa Salzburškog univerziteta u Austriji. Osim toga, dr. Rottmann je u svom istraživanju između ostalih promatrao i skupinu podvojenih majki, onih koje su svjesno odbijale trudnoću, a nesvjesno prihvatale. Uočio je kako je neuobičajeno velik broj njihove djece pri rođenju bio apatičan i letargičan. Svojom studijom je dokazao kako nerođena djeca na još neobjašnjen način detektiraju čak i one fine emocionalne nijanse kod svojih majki. Ne treba zanemariti ni ulogu oca, jer svi postojeći znanstveni dokazi upućuju na to kako kvaliteta ženinog odnosa sa suprugom ima presudan učinak na nerođeno dijete. Prije spomenuta dr. Lukesch upravo je taj odnos stavila po važnosti odmah iza ženinog stava prema trudnoći i majčinstvu. Dr. Dennis Stott također smatra to krucijalnim, te je u nedavnoj

studiji sa preko 13.000 djece i njihovih porodica izračunao kako žena u lošem braku ima 237% veći rizik da nosi psihološki i fiziološki oštećeno dijete nego žena u sigurnom braku ispunjenom ljubavlju i podrškom.

Također je važno naučiti prevladati tjeskobu i uspješno ovladati stresom, te zajedničkim snagama oba supružnika svesti ga na najmanju moguću mjeru. Postoje brojne studije o tome, a za tu temu specijalizirao se dr. Thomas Verny, jedan od osnivača područja prenatalne i perinatalne psihologije i zdravlja. Dr. Verny u svojoj knjizi *Tajni život nerođenog djeteta* posebno izdvaja istraživanja već spomenutog dr. Stotta koji ukazuje kako dugotrajni osobni stres i tjeskoba, najčešće povezani sa nekom bliskom osobom, ostavljaju trajne posljedice na predrođenče i prate ga kroz čitav život. Znamo li kako se pri takvom stresu kontinuirano stvaraju hormoni stresnog odgovora (npr. kortizol) koji prolaze kroz posteljicu, postaje jasno kako to ostavlja duboki otisak ponašanja u najosjetljivijem razdoblju razvoja djeteta, pa time određuje i njegovo ponašanje kada se ono rodi. S druge, pak, strane, ljubav oba roditelja i pozitivne emocije koje kod majke dovode do lučenja drugih hormona i neuroprijenosnika, poput serotonina, utisnuće u novonastalo biće jedan sasvim drugačiji pečat. Razlike su toliko očite, da ih jednostavno nije moguće zanemariti. Nadamo se kako će ovo izloženo biti dovoljno da potakne buduće roditelje na emocionalnu i mentalnu pripremu u planiranju odgovornog roditeljstva.

Duhovna priprema

U smislu pripreme za začeće i roditeljstvo nipošto se ne smije izostaviti duhovni aspekt. Za nas je to značajno s obzirom da spomenuta znanstvena istraživanja u medicini, psihologiji i sociologiji sadrže mnoge činjenice o tome kako upravo islamski brak u svojoj otvorenosti prema životu, te zaštiti tog života od samog njegova začeća, osigurava najpogodnije okruženje ljubavi i sigurnosti za dijete.

Moramo naglasiti i istraživanja dr. Larrya Dooseya, istaknutog američkog liječnika i istraživača koji je prikupio postojeće znanstvene dokaze koji potvrđuju medicinsku djelotvornost molitve.[9]

Ovo za nas muslimane nije nova činjenica, jer da ibadet ne koristi trudnici i njenom nerođenom djetetu i da je imalo opterećuje, bila bi oslobođena klanjanja kao što je oslobođena i žena u hajzu i nifasu, ili kao što je oslobođena posta uz obavezu napaštanja kad prođe period nošenja i dojenja djeteta.

Sama veza sa Gospodarom u toku namaza ulijeva čovjeku smirenost i pouzdanje, jer vjernik je svjestan da nam je On najbolji pomagač i zadovoljan je sa Božijom odredbom.[10] Također, on je zadovoljan što ispunjava svoje za-

---

[9] Petar-Krešimir Hodžić i Rafaela Mrđen-Hodžić, *Priprema za trudnoću*, www.ringeraja.hr/priprema-za-trudnocu_365.html

[10] Ova duhovna priprema korisna je i za ono što dolazi poslije poroda, jer žena nailazi na novu situaciju na koju se treba navići, a za to prilagođavanje treba dosta strpljenja i truda. Također, ako Allahova odredba bude takva da dijete koje je rođeno ne preživi, treba imati na umu riječi Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem, da

daće koje su mu postavljene na ovom svijetu, očekujući nagradu od svoga Gospodara, a Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, ženi koja je trudna zbog njene strpljivosti u podnošenju tegoba obećava Džennet.

Dakle, svaka ova priprema je radi postizanja jednog cilja, a to je zdravo potomstvo i sve to radimo iz ljubavi prema njemu, jer ljubav je ona temeljna vrijednost i ono najvažnije što bi svaki roditelj trebao bezrezervno ponuditi svome djetetu. Takva ljubav donijet će obilje plodova za čitavu porodicu, a njen učinak bit će ukorijenjen u najdubljim sferama ljudske egzistencije.[11]

Menstruacija

Menstruacija je izbacivanje gornjeg sloja materične sluznice izmiješanih sa sluzavim sekretom materičnih žlijezda. Sluznica se odstranjuje kao suvišna i nepotrebna, jer ono jajašce kojem je ona bila namijenjena za ugniježđenje nije oplođeno. Menstruacija svojom pojavom predstavlja početak puberteta, a svojim prestankom kraj spolne zrelosti žene. Međutim, treba imati na umu da ima izuzetaka. Ima spolno zrelih žena koje mogu ostati trudne mada nemaju menstruaciju. Da bi žena mogla da zatrudni bitno je da ima ovulaciju, uz uslov da se njeno jajašce može

će dijete koje umre prije svojih roditelja uvesti ih u Džennet držeći za njihovu odjeću kao što on drži za svoju. (Hadis bilježi Muslim od Ebu-Hurejre)

[11] Više o pripremi za trudnoću vidjeti u: Ana De Kervasdue, *Život žene*, Paideia, Beograd, 1995. i Blagoje Stambolović, *Higijena žene*, Medicinska knjiga, Beograd–Zagreb, 1976.

spojiti sa spermatozoidom. To znači da je moguće ugniježđenje jajašca na sluznici maternice koja prvobitno nije bila njemu namijenjena. Prvi dan krvarenja računamo kao početak menstrualnog ciklusa, a dan prije početka sljedećeg krvarenja kao kraj menstrualnog ciklusa. Razmak između dva krvarenja obično iznosi 28 dana, a može se desiti da to bude u rasponu između 21 i 35 dana. Medicinska literatura navodi da krvarenje obično biva od 3 do 7 dana, a menstruacija koja traje manje ili više od toga nije normalna. Međutim, žene se međusobno razlikuju, pa će svaka, posmatrajući i prateći svoje krvarenje znati šta je kod nje uobičajeno, s tim što se primjećuje da krv menstruacije ima svoj specifičan miris i boju. Ako se primijete kakve neuobičajenosti potrebno je javiti se liječniku. [12]

U islamu je obavljanje obreda od strane žene povezano sa pojavom menstruacije, tj. u tom periodu žena je pravno nečista (hades), te kao takva ne može obavljati vjerske obrede (namaz, post, itikaf, tavaf i učenje Kur'ana), kao ni stupati u intimne odnose. U Kur'anu se o tome kaže: **"I pitaju te o mjesečnom pranju. Reci: 'To je neprijatnost.' Zato ne općite sa ženama za vrijeme mjesečnog pranja, i ne prilazite im dok se ne okupaju. A kada se okupaju, onda im prilazite onako kako vam je Allah naredio. – Allah zaista voli one koji se često kaju i voli one koji se mnogo čiste."** (El-Bekare, 222.) Rekao je Allahov Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, Aiši, r. a., kada je imala mjesečno pranje u toku hadža: *"To je nešto što je odredio*

[12] Više vidjeti u: Blagoje Stambolović, *Higijena žene*, str. 13.

Allah, dž. š., kćerima Ademovim."[13] Ebu-Davud i drugi bilježe riječi Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem: *"Krv mjesečnog pranja je crna i raspoznatljiva, pa kada bude takva, onda nemoj obavljati namaz."*

Prema šerijatskim propisima ženi u hajzu i nifasu je zabranjeno vršenje gore navedenih propisa i spolno općenje, dok će žena za vrijeme istihaze moći vršiti obrede. Prenosi se da je Fatima bint Ebi-Hubejš, r. a., imala odljev krvi, pa joj je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: *"Krv menstruacije prepoznatljiva je po boji. Kada se ona pojavi, prekini s obavljanjem namaza. Ako je krv drugačija, onda se abdesti, jer je to krv iz kapilara."*[14] Kaže El-Ezheri, kao što od njega prenosi imam Nevevi: "*Hajz* – mjesečno pranje je krv koju pušta maternica žene nakon njenog sazrijevanja (kada po fikhskim propisima žena postaje punoljetna) u uobičajenim vremenima, a *istihaza* jeste odljev krvi, ali ne u njenim uobičajenim vremenima. Krv mjesečnog pranja izlazi iz šupljine maternice i biva crna i razjarena, tj. vruća, kao da je sa žarišta, a istihaza je tekuća krv iz tetiva i to iz nižih slojeva maternice. Isto se spominje i od Ibn-Abbasa, r. a."

Malikijski pravnici kažu da je mjesečno pranje krv koja izlazi sama od sebe s prednje strane žene u dobi u kojoj obično može ostati trudna, pa makar to bilo samo jednom. Značenje riječi "da krv izađe sama od sebe" znači da krv na koju se misli prilikom menstruacije, jeste krv

[13] Bilježi Buhari
[14] Bilježi Nesa'i

koja izađe bez određenog razloga, pa ako bi se krv pojavila zbog porođaja, smatra se *nifasom* – postporođajnim krvarenjem, a ne mjesečnim pranjem, a isto tako će se smatrati krv koja se pojavi zbog nekog drugog slučaja (bolest u vagini ili materniciі). Također, krv koja se pojavi prilikom oduzimanja nevinosti ne smatra se mjesečnim pranjem, kao što se ni krv iz polnog organa koja se pojavi zbog upotrebe lijekova, a van ustaljenog termina menstruacije, ne smatra mjesečnim pranjem, tako da žena u takvom stanju treba da klanja i posti.

"S prednje strane žene" misli se iz spolnog organa, jer ako bi krv izašla iz nekog drugog mjesta to onda nije mjesečno pranje. A riječi "u dobi u kojoj obično može ostati trudna" označavaju da to ne bude krv koja se pojavi kod djevojčice koja ima manje od devet godina i starice kojoj je davno prestalo mjesečno pranje.

Hanefijski pravnici kažu da je mjesečno pranje krv koja izlazi iz maternice žene (koja nije trudna, punoljetna je i nije starica) koja se nije pojavila zbog porođaja, a niti zbog bolesti. Oni razlikuju šest raznih boja krvi, a to su: crvena, tamna, zelena, boja zemlje, žuta i crna, pa ako izađe i poteče iz maternice žene neka od navedenih boja krvi, to je krv mjesečnog pranja, pod uslovom da izađe jasno iz spolnog organa. Njihove riječi "koja nije trudna, punoljetna je i nije starica" označavaju da to ne može biti krv koju vidi trudnica, jer se za tu krv, po hanefijskom mezhebu, ne kaže da je krv mjesečnog pranja; niti krv koju vidi djevojčica mlađa od sedam godina, jer po hanefijskom mezhebu, za razliku od ostalih mezheba koji su odredili da je

početna dob za menstruaciju devet godina, najniža dob u kojoj se može dobiti menstruacija je sedam godina; niti krv žene starije od 55 godina, osim ako još uvijek ima menstruaciju.

Šafijski pravnici smatraju da je mjesečno pranje krv koja izlazi iz spolnog organa zdrave žene, tj. da izlazak krvi nije uzrokovan bolešću, kada napuni devet godina ili više, bez porođajnog razloga. Pojam "krv" se odnosi na krv koja ima jednu od pet boja koje krv može da posjeduje: crna, crvena, riđa, tamna i potom žuta boja.

Krv izlazi iz unutrašnjosti maternice bilo da je žena trudna ili nije, zbog toga što šafije i malikije smatraju da i trudna žena ima mjesečno pranje, za razliku od hanbelija i hanefija koji smatraju da trudnica ne može imati mjesečno pranje. Krv koja izlazi iz nekog drugog mjesta, a ne iz maternice, ne naziva se mjesečnim pranjem, bilo da izlazi iz prednjeg dijela polnog organa ili iz stražnjice ili iz bilo kojeg drugog dijela tijela. Što se tiče dijela definicije "da nema bolesti koja uzrokuje istjecanje krvi", time se izdvaja krv koja izlazi zbog bolesti i za tu krv se kaže *istihaza* – krv koja teče nakon isteka određenog vremena mjesečnog pranja. Dijelom definicije "kada napuni devet godina", se izdvaja djevojčica u dobi ispod devet godina, jer se pojava krvi u tom periodu ne naziva hajzom, nego istihazom. Samo po šafijskom mezhebu žena može da ima mjesečno pranje sve dok je živa.

Hanbelijski pravnici kažu da je mjesečno pranje normalna krv koja izlazi iz unutrašnjosti maternice zdrave žene koja nije trudna, u poznatim vremenima, bez po-

rođajnog razloga. Takvo mišljenje blizu je mišljenju šafija, osim u riječima "ona koja nije trudna", zbog toga što hanbelije smatraju da trudnica ne može imati mjesečno pranje, nego se ta krv naziva istihazom. Njihove riječi "u poznatim vremenima" ističu da se time izdvaja djevojčica koja je mala, tj. koja ima manje od devet godina i starica koja je izgubila svaku nadu za dobivanje mjesečnog pranja, tj. ona koja je napunila pedeset godina. Odbrano je mišljenje da je najranija dob za dobijanje menstruacije devet godina, a najkasnija dob je različita od žene do žene. Što se tiče najdužeg i najkraćeg broja dana koliko može trajati jedno mjesečno pranje, islamski pravnici kažu da je to najmanje tri, a najduže deset dana, i to po hadisu kojeg prenosi Ebu-Umame, r. a., od Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem: *"Ne može trajati mjesečno pranje više od deset dana, a niti manje od tri."* Ima i onih pravnika koji smatraju da je najmanja menstruacija jedan dan, a najduža petnaest dana. Većina pristalica sva četiri mezheba smatra da je najkraći period između dva mjesečna čišćenja petnaest dana, a da nema granice za najduži period.[15]

Neplodnost supružnika

Neplodnost je iskušenje na koje nailaze neki supružnici, pa je zbog toga potrebno istaći stav islama o tome. Postoje mnogi uzroci neplodnosti, od kojih se neki mogu

[15] Vidjeti: Abdullah, *Fikh i medicina o mjesečnom pranju*, Novi horizonti, br. 3, http://www.iltizam.org/index.php?ime=tekstovi&tekstovi=tekst&id=-184007618

otkloniti lijekovima. Vijekovima se odgovornost za sterilitet pripisivala ženama, a medicina je utvrdila da je i muškarac gotovo podjednako kao i žena odgovoran za neplodnost. Tako se može približno reći da je muškarac odgovoran za neplodnost u 35% slučajeva, a žena u 40%, ali kod približno svakog četvrtog slučaja postoji jedan ili više faktora neplodnosti. Moramo naglasiti da islam na ovu pojavu gleda kao na bolest, a on od svojih pripadnika traži da se liječe.

Prenosi se od Usame ibn Šerika da je rekao: "Došao sam Poslaniku, sallallahu 'alejhi ve sellem, i zatekao ashabe da sjede oko njega tako skrušeno kao da su im na glavi ptice. Nazvao sam selam i sjeo. Nakon toga su došli neki beduini i upitali Allahovog Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem, da li je dozvoljeno liječenje, a Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je odgovorio: *'Liječite se, jer Allah nije stvorio bolest, a da joj nije odredio i lijek, osim starosti.'*"[16]

Ovaj hadis je obuhvatio liječenje od svih bolesti općenito, ne izuzimajući nijednu, ali se pri liječenju treba pridržavati osnovnih odredbi Šerijata, kao što su, npr., odredbe koje od žene zahtijevaju da se liječenje odvija, po mogućnosti, pod kontrolom liječnice muslimanke. Ako se ženi ne može obezbijediti liječenje u ovakvim okolnostima, onda je dozvoljeno liječiti se kod liječnika muslimana, a ako ni to, onda kod liječnice nemuslimanke, ili, u krajnjem slučaju, kod liječnika nemuslimana.[17]

[16] Bilježi Muslim

[17] O pitanju liječenja žene kod muškog liječnika, islamski pravnici su se podijelili u mišljenju uvjetujući dozvoljavanje liječenja žene

Nekada liječenje neplodnosti podrazumijeva vještačku oplodnju koja može biti unutrašnja i vanjska. Unutrašnja vještačka oplodnja podrazumijeva uzimanje sperme supruga (naglašavamo supruga, zato što miješanje treće osobe nije dozvoljeno) i njeno ubrizgavanje unutar vaginalnog otvora ili maternice supruge. Vanjska vještačka oplodnja podrazumijeva uzimanje spermatozoida i jajne ćelije supružnika s namjerom njihove oplodnje izvan maternice i presađivanje jajne ćelije u maternicu. Islam dozvoljava i jednu i drugu vrstu oplodnje pod uvjetom da se obavezno koristi sperma supruga u prvom slučaju, a u drugom slučaju sperma supruga, jajna ćelija njegove supruge i njena maternica, jer ni iznajmljivanje maternice druge žene (surogat majke) nije dozvoljeno.

Adopcija – usvajanje djece

Iz prethodnog smo vidjeli da ljudi nekada nailaze na prepreke i iskušenja pri dobijanju poroda, a nekada se može desiti da budu iskušani i nemogućnošću dobijanja vlastitog poroda.

"Allahova je vlast na nebesima i na Zemlji. On stvara šta hoće! On poklanja žensku djecu kome hoće, a kome hoće – mušku, ili im daje i mušku i

kod liječnika muškaraca time da postoji prijeka potreba, tj. ili da joj je život u opasnosti, ili da trpi jake bolove, ili da ženski liječnik ne postoji. Moramo naglasiti da je danas, hvala Bogu, skoro nemoguće da ženi nije dostupno liječenje kod ženskog liječnika u svakom domenu

žensku, a koga hoće, učini bez poroda; On uistinu sve zna i sve može." (Eš-Šūrā, 49.–50.)

Bračni parovi pogođeni ovakvim iskušenjem često posežu za usvajanjem djece bez roditelja ili napuštene djece. Šerijatsko pravo ima posebne propise koji se odnose na prava i obaveze prema takvoj djeci. Nema nikakve zabrane da takvo dijete bude zbrinuto u nekoj od muslimanskih porodica kako bi moglo normalno odrastati. Međutim, potpuno usvajanje tog djeteta i njegovo uvrštavanje u nasljednike nije dozvoljeno.

Allah, dž. š., u Kur'anu kaže:

"Allah nijednom čovjeku dva srca u njedrima njegovim nije dao, a ni žene vaše, od kojih se ziharom rastavljate, materama vašim nije učinio, niti je posinke vaše sinovima vašim učinio. To su samo vaše riječi, iz usta vaših, a Allah istinu govori i na Pravi put izvodi. Zovite ih po očevima njihovim, to je kod Allaha ispravnije. A ako ne znate imena očeva njihovih, pa, braća su vaša po vjeri i štićenici su vaši. Nije grijeh ako u tome pogriješite, grijeh je ako to namjerno učinite; a Allah prašta i samilostan je." (El-Ahzāb, 4.–5.)

Riječ "adopcija" (posinjavanje, *tebnijje*) se, međutim, upotrebljava i u drukčijem smislu, što islam nije zabranio, a to je: kada čovjek u kuću primi siroče ili nahoče da bi ga odgajao ili obrazovao tretirajući ga kao svoje dijete (da ga štiti, hrani, odijeva, podučava i pazi). Međutim, on to

dijete ne pripisuje sebi, niti mu daje prava koja je Šerijat rezervisao za rođenu djecu, kao što je, npr., pravo na nasljedstvo. Ako čovjek nema vlastito dijete, a želi da ovakvo dijete pomogne svojim materijalnim sredstvima, on mu može darovati šta hoće dok je živ, a može mu ostaviti u nasljedstvo do jedne trećine svoje ostavštine prije nego što umre.[18] Ovakav čin islam smatra izuzetno lijepim i onaj ko ga izvrši bit će nagrađen Džennetom.

Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Ja i onaj koji zbrinjava siroče bit ćemo kao ova dvojica u Džennetu"*, pokazavši svoj srednji prst i kažiprst s neznatnom razdaljinom.[19]

Dakle, o djetetu je potrebno i pohvalno voditi brigu, ali kada odraste treba ga upoznati s njegovim stanjem, jer ima pravo da bude upoznato sa svojim porijeklom, ako je to moguće.

---

[18] Da bi se dodatno učvrstio status primljenog djeteta i mnogo šta olakšalo najbolje bi bilo (kad bi se moglo ostvariti) da ga žena, koja preuzima brigu o njemu, zadoji dok je još malo, ako ona ima i doji svoju djecu. Tada joj ono postaje dijete po mlijeku, a njena djeca braća i sestre po mlijeku zadojenom djetetu. Ako žena ne može imati vlastitu djecu, moglo bi se naći da neko ko je krvno vezan za ženu zadoji to dijete kako bi se ostvarilo srodstvo, pa makar i po mlijeku. Ovo se predlaže zbog toga što bi kasnije kad dijete postane punoljetno prema propisima islama, dodatan problem bio i to što on nije mahrem niti ženi koja ga je othranila i odgojila, a ni drugim ukućanima.

[19] Bilježi Ibn-Madže

Planiranje porodice

Pitanje planiranja porodice je aktuelno još iz vremena Poslanika, sallallahu ʿalejhi ve sellem, Ovo pitanje se u tom periodu tretiralo kroz pitanje *ʿazla* (izbacivanje sjemena prilikom spolnog odnosa izvan rodnice radi sprečavanja začeća – prekinuti spolni odnos), a ʿazl se može smatrati jednom vrstom kontracepcije.[20]

O pitanju dozvole ʿazla i planiranja porodice islamski pravnici su se razišli. Oni koji dozvoljavaju ʿazl i planiranje porodice, svoj stav temelje na činjenici da je ʿazl korišten u periodu dolaska objave, a o tome nije ništa objavljeno, i da je Poslanik, sallallahu ʿalejhi ve sellem, bio upoznat sa njihovim postupkom i nije to zabranio.

---

[20] Kontracepcija je sprečavanje začeća zaštitnim sredstvima ili metodama u cilju regulisanja rađanja. Danas se pojavio niz kontraceptivnih sredstava i metoda koje ili mehanički sprečavaju spermatozoide da prodru u maternicu, ili hemijski uništavaju spermatozoide na putu ka maternici, ili sputavaju ovulaciju, ili određuju neplodne dane u menstrualnom ciklusu. Moramo naglasiti da sva ta sredstva i metode nisu potpuno sigurni u sprečavanju začeća, a ako je indeks njihove sigurnosti velik onda su oni štetni po zdravlje. Kada Poslanik, sallallahu ʿalejhi ve sellem, govori o ʿazlu on napominje i to da, ma koliko se čovjek trudio da spriječi začeće, ono će opet biti onako kako Allah, dž. š., odredi. Moramo ustvrditi i to da neke kontracepcijske metode i sredstva mogu biti štetni za zdravlje, i zbog toga su zabranjeni ili u najmanju ruku pokuđeni, jer musliman mora izbjegavati sve što šteti zdravlju. Detaljnije o svim kontracepcijskim sredstvima i metodama, te njihovim prednostima i mahanama vidjeti u: Blagoje Stambolović, *Higijena žene*, str. 113.–120.

Od Džabira, r. a., se prenosi da je rekao: "Za vrijeme Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem, dok se Kur'an još objavljivao, mi smo primjenjivali 'azl."[21]

Grupa pravnika koja zabranjuje 'azl navodi hadis koji prenosi Džuzame, Vehbova kćerka, u kojem kaže: "Bila sam sa Allahovim Poslanikom, sallallahu 'alejhi ve sellem, kada su ga upitali o 'azlu, pa je rekao: *'To je tajno umorstvo.'*"[22]

Međutim, većina islamskih pravnika je prihvatila 'azl i planiranje porodice dozvoljenim, ali pod određenim uvjetima, a to su:

- da supružnici budu saglasni o odgađanju rađanja,
- da planiranje porodice bude posljedica posebnih razloga,
- da bude vremenski ograničeno, osim u slučajevima kada se potpuno zabranjuje trudnoća, kao što je bolest,
- da postoji ozbiljan razlog koji se tiče zdravstvenih, odgojnih ili vjerskih obaveza prema porodici.

Prekidanje trudnoće – abortus

Princip islama je da život svakog čovjeka ima istu vrijednost i svetost, kao i da se svakom djetetu moraju garantovati i obezbijediti prava na normalan razvoj još dok je u samom začeću. Ovom principu direktno se suprotstavlja

[21] Muttefekun 'alejhi
[22] Bilježi Muslim

jedna pojava koja se proširila i u našem društvu, a to je namjerno prekidanje trudnoće.[23]

O pitanju namjernog prekidanja trudnoće postoje različita mišljenja islamskih pravnika, ali je potrebno naglasiti da su svi saglasni u tome da, kada se udahne duša u fetus, abortus postaje zabranjen. Svaki pokušaj prekidanja trudnoće poslije uspješne oplodnje i takav postupak smatra se velikim grijehom. Težina grijeha se povećava nakon uspješnog ulegnuća i odmicanja trudnoće.

Interesantno je mišljenje imama Gazalija u kojem razlikuje ʿazl i abortus, gdje abortus naziva umorstvom nad onim što već postoji. Taj zločin u svim fazama trudnoće nema identičan tretman, nego zavisi od razvoja fetusa. Prvi stepen je kada se sperma pomiješa sa ženinim sokom, oplodi se i oživi i ovakvo uništenje smatra se zločinom. Uništenje oplođene ćelije nakon što postane komad mesa (*el-mudga*) i zakvačak (*el-ʿaleka*) se smatra još većim zločinom. Uništenje zakvačka nakon što se u njega udahne duša i nakon što se oblikuje, smatra se još većim zločinom, a najveći zločin je kad se dijete živo rodi i onda se ubije.

---

[23] Pored toga što se namjerno prekidanje trudnoće smatra velikim grijehom, jer je to kao i ubojstvo, ono ostavlja velike posljedice i na zdravlje žene, jer maternicu okružuju organi važni za život, kao što su crijeva, trbušna maramica, veliki krvni sudovi itd. Svaka povreda maternice donosi teške i po život opasne komplikacije. Ukoliko plod više napreduje, debljina zida maternice opada, što povećava opasnost da se pri pobačaju zid maternice probuši. Osim toga, za vrijeme trudnoće odbrambena moć organizma prema bakterijama opada. Vidjeti više u: Blagoje Stambolović, *Higijena žene*, str. 108.

Svoj stav o abortusu imam Gazali predstavio je na sljedeći način:

"Kako god bilo, sok žene je sastavni dio oplodnje. Dvije vode (muška i ženska) su pravno kao ponuda i prihvatanje pri sklapanju ugovora. Onaj ko ponudi ponudu, pa je povuče prije nego što je druga strana prihvati, ne smatra se prekršiocem ugovora. Na bilo koji način da se usaglase ponuda i prihvatanje, odustajanje nakon toga smatrat će se kršenjem, poništenjem i prekidom ugovora. Isti je slučaj i sa spermom. Od sperme koja je u kičmi, ne nastaje dijete, kao ni od one koja izađe iz muškog organa, sve dok se ne pomiješa sa ženinom vodom. Ovo je jasna analogija (kijas)."[24]

Prekidanje trudnoće u nuždi je dozvoljeno, ali uz postojanje opravdanih i ozbiljnih opasnosti po život ili zdravlje trudnice ili djeteta, a to bude utvrđeno od strane stručnjaka, i to na osnovu šerijatskog pravila da se u nuždi i zabranjeno dozvoljava.

Simptomi trudnoće

Simptomi trudnoće su različiti od žene do žene. Neke žene jednostavno osjete da su trudne od trenutka kad je dijete začeto, a drugim treba da vide i osjete razne simptome. Ne smijemo zaboraviti da je svaka žena drugačija i da se može dogoditi da neka ima samo neke simptome, a neka i sve koje ćemo navesti.

[24] Ebu-Hamid el-Gazali, *Ihja 'ulumid-din*, Libris, Sarajevo, 2005, III, str. 130.–132.

- Izostanak menstruacije; ako žena ima redovnu menstruaciju, pa pojava zakasni i izostane u uobičajenom terminu, i prije nego što dođe do nekih od drugih simptoma može se pretpostaviti trudnoća.

- Osjetljive i natečene dojke; jedan od prvih simptoma trudnoće su osjetljive, natečene i upaljene dojke i bradavice. Slično je osjećaju u razdoblju prije nego što žena treba da dobije menstruaciju. Uzrok tome je povećana razina hormona. Taj bi se osjećaj trebao smanjiti poslije trećeg tromjesečja, jer se tijelo privikne na hormonalne promjene. Moguće je i da će se područje oko bradavica uvećati i potamniti, što bi olakšalo pronalaženje bradavice novorođenčetu pri dojenju.

- Umor; to je vrlo česta pojava u prvih 8–10 sedmica trudnoće. Povećana razina progesterona i stres, koji trudnoća donosi tijelu u ženi prouzrokuju osjećaj umora. U drugom tromjesečju žena bi trebala imati više energije, ali se, nažalost, taj osjećaj umora u trećem tromjesečju ponovno vraća.

- Slabo krvarenje; neke žene mogu 8–12 dana poslije zatrudnjivanja malo krvariti, a često se dešava da ima i grčeve. Iscjedak je obično jedva vidljiv jer je blijedo-ružičaste boje, a ne crvene kao inače.

- Mučnina i povraćanje; većina žena jutarnju mučninu osjeti tek mjesec dana poslije zatrudnjivanja. Rijetke su one koje ovih problema uopće nemaju. Nekim ženama želudac počne stvarati probleme čak i prije. Međutim,

mučnina nije ograničena samo na jutra, jer se pojavljuje i tokom dana, a i navečer. Većini žena mučnina prođe na početku drugog tromjesečja, a nekima i kasnije.

- Povećana osjetljivost na mirise; nije ništa neuobičajeno u ovom periodu, ako mirisi koji su prije trudnoće bili nešto sasvim normalno ili ugodno, postanu odbojni ili čak tjeraju na povraćanje.
- Gubitak apetita; uprkos tome što brojne žene u trudnoći prati povećan apetit, još češća je pojava da im hrana ne prija. S hranom se može dogoditi isto kao i s mirisima. Takav osjećaj može biti privremen, ali se, također, može dogoditi da to ostane cijelu trudnoću.
- Često mokrenje; kad menstruacija zakasni sedmicu ili dvije, može se desiti da i mokrenje postane učestalije. Uzrok tome je povećana količina krvi i drugih tekućina u tijelu, a posljedica toga je da bubrezi prerade više tekućine koja završi u mjehuru. Razvojem trudnoće taj je osjećaj sve jači, jer plod koji raste sve više pritišće mjehur.

Nakon svih ovih simptoma može se poslužiti i testom za otkrivanje trudnoće, ali ne treba zaboraviti da ni ti testovi nisu 100% tačni, pa se može dogovoriti pregled kod liječnika kako bi se utvrdila trudnoća.

Prehrana u trudnoći

Zdrava prehrana je vrlo važan dio trudnoće. Ispravnom ishranom mogu se spriječiti mnoge komplikacije u trudnoći i pri porodu. Treba imati na umu da će, ako se trudnica zdravo hrani, i dijete u trbuhu zdravo živjeti. Najbolje je da ta prehrana bude umjerena, a hrana svježa, raznovrsna i da sadrži sve bitne elemente ishrane. Shvatanje da trudna žena treba jesti više, tj. za dvoje, pogrešno je, a može biti i opasno po zdravlje. Ako se trudnica neumjereno hrani, nastaje gojaznost koja ne prestaje ni poslije poroda. Ova činjenica ne treba uplašiti trudnice, pa da shvate da trebaju izbjegavati hranu, jer ni to nije zdravo. Liječnici savjetuju da količina hrane u prva tri mjeseca bude ista kao prije trudnoće, jer tad embriju za opstanak i razvoj treba minimalna količina energije. U četvrtom se mjesecu preporučuje povećanje unosa energije za 200–300 kalorija. Glad, koja će se pojaviti u tom kasnijem razdoblju, može se utoliti malim obrocima između glavnih obroka, ali ti mali obroci ne smiju biti vrećica čipsa ili neka čokoladica.

Da bi se izbjegle bilo kakve komplikacije koje mogu nastati zbog pretjeranog konzumiranja hrane dovoljno je više se informirati o tome koji sastojci trudnici trebaju u većoj količini i koje namirnice sadrže te sastojke.

Naime, u trudnoći se potrošnja određenih hranjivih sastojaka u tijelu poveća i zato je potrebno da ih žena u tom razdoblju s hranom unese što više.

Folnu kiselinu smo spomenuli kao vrlo važnu i u periodu kad se trudnoća planira, a važna je i na samom početku trudnoće. Može se uzimati u obliku tableta, a ima je i u tamnozelenom povrću. Nedostatak folne kiseline može dovesti čak i do pobačaja, prijevremenog odvajanja placente i manje tjelesne mase novorođenčeta. U trudnoći je kontrola željeza jako bitna, jer ga tada tijelo treba dvaput više nego obično. Nedostatak željeza često je povezan s nepravilnom tjelesnom masom u trudnoći. Najviše željeza se apsorbuje iz goveđeg mesa, goveđe ili teleće jetre, jaja i zelenog povrća. Također, i kalcij i vitamin D važni su za formiranje kostiju i za rast embrija. Ako dođe do nedostatka kalcija u tijelu žene u trudnoći, dijete će crpiti kalcij koji bi inače pripadao majci. Kao posljedica toga kasnije može doći do problema sa zubima i osteoporozom. Voće i povrće je najbolje pokušati konzumirati u najmanje tri dnevna obroka, jer su odličan izvor vitamina A i C. Vitamin C, koji se nalazi u brokuli, kupusu, paprici, krompiru, špinatu, grašku, paradajzu, narančama, dinjama i grejpfrutu pomaže tijelu pri apsorpciji željeza iz hrane.

Duševno i tjelesno zdravlje trudnice

Trudnice su veoma osjetljive i imaju promjenjivo duševno raspoloženje. Na njih štetno utječe sve što remeti njihov mir. To moraju imati na umu ne samo trudnice, nego i oni koji s njima žive da bi izbjegli sukob i svađu, da bi onemogućili da do nje dopru događaji koji bi mogli da

izazovu jače uzbuđenje, veliku radost ili žalost, strah ili brigu.

Trudnica se često boji porođaja, a radi suzbijanja tog straha treba joj objasniti da je porođaj prirodna pojava i da se nema čega plašiti ako se pravilno priprema, redovno odlazi u savjetovalište i trudi se pridržavati svih preporuka vezanih za trudnoću.

Trudnica treba nečim ispuniti svoje vrijeme da ne bi u trenucima nezaposlenosti i dosade svoje vrijeme ispunjavala nezdravim mislima i strahom o ishodu porođaja.

Vježbe u trudnoći mogu biti jako korisne, ali treba imati na umu da se neće moći raditi sve vježbe i istim intenzitetom. Uz vježbu trudnica će ostati zdrava, snažna i spremnija za porod i dolazak bebe. Naravno, prije svakog oblika vježbanja obavezno se konsultirati sa svojim liječnikom.

Hodanje je odlična vježba, koja se može raditi gotovo svugdje. Za vrijeme hodanja trudnica treba pripaziti da se drži uspravno, koristeći abdominalne mišiće kako bi leđa bila ravna. Najbolje bi bilo hodati oko pola sata dnevno, 3–5 dana svake sedmice.

Jedan od najboljih oblika vježbe za trudnice je plivanje, jer je najmanji rizik od ozljeđivanja. Plivanjem se olakšava pritisak sa zglobova, uz osjećaj lagahnog tijela u vodi. Izvrsna je kardiovaskularna vježba kojom se koriste velike grupe mišića.

Trudnica može raditi pilates, jer on jača cijelo tijelo (posebno trbušne mišiće, mišiće zdjelice i leđa, što bi moglo pomoći kod poroda) i pomaže da ono bude fleksibil-

nije. Ako nema komplikacija u trudnoći, ne bi trebalo biti zapreka za vježbanje pilatesa, ali treba izbjegavati pokrete kojima se previše napreže vrat.

Svaka trudnica se treba posavjetovati sa liječnikom o vrsti vježbi koje ona može izvoditi, jer svako tijelo nije isto, a neke trudnice su se prije trudnoće bavile sportom, trčale, vozile bicikl, pa se nastavak takvog vježbanja neće moći izvoditi istim intenzitetom ili se uopće neće moći nastaviti.

Čistoća i njega tijela posebno su značajni u toku trudnoće. Kupati se treba u mlakoj vodi, a posljednjih mjeseci najbolje se je tuširati. Potrebno je izbjegavati vruće kupke ili saunu jer mogu podići tjelesnu temperaturu na opasnu razinu, koja može ugroziti bebu. Intimne dijelove tijela treba svakodnevno prati, po mogućnosti neutralnim sapunom i mlakom vodom.

Posebno treba voditi računa o njezi dojki koje trudnica ne treba stezati. Osobito je važna njega bradavica kod žena koje su prvi put pred porođajem. Preporučuje se da se svakodnevno peru i mažu lanolinom. Posljednjih pet sedmica trudnoće trudnica treba čistim rukama oblikovati bradavicu, okrećući je između prstiju, te nježno je povlačeći. Nepripremljene bradavice pri prvom pokušaju dojenja prskaju. Stvaraju se na njima bolne naprsline i ranice koje mogu krvariti i inficirati se.

Njega zuba je također bitna i ako postoji određenih kvarova, to treba sanirati, a mišljenje da zube ne treba popravljati niti vaditi za vrijeme trudnoće neosnovano je i pogrešno.

Što se tiče odjeće, mora se voditi računa da ništa ne smeta trbuhu da se širi i raste, da ništa ne ometa krvotok u struku i nogama, a obuća mora biti ugodna i bez visokih potpetica.

Pregledi i pretrage u trudnoći

Prvi pregled u trudnoći žena obično učini kako bi potvrdila trudnoću. Tada je najbolje napraviti ultrazvuk kako bi se potvrdilo da se plod nalazi unutar maternice i da se uredno razvija, jer ako bi žena koristila test da provjeri da li je trudna, test će biti pozitivan i ukoliko se radi o izvanmaterničnoj trudnoći.

Daljnji pregledi odvijaju se oko desete sedmice trudnoće, a tada se obavi i razgovor u kojem se utvrdi kada je rađen i kakav je bio papa-test, kad je bila prva menstruacija, koliko je puta žena rađala, da li je bilo pobačaja, da li je korištena kontracepcija i kakva, je li ikad liječen sterilitet, kada je bila zadnja menstruacija itd. U razgovoru liječnik nastoji saznati sve o bolestima unutar porodice i bolestima koje je žena preboljela ili ih boluje, a mogu utjecati na trudnoću.

Obavi se i ginekološki pregled, laboratorijske pretrage kompletne krvne slike, krvne grupe i Rh-faktora, ujedno se kontrolira i mokraća test-trakom, te mjeri krvni tlak i tjelesna masa, kao i ultrazvučni pregled. Ukoliko je s trudnoćom sve u redu, svaki sljedeći pregled trebao bi se odvijati svake 3–4 sedmice i sastoji se od: kontrole mokraće urin-trakom, mjerenja krvnog tlaka i tjelesne mase,

mjerenja udaljenosti fundus-simfiza (izbočine trbuha), otkucaja srca ploda i ginekološkog pregleda.

Oko 20. sedmice trudnoće potrebno je napraviti i detaljan ultrazvuk s obzirom da se tada završava razvoj organa, te je potrebno potvrditi uredan razvoj ploda. Do 27. sedmice preporuka je učiniti takozvani OGTT (oralni test tolerancije glukoze) koji ukazuje na eventualni razvoj dijabetesa u trudnoći.

Osim nastavka redovitih pregleda koji mogu biti nešto učestaliji, početkom osmog mjeseca trudnoće potrebno je početi snimati CTG – kardiotokogram. Kardiotokogram mjeri otkucaje srca djeteta, te ukazuje na stanje djeteta u maternici, ali mjeri i eventualne kontrakcije maternice. U osmom mjesecu trudnoće, ukoliko je sve u redu s trudnoćom, dovoljno je mjeriti CTG svake dvije sedmice, a u devetom mjesecu svake sedmice. U 9. mjesecu trudnoće potrebno je učiniti UZV kako bi se vidjelo gdje se nalazi posteljica, te kako bi se procijenila tjelesna masa djeteta.

Ako je prošao termin, odnosno 40. sedmica trudnoće, potrebni su učestaliji ginekološki pregledi i mjerenje CTG-a svaki drugi dan, a tada se trudnica zadržava u bolnici.

Početak porođaja

Veličina maternice se, sa rastom ploda, također povećava. Maternica ima svoju stjenku koja odeblja još u prvom tromjesečju, a napredovanjem trudnoće i rastom ploda

stjenka se polahko stanjuje. Mišić maternice je tokom većeg dijela trudnoće relaksiran, a vrat maternice tvrd i zatvoren. Prije nastupa porođaja događaju se promjene u mišiću i vratu maternice. Dolazi do procesa tzv. "sazrijevanja" vrata maternice, gdje on postupno omekšava, skraćuje se i otvara da bi omogućio prolaz ploda. Uporedo s početkom promjena na vratu maternice, javljaju se i promjene na materničnom mišiću koji se biohemijski priprema za stvaranje i prenošenje podražaja koji će dovesti do pojave trudova.

Pod utjecajem hormona dolazi također do omekšavanja vezivnog tkiva dna male zdjelice. Tkivo postaje mekše i elastičnije, te dopušta određenu rastezljivost za vrijeme prolaska ploda.

Maternica se sporadično kontrahira tokom cijele trudnoće. Te kontrakcije nastaju samo u pojedinim segmentima maternice, nekoordinirane su i trudnice ih često ni ne osjećaju. U posljednje četiri sedmice trudnoće aktivnost mišića maternice postaje sve jača i sve više koordinirana. To se može zamijetiti kao tzv. "lažni trudovi", koji su rijetki, slabi i kratkotrajni.

Neke od navedenih promjena mogu upozoriti buduću majku da se bliži trenutak porođaja. Oko 24h prije početka pravih trudova javljaju se tzv "pripremni" trudovi koji postaju sve jači i sve češći. Žena tada može primijetiti da se plod umirio, odnosno da se smanjio broj pokreta koje je prije osjećala. Kada se trudovi, kod prvorotke, počnu javljati periodički po dva u 10 minuta tada se smatra da su nastupili pravi trudovi i tada bi se trebali uputiti

u rodilište. Ženi koja je više puta rađala savjetuje se da krene u rodilište čim trudovi poprime određeni ustaljeni ritam, jer kod njih porođaj traje kraće i sve opisane pojave zbivaju se brže.

Važno je napomenuti da svaki porođaj ne započinje na jednak način. Navedene promjene ponekad ne moraju biti tako jasne i zamjetne. Nastupu porođaja u određenom broju slučajeva prethodi prsnuće vodenjaka. U tom slučaju se ne smije čekati pojava trudova, već se treba odmah uputiti u rodilište. Prsnućem vodenjaka nestaje barijera koja je izolirala plod od vanjskog okruženja, te je time plod izložen različitim vanjskim utjecajima, odnosno infekcijama.

Jednako tako treba znati da normalan porođaj katkada može započeti sukrvicom. Pojava sukrvice je znak da treba krenuti u rađaonicu, pogotovo ako se radi o jačem krvarenju.[25]

Korist datula u trudnoći

Za korištenje datula i koristi koje proizilaze iz toga veže se više običaja. Navodi se da je Muhammed, sallallahu 'alejhi ve sellem, trljao nepce novorođenčeta sažvakanom datulom i u prvo vrijeme se nije znalo kakva je korist toga, osim što je tom prilikom Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, tražio bereket za dijete. Međutim, grupa engleskih

[25] O prehrani, vježbanju i početku porođaja vidjeti više u: Alison Mackonochie, *Trudnoća i njega djeteta*, Leo-commerce, Rijeka–Zagreb, 2007, str. 8.–88.

naučnika na Univerzitetskoj klinici u Leedsu izvodila je pokuse na novorođenčadi kako bi saznali utjecaj različitih doza šećerne otopine na plač djeteta i njegovu osjetljivost na bol pri ubodu igle tokom vađenja krvi. Ustvrdili su da šećerna otopina smanjuje plač djeteta i djeluje na ublažavanje i otklanjanje boli. Posmatrajući sadržaj datule može se ustanoviti da ona sadrži veliki postotak šećera (70–80%), fruktozu i glukozu koje opskrbljuju organizam velikom energijom i osnovna su ishrana za tijelo i mozak. Također, sadrži i proteine (2,2%), vitamine A, B1 i B2, folnu kiselinu, zatim minerale (potašij, sodij, kalcij, željezo, magnezij, bakar i drugo). Procenat potašija je vrlo visok, što je vrlo korisno za sprečavanje krvarenja.[26]

Datula je, također, korisna i pri porođaju, kako se navodi u Kur'anu: "**I porođajni bolovi prisiliše je da dođe do stabla jedne palme. 'Kamo sreće da sam ranije umrla i da sam potpuno u zaborav pala!' – uzviknu ona. I melek je, koji je bio niže nje, zovnu: 'Ne žalosti se, Gospodar tvoj je dao da niže tebe potok poteče. Zatresi palmino stablo, posuće po tebi datule svježe, pa jedi i pij i budi vesela! A ako vidiš čovjeka kakva, ti reci: 'Ja sam se zavjetovala Milostivom da ću šutjeti, i danas ni s kim neću govoriti.'**" (Merjem, 23.–25.)

Poznato nam je da je rađanje bolan proces i da zahtijeva dosta energije, dobru ishranu, te sredstva koja ublažavaju krvarenje, a vidjeli smo da datula sadrži sve sastojke

[26] Preuzeto iz: Halid Faik el-'Ubejdi, *Kur'an i medicina*, prevodilac, Sarajevo, 2008, str. 18.

koji pomažu u tome. Na više mjesta smo spomenuli da je u trudnoći potreban povećan unos folne kiseline i drugih vitamina i minerala, a vidjeli smo šta datula sadrži. Međutim, budući da zdravstveno stanje i potreba za vitaminima i mineralima nije ista kod svih žena, preporučuje se da se posavjetuje sa liječnikom.

Žena u babinjama

Babinje predstavljaju period nakon poroda i traje od 6 do 8 sedmica. Odmah nakon poroda žena je jako umorna, blijeda i ima ubrzan puls. Oko 24 sata temperatura se često povisi do jedan stepen, posebno kod prvorotki. Manje rane nastale u toku poroda zarastaju već prve sedmice, pa i one veće uz pravilnu njegu na šta će žene biti upućene dok još borave u bolnici. O higijeni treba posebno voditi računa da ne bi došlo do infekcije i trovanja krvi. Podmetač koji se stavlja na spolni organ da upije lohije i zaštiti vrata porođajnog kanala od nečistoće treba često mijenjati i nakon svakog vršenja nužde treba oprati spolni organ mlakom vodom.

Odmor u babinjama je jako bitan i ne treba žuriti sa povratkom svakodnevnim poslovima, ili još gore početi obavljati neke teže poslove, jer se maternica mora skupiti.[27]

[27] Masa maternice prije trudnoće iznosi svega 50 grama, a odmah poslije porođaja iznosi jedan kilogram. Neke naše žene, posebno na selima, hvale se kako odmah nakon porođaja mogu obavljati sve poslove, a to je pogubno za njihovo zdravlje upravo zbog mase

Hrana u prvim danim ovog perioda treba biti bogata kalorijama i lahko varljiva upravo zbog poteškoća koje žena može imati prilikom pojave prve stolice nakon poroda. Tek nakon prve stolice može se konzumirati malo teža hrana, ali i tada treba biti pažljiv. Ako žena ne može imati stolicu treba joj u tome pomoći (danas postoje sredstva namjenjena u tu svrhu, a može se koristiti i ricinus).

Spolni odos je dozvoljen tek nakon završetka čišćenja (nifas), odnosno tek nakon šest sedmica.

maternice i oštećenja trbušnog zida i mišićnog dna karlice. Blagoje Stambolović, *Higijena žene*, str. 152.

Dojenje

DOJENJE

Dijete uživa posebnu zaštitu, te mu se zakonski ili nekim drugim sredstvima daju šanse i olakšice, da bi se moglo, u slobodi i sa dostojanstvom, razvijati tjelesno, duhovno, moralno i društveno zdravo i normalno. Dijete, također, uživa socijalnu sigurnost. Ono ima pravo da zdravo raste i da se razvija. U tu svrhu dijete i njegova majka trebaju primati posebnu pomoć i uživati posebnu zaštitu, uključujući odgovarajuću brigu, kako prije, tako i nakon rođenja.

Zbog velikog značaja zdravlja majki i djece za zdravstveno stanje naroda, danas se u svim zajednicama zaštiti majke i djece posvećuje posebna briga društva. Ta potreba za posebnom brigom proizilazi iz nekoliko činjenica:

- majke i djeca su posebno osjetljiv dio stanovništva zbog specifičnih bioloških i psihosocijalnih zahtjeva reprodukcije, materinstva i razvoja;
- izvor mnogih trajnih tjelesnih, duševnih i socijalnih oštećenja krije se u predkoncepcijskom, prednatalnom i perinatalnom razdoblju djeteta;

- već od ranog djetinjstva razni činioci iz okoline, načina života i navika djeteta utječu na početak i razvoj niza poremećaja i bolesti koje se očituju u odrasloj dobi;
- stav majke, oca i šire okoline prema trudnoći i još nerođenom djetetu, kao i uspostavljanje prvih fizičkih i emocionalnih odnosa majka–dijete–otac, dijete–porodica i dijete–šira socijalna okolina daju osnovu za uspostavljanje povoljnih ili nepovoljnih budućih psihosocijalnih i emocionalnih odnosa.[28]

Sve to nam pojašnjava da dijete, pored svih drugih prava, ima pravo da mu se osigura zdrav život, a temelj zdravog života je prirodna prehrana, tj. dojenje. To pravo djetetu ne smije niko uskratiti, jer će mu na taj način uskratiti blagodat koja mu je od Boga data.

Žene koje nisu u stanju da doje djecu iz opravdanih razloga, kao što su bolest ili nedostatak mlijeka, imaju pravo i obavezu da dijete prehranjuju vještačkom hranom, ili da mu unajme dojilju. Ali, ako majka ima mogućnost da doji dijete, nema opravdanja da mu to i uskrati, jer mlijeko u njenim grudima je hrana njenog djeteta i njemu je prilagođeno.

Allah, dž. š., u Kur'anu naglašava: "**Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude. Otac djeteta ih je dužan prema svojoj mogućnosti hraniti i odijevati. Niko neka se ne zadužuje iznad mogućnosti svojih: majka ne smije trpiti štetu zbog**

[28] Duško Mardešić i suradnici, *Pedijatrija*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 5.

djeteta svoga, a ni otac zbog svoga djeteta. I nasljednik je dužan sve to. A ako njih dvoje na lijep način i sporazumno odluče dijete odbiti, to nije grijeh. A ako zaželite da djeci svojoj dojilje nađete – pa, nije grijeh kada od srca ono što ste naumili dadete. Allaha se bojte i znajte da Allah dobro vidi ono što radite." (El-Bekare, 233.)

U hadisi-kudsijji se kaže: *"Date su ti dvije žile u grudima tvoje majke iz kojih izlazi čisto mlijeko, toplo zimi, a svježe ljeti."*

Allah, dž. š., je odredio da grudi majke proizvode hranu za dijete, o čemu nam Kur'an govori, te je obaveza žene da pazi na svoju ishranu kako bi osigurala mlijeko za svoje dojenče. Ljekari su složni da je mlijeko nezamjenjiva hrana za dijete i da je na majci da mu to i osigura. Također, pojašnjavaju da nije sva korist samo u mlijeku, nego u procesu hranjenja djeteta iz grudi. Blizina koju dijete osjeća prilikom dojenja izuzetno je povoljna za normalan psihički razvoj djeteta. Preporučuje se da majka prilikom dojenja priča svom djetetu još od prvog njihovog susreta kako bi dijete čulo njen glas što za dijete predstavlja nešto prepoznatljivo.

Dojenje – prirodna prehrana, pojam i definicija

Sa medicinskog stajališta, dojenje se smatra prirodnom prehranom, a prirodna prehrana dojenčadi je prehrana na prsima majke. Davanje ištrcanog majčinog mlijeka ili mlijeka drugih žena, odnosno stavljanje na prsa druge žene, vrlo je srodna, ali nije idealna prirodna prehrana.[29]

Većina islamskih pravnih teoretičara pod dojenjem podrazumijevaju sisanje mlijeka iz grudi žene, makar ona bila djevojka ili žena u klimaksu.

Sa jezičkog stanovišta, dojenjem se smatra sisanje dojke, bilo majčine ili životinjske, a kada se mlijeko izmuze i popije, to se ne smatra dojenjem. Također se, sa jezičkog stanovišta, ne uvjetuje da dojenče bude malo.[30]

Međutim, prispijeće majčinog mlijeka u utrobu djeteta, kroz usta ili nekim drugim putem, pijenjem iz posude, kapanjem u usta ili nos, te u bilo kom obliku, kao kajmak ili sir, u šerijatskom pravu ima tretman dojenja. Kao takvo, uz još neke dodatne uvjete, dojenje stvara srodstvo, o čemu ćemo kasnije govoriti.

Sastav majčinog mlijeka

Majčino mlijeko je sastavljeno od bjelančevina, masti, mliječnog šećera, mineralnih soli (kalcij, željezo i magnezij), koje su u odgovarajućem međusobnom omjeru, i od vitamina. Sve to potpuno odgovara potrebama dojenčeta. Sadržava i fermente potrebne za preradu masti, zatim zaštitne tvari protiv zaraznih bolesti, kao što su ospice i slično, naravno, ako ih je majka preboljela.

Da bi majčino mlijeko bilo pravilno sastavljeno (tj. od 87% vode, 1,5% bjelančevina, 4% masti, 7% šećera, 0,2%

---

[29] *Medicinska enciklopedija*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, bez godine izdanja, VIII, str. 251.

[30] Abdurrahman el-Džeziri, *Kitabul-fikhi 'alel-mezahibil-erbe'a*, sedmo izdanje, Daru ihja'it-turasil-'arebi, Bejrut, 1986, IV, str. 250.

soli i od svih potrebnih vitamina), majka se mora pravilno hraniti. Ona mora jesti raznovrsnu i ukusnu hranu i za 40% više nego za vrijeme trudnoće. Tek u takvim okolnostima majka će moći dati do 1 litar mlijeka na dan svome djetetu.[31]

Sekrecija mlijeka kod majke počinje nakon poroda pojavom prvog mlijeka ili kolostruma, koje je bogato bjelančevinama, mineralima i zaštitnim antiinfektivnim faktorima, više nego pravo mlijeko. Upravo zbog toga novorođenče u maloj količini mlijeka dobije dovoljno sastojaka koji služe za rast i zagrijavanje njegovog tijela.

Nakon 3, a ponekad 5–10 dana, zamjenjuje ga prelazno mlijeko u kojem postepeno opada koncentracija bjelančevina i minerala. Ono je u odnosu na kolostrum rjeđe i vodenkastijeg izgleda. Kolostrum je žućkast i gušći. Ova normalna pojava često zbuni majke, te misle da im mlijeko "nije dobro", pa posežu za flašicom u strahu da dijete ne bude gladno, što je pogrešno.

Krajem prvog mjeseca nakon poroda formira se stabilno zrelo mlijeko, čija sekrecija traje od više mjeseci do više godina.[32]

---

[31] Draga Černelč, *Zdravo i bolesno dijete*, August Cesarec, Zagreb, 1985, str. 49.

[32] U prvim danima, sekrecija kolostruma je do 50 ml dnevno, zatim se postepeno povećava. U punoj količini mlijeko se počinje lučiti tek nakon 10 do 12 sedmica, kada iznosi oko 500 ml dnevno. Između 4. i 5. mjeseca života djeteta, količina izlučenog mlijeka je 750–1150 ml dnevno. Ovo su količine upravo prilagođene dobu i potrebama rasta i razvoja dojenčeta. Vidjeti: Smail Durmišević

Majčino mlijeko i neke njegove osobine

Majčino mlijeko je najbolja hrana za dijete i za njega se može reći da je "živa hrana"[33] upravo zbog toga što se stvara iz krvi majke i ne mijenja nikakvim postupcima. Nijedno drugo mlijeko ne može ga zamijeniti. Ono je potpuno prilagođeno potrebama dojenčeta i u sebi sadrži, u idealnom omjeru, sve što je djetetu potrebno (vodu, bjelančevine, šećer, masti i soli), sve one sastojke koje odrasli moraju skupljati iz raznovrsne hrane. Pored toga, sadrži i druge sastojke koji pomažu djetetu u odbrani od raznih bolesti.

Prilagođavanje majčinog mlijeka dojenčetu počinje od prvog dana dojenja i nastavlja se sve do odbijanja.

Mnogi su se stručnjaci bavili pitanjem da li se ishranom majke može utjecati na sastav njenog mlijeka. Nikakvo jelo ne može neposredno utjecati na mlijeko, jer ono ima svoj stalni sastav, upravo zato što se stvara iz krvi. Moguće je postepeno pojačavanje mlijeka masnijom ishranom ili dodavanjem nekih vitamina za koje se utvrdi da ih nedostaje u majčinoj krvi, ako njena ishrana nije dovoljno raznovrsna ili njen način života (izlasci na sunce i vazduh) nije onakav kao što bi trebalo da bude.

---

i Jasminka Durmišević-Serdarević, *Majčino mlijeko, hrana i lijek*, Islamski omladinski časopis Saff, br. 37, januar 2000.

[33] Vidjeti više u: Milivoje Sarvan, *Sve o vašem djetetu*, Svjetlost, Sarajevo, 1979, str. 76.–81.

Djeca koja su dojena mnogo su zdravija i bolje napreduju. Najvažnije je da majčino mlijeko nema nikakvih klica koje bi mogle izazvati neku bolest kod djeteta.

Komponente majčinog mlijeka nisu zamjenjive komponentama mlijeka drugih vrsta, niti mogu biti vještački sastavljene. Znači, ne postoji "formula" za dobijanje majčinog mlijeka i što nauka više istražuje majčino mlijeko, sve više potvrđuje činjenicu da je ono savršena hrana za bebe.[34]

Majčino mlijeko je lahko probavljivo, posebno zato što se bjelančevine usire u sitne grudice, pa je za njihovu probavu potrebno mnogo manje energije, a time jača dojenčetova odbrambena snaga. Umjetno hranjena beba je opterećena do krajnjih mogućnosti, što uzrokuje slabljenje odbrambenog mehanizma.

Kravlje mlijeko, koje služi kao osnova za industrijsku proizvodnju, i ženino mlijeko različitog su sastava. Zato se kravlje mlijeko treba posebno pripremiti da bi se moglo davati djetetu. U tabeli 1 na sljedećoj stranici vidjet ćemo tu razliku.

Prema tome, ženino mlijeko sadrži: manje bjelančevina, više šećera, mnogo više vitamina i zaštitnih tvari. Kravlje mlijeko mora se razrijediti i zasladiti, a, osim toga, hranjivi sastojci, posebno bjelančevine, različitog su sastava u ženinom mlijeku, pa zato neka djeca ne podnose umjetno mlijeko.[35]

---

[34] Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, Inicijativni odbor za promociju prirodne prehrane, Sarajevo, 2000, str. 23.

[35] Julien Cohen-Solal, *Upoznajte svoje dijete (vodič kroz djetinjstvo)*, Mladinska knjiga, Ljubljana–Zagreb, 1983, str. 90.

Tabela 1: Prikaz sastava ženinog i kravljeg mlijeka

	Bjelančevine	Masti	Šećeri	Mineralne soli	Vitamini	Antitijela
Ženino mlijeko u drugom mjesecu dojenja po litri	15 g	36 g	70 g	2 g i premalo željeza	ima premalo vitamina D	ima
Kravlje mlijeko po litri	35 g	40 g	50 g	7,5 g i premalo željeza	uništeni su sterilizacijom	ima, ali različita

Prednosti dojenja

Dojenje majčinim mlijekom ima dvije iskonske prednosti:

1. sastav mlijeka je savršen i izvanredno prilagođen fiziologiji djeteta, njegovim potrebama i probavnim mogućnostima. U tome ga ništa ne može nadomjestiti. Mlijeko za koje govorimo da je prilagođeno majčinom, jeste mlijeko čiji je sastav najviše prilagođen, ali što se tiče hemijskog sastava, naročito bjelančevina, nijedno mlijeko ne može biti jednako vrijedno, jer je vještačko mlijeko proizvod čovjeka, a majčino mlijeko Božiji dar: "**...to je Allahovo djelo koji je sve savršeno stvorio...**" (En-Neml, 88.);
2. osim toga, dojenje obezbjeđuje prisno zbližavanje između majke i djeteta. Uvijek će se govoriti o važnosti uloge majke u njegovom osjećajnom i intelektualnom razvoju. U početku dijete nije samostalno biće, ono živi toliko koliko se njegova majka ili njena zamjena brine o njemu. Ništa ne može zamijeniti trenutke pune topline u doba kada su djetetu najpotrebniji.

Osim ove dvije prednosti, dojenje ima i drugih prednosti:

Dojenjem se stvara veza između majke i djeteta. Dojenje je, osim akta hranjenja, psihološki nezamjenjiv odnos između majke i djeteta koji djetetu pomaže u emocionalnom sazrijevanju, a vrlo je značajan i za samu majku.

Dojenje ne pruža samo hranu, nego i osjećaj zaštićenosti, brige i ljubavi.[36]

Uzajamno vezivanje majke i djeteta predstavlja kontinuiran proces. Prvih nekoliko trenutaka i dana su najvažniji. Majka i dijete vezuju se dodirom, mirisom i likom, što ima pozitivan učinak na njihov odnos tokom čitavog kasnijeg života. Dojenje je važno za emocionalnu toplinu i psihičku stabilnost u životu svakog pojedinca i nakon prestanka dojenja. Emocionalna toplina i zdrav start u životu su najdragocjeniji dar djetetu.[37]

Dojenjem se povećava inteligencija djece. Prema istraživanjima inteligencije djece, djeca koja su dojena, u odnosu na onu koja su vještački hranjena, imaju veći IQ u dobi od 7 godina.

Najpotrebnije je dojiti dijete u prva tri mjeseca života, zbog ubrzanog razvoja mozga. Ono što se nalazi u majči-

[36] U nekim razvijenim zemljama se zastupa teorija da se isti psihološki efekat može postići i hranjenjem na flašicu, ako je majka emocionalno zainteresirana za dijete, što nije potpuno tačno. Kod hranjenja na flašicu fizičko-emotivni kontakt majke i djeteta je siromašniji, nema djelovanja hormona prolaktina (hormon zadužen za stimulaciju lučenja mlijeka) na majčin mozak, koji bi pojačao majčinsko ponašanje. Istovremeno, hranjenje na flašicu zahtijeva krut vremenski raspored, kao i fizičko odvajanje majke i djeteta. U narodu postoji vjerovanje da, ako se dijete doji duže od godinu dana, neće u životu biti samostalno i da će biti previše vezano za majku. Ovo čak smatraju i neki psiholozi. Međutim, ova tvrdnja nije tačna i većina pedijatara savjetuje dojenje dokle god to majka i dijete žele, naravno, ako nema nikakvih smetnji. Vidjeti: Smail Durmišević i Jasminka Durmišević-Serdarević, *Majčino mlijeko, hrana i lijek,* Islamski omladinski časopis Saff, br. 37, januar 2000.

[37] Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 33.

nom mlijeku upravo je predodređeno za uspješan razvoj mozga i za njegovo sazrijevanje. Zato i mliječne formule idu za tim da imitiraju majčino mlijeko u sadržaju elemenata potrebnih za to. To su, prije svega, nezasićene masne kiseline ili holesterol koji ima bitnu ulogu za zdravlje čak i odrasle osobe.[38]

Dojenjem se štiti zdravlje djeteta. U zemljama u razvoju rizik od umiranja djece povećava se 10–15 puta za djecu koja se ne doje. U industrijaliziranim zemljama smrtnost dojenčadi je također u porastu. To je posljedica nehigijenskih uvjeta, zagađene vode i nedostatka zaštitnih faktora majčinog mlijeka.[39]

Prema podacima UNICEF-a, svake godine umire 3–4 miliona djece zato što se ne doje. Majčino mlijeko iz dojke je praktično sterilno i bojazan od eventualnih infekcija je minimalna. Osim toga, ono sadrži brojne imunološke faktore, koji štite dijete od infekcije. Odavno je zapaženo da dojenče koje je hranjeno majčinim mlijekom manje obolijeva od djeteta koje je hranjeno kravljim mlijekom. Tek u zadnjih dvadesetak godina postepeno se otkrivaju aktivni odbrambeni faktori i mehanizmi u majčinom mlijeku. Ovo važi kako za prvo mlijeko, tzv. kolostrum, tako i za zrelo mlijeko. Do sada je utvrđeno da majčino mlijeko, a posebno kolostrum, zaštićuje dojenče od crijevnih infekcija, nekrotizirajućeg enterokolitisa, sepse, infekcije uzrokovane nekim virusima itd.

[38] Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 33.
[39] Ibid., str. 33.–34.

Tehnološki napredak i povećanje broja zaposlenih žena omogućili su hranjenje djece bočicom, tako da je ona postala simbol savremenog svijeta.

Komercijalni uspjeh ubrzo je proizvođače usmjerio i prema zemljama u razvoju, gdje su se zamjene za majčino mlijeko predstavljale kao "savremene i progresivne". Napuštanje dojenja je tako dovelo do niza problema. Mada su majke u porodilištu dobivale besplatnu hranu, siromaštvo ih je navelo da kod kuće razblažuju hranu za bebe. Mali broj majki je mogao da sterilizira bočice i cucle. Posljedica toga je bila pothranjenost, dijareja, infekcije i niz drugih pojava. Cijena za "novo" mjerila se ljudskim životima.[40]

Hemijski sastav majčinog mlijeka je prilagođen upravo potrebama rasta i razvoja djeteta, kao i karakteristikama njegovog sistema za probavu.

Majčino mlijeko ne izaziva alergijske reakcije kod dojenčeta. Nasuprot tome, kravlje mlijeko je najčešća hrana odgovorna za alergiju dojenčadi koja se hrane flašicom. Alergijske reakcije javljaju se kod 1 % djece vještački hranjene. Uzročnici ovih alergija nisu nađeni u majčinom mlijeku.[41]

Dojena djeca znatno rjeđe obolijevaju od proljeva, upala disajnih puteva, upala uha i upala mokraćnih pu-

---

[40] Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 12.

[41] Smail Durmišević i Jasminka Durmišević-Serdarević, *Majčino mlijeko, hrana i lijek*, Islamski omladinski časopis Saff, br. 37, januar 2000.

teva. Ona rjeđe obolijevaju i od nekih malignih bolesti u dječijoj dobi.

Postoji pogrešno mišljenje da dugo dojenje djeteta loše utječe na rast i razvoj zuba. Većina pedijatara smatra da je jedino sigurno sredstvo za blagovremeno izbijanje zuba pravilna ishrana i njega, pri čemu glavnu ulogu imaju majčino mlijeko i dovoljno iznošenje na sunce i vazduh.

Nedonoščad hranjena majčinim mlijekom ima manje smetnji vida i sluha, što su kod njih inače najčešće komplikacije.

Nakon poroda dijete se može naći u stanju šoka koji je nastao zbog teškog poroda, susreta sa svjetlošću, zvukom, osjećajem hladnoće i drugim što dijete nije osjećalo u prenatalnom svijetu. Tada je najbitnije da dijete osjeti nešto poznato kao što je majčin glas, kucanje njenog srca ili mlijeko iz dojke koje će mu zamijeniti plodovu vodu. Dakle, susret majke i djeteta, dojenje djeteta i slušanje njenoga srca može biti od životne važnosti za dijete i pomoć u prevazilaženju porođajnog šoka.[42]

Dojenje štiti zdravlje majke. Protivno mišljenju mnogih mladih žena, dojenje za majku ima samo prednosti. Mlijeko je pripremljeno, sastav mu je savršen, ne mora se podgrijavati, niti stavljati u hladnjak.

Ako dojenje započne u prvom satu nakon poroda, smanjuje se postpartalno krvarenje.

---

[42] Vidjeti više u: Ivan Milaković, *Kada su majka i njeno dijete bili sami*, Svjetlost, Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986, str. 84.–135.

Dojenje pomaže majci u zaštiti od raka jajnika i grudi, pa čak i na duži period. Majke koje doje godinu dana mogu za 50% smanjiti rizik od raka dojke, za razliku od žena koje nikad nisu dojile.

Dojenjem se povećava razmak između porođaja, jer ako se beba isključivo doji i ne daje joj se nikakva druga hrana niti tečnost, odgađa se povratak plodnosti u 90% slučajeva u prvih 6 mjeseci nakon rođenja djeteta.[43]

Dojenje je jeftinije i praktičnije. Dojenje se dobro uklapa u materijalne resurse. Ono predstavlja ekonomski plus za porodicu, porodilište i zajednicu u cjelini. Hrana za bebe je skupa i predstavlja veliki izdatak za siromašne porodice.

Koristi se energija za skladištenje hrane i sterilizaciju, a bolnice troše ljudske i materijalne resurse da bi vještački hranile bebe i da bi se borile protiv bolesti i infekcija, koje takva ishrana pospješuje.

Države često moraju da koriste ogromna sredstva da bi uvezle supstitute za majčino mlijeko.[44]

Također se štedi i vrijeme za pripremu hrane, jer je hrana u majčinoj dojci uvijek spremna, najboljeg sastava, najbolje temperature i sigurno čista, zato što je njeno onečišćenje gotovo nemoguće iz razloga što hrana direktno iz dojke ulazi u djetetova usta bez ikakvih posrednih sredstava.

---

[43] Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 34.
[44] Ibid.

Razlozi za nedojenje

Razlozi za nedojenje su različiti. Oni mogu biti pitanje opredjeljenja žene, njezin stav i pogled na život. Ipak, to se vrlo rijetko dešava, ako je majka potpuno obaviještena o značaju majčinog mlijeka, jer nema majke koja ne želi najbolje za svoje dijete.

U nekih majki se pojavljuje potpun izostanak sekrecije mlijeka. Takvih je žena manje od 1 %, a broj žena sa nemogućnošću produciranja dovoljne količine mlijeka je oko 5 %. Kod ostalih majki koje ne doje svoju djecu, izostanak sekrecije mlijeka ili smanjena sekrecija je umjetno izazvana i nastaje zbog nedovoljne želje majke za dojenjem, zbog slabog ispražnjavanja dojki, preranog dohranjivanja itd., a rjeđe zbog teškog tjelesnog napora, nedovoljnog spavanja i manjkave prehrane.[45]

Nekada postoje situacije kada se zbog medicinskih razloga mora prekinuti dojenje, jer ono šteti majci ili djetetu.

Dojenje se može zabraniti u pojedinačnim slučajevima nepodudaranja majčine i dječje krvne grupe (Rh-faktor).[46]

Kod oboljenja srca, bubrega i jetre, neizlječive šećerne bolesti i zloćudnih tumora dojenje znatno pogoršava zdravstveno stanje majke, a eventualno ubrzava i njenu smrt.

---

[45] *Medicinska enciklopedija*, III, str. 255.

[46] O razlozima zabrane dojenja zbog različitog Rh-faktora vidjeti više u: Julien Cohen-Solal, *Upoznajte svoje dijete (vodič kroz djetinjstvo)*, str. 291.–292.

Kod težih duševnih bolesti majka ne smije dojiti, a kod epilepsije i blaže duševne bolesti smije dojiti samo uz nadzor.

U slučaju aktivne tuberkuloze, kao i kod već nedavno smirenog procesa, majka ne smije dojiti. Međutim, ako je tuberkuloza zaliječena i od toga prošlo nekoliko godina, može dojiti uz redovan liječnički pregled.

Majka koja ima sifilis ili sidu treba da doji, jer je i njeno dijete zaraženo. U slučaju sifilisa ne smije dojiti ako se zarazila posljednjih sedmica trudnoće ili poslije poroda, jer je u tom slučaju dijete zdravo, a dojenjem bi ga mogla zaraziti. (Sifilistično dijete ne smije se stavljati na grudi zdrave žene, jer bi je moglo zaraziti). Isto tako, žena koja je zaražena sidom nakon poroda ne smije dojiti svoje dijete.[47]

Kod teških infekcionih bolesti majke kao što su: šarlah, malarija, trbušni tifus, teška gripa i sl., djetetu se treba davati ištrcano, prokuhano majčino mlijeko.

Kod blaže gripe ili prehlade majka smije dojiti, ali se preporučuje da majka nosi zaštitnu masku, da što manje boravi uz dijete i da često pere ruke.

---

[47] U jednoj studiji promatrane su majke zaražene HIV-om. Ukupno 24% njihove djece zarazilo se HIV-om za vrijeme trajanja dojenja. Rizik zaraze u dobi od 6 mjeseci bio je 7%, u dobi od 12 mjeseci 12%, a u dobi od 15 mjeseci 16,6%. Djevojčice su imale 40% manju sklonost zarazi nego dječaci, iako su oba spola dojena jednako često i jednako dugo. U Africi se od HIV-om zaražene djece njih 42% zarazilo nakon rođenja. *HIV i dojenje*, tekst objavljen na internet-stranici: www.roda.hr

Ako majka dobije menstruaciju, ona može nastaviti sa dojenjem, mada u tom periodu neka osjetljiva djeca nerado sišu.

Kod nove trudnoće nije striktna obaveza da majka prekine sa dojenjem, ali se ipak preporučuje da se pređe na postepeno odbijanje da se majka ne bi previše iscrpila.[48]

Nekada se desi da poteškoće dolaze od strane djeteta, ali je njih znatno manje.

U slučaju nedonošenosti, opće slabosti, teške bolesti djeteta ili malformacija, ponekad se dojenje mora prekinuti, jer dijete nije u stanju da siše. Takvoj djeci treba davati ištrcano majčino mlijeko kašikom ili sondom, a kada se oporave, onda ih staviti na prsa.

Ako beba boluje od nekih nasljednih poremećaja metabolizma, npr., beba sa galaktozemijom ne podnosi galaktozu u majčinom mlijeku, dojenje se mora prekinuti. Ova bolest je rijetka i javlja se u 1:50.000 slučajeva.

Jednom riječju, malo je opravdanih razloga da majka ne bi dojila svoje dijete kad se jednom uspostavi zadovoljavajuće izlučivanje mlijeka.

Savjeti za uspješnu uspostavu dojenja

Djevojka, tj. buduća žena, prije svega, mora imati dobre primjere u svojoj porodici, kako u pogledu odgoja (što je temelj dobrog odgoja nje same i odgoja njene djece) tako

[48] Često se dešava da, kada majka rodi, prvo dijete se vrati dojenju zbog ljubomore ili nekog drugog razloga. Vidjeti više u tekstu: *Tandemsko dojenje*, objavljen na internet-stranici: www.roda.hr

i u pogledu dojenja. Također, njen seksualni odgoj, koji se inače pružao u porodicama, a danas se sve više uvodi i u škole, bilo kao predmet ili u vidu dodatne edukacije, može utjecati na njen stav prema dojenju. Buduće majke već u savjetovalištu za trudnice treba na prikladan način podučavati o prednostima dojenja, razjašnjavati nejasnoće i razbijati predrasude, nastojeći već tada motivirati buduću majku za dojenje.

Naveli smo kako buduća majka treba pripremati grudi i bradavice za dojenje. Međutim, ni psihička priprema ne treba izostati. Što se toga tiče, ona ne treba ni u jednom trenutku dvojiti o načinu prehrane djeteta znajući da je najkorisnije za njeno dijete da se hrani prirodnom hranom, a to je njeno mlijeko. Dakle, najvažnije je da majka želi dojiti dijete, jer čvrsta želja i upornost gotovo su sigurna garancija da će dojenje i uspjeti.

Jedna od najčešćih grešaka koje se rade je nestrpljenje majke i njene okoline u prvim danima poslije porođaja, kada mlijeko još nije nadošlo u dovoljnoj količini. Zbog bojazni da je dijete gladno, već se prije desetog dana života počinje davati umjetna hrana. U tom slučaju novorođenče nije dovoljno motivirano glađu i željom za sisanjem da isprazni do kraja majčine dojke, a time izostaje osnovni fiziološki podražaj za sekreciju mlijeka. Ako u tim prvim danima poslije porođaja novorođenče ne siše dovoljno snažno, dojku treba poslije dojenja isprazniti, a dijete napojiti vodom ili čajem i to iz kašičice (da se spriječi dehidracija), ali mu nikako ne treba davati umjetnu hranu.[49]

Značajan uzrok preranog napuštanja pokušaja dojenja jeste utjecaj okoline na majku po dolasku kući iz rodilišta. Često žene iz okoline obeshrabre majku i potisnu u njoj želju za dojenjem. Također, ako se majka brzo nakon poroda vrati na posao, onaj ko čuva dijete mora mu davati jedan do dva obroka umjetne hrane (ako majka nije istisnula mlijeko iz dojki i ostavila mlijeko), pa kad majka vidi da joj dijete podnosi umjetnu hranu, lahko se odluči da prekine dojenje, a načešće zbog utjecaja onoga ko se brine o djetetu.[50]

Svaka dojilja treba znati da uspostava dojenja, pogotovo kod prvorotkinje, nije uvijek lahka, jer se na bradavicama mogu pojaviti ranice koje će prilikom svakog novog dojenja pucati i krvariti. Ovo se dešava većinom onim ženama koje nisu pripremile bradavice za dojenje

[49] Mnoge majke misle da im je mlijeko slabo ili da ga je nedovoljno, pa se boje da im je dijete gladno. Sigurna procjena količine posisanog mlijeka moguća je vaganjem djeteta prije i poslije dojenja. A može se pratiti sedmični porast tjelesne mase novorođenčeta. Ne smije se zaboraviti činjenica da novorođenče u prvim danima gubi na masi da bi je između 10. i 14. dana nadoknadilo i počelo svake sedmice dobijati od 150 do 200 grama. Ne preporučuje se žurba u procjeni, nego se savjetuje promatranje dojenčeta makar dvije sedmice. Također, dojenče ne treba vagati često (dovoljno jednom sedmično kako bi se dobili realni rezultati), jer su dnevne varijacije u porastu tjelesne mase dosta velike. Dohranu inače treba započeti tek nakon šestog mjeseca, ako je sve u redu ili ako liječnik ne savjetuje drugačije. Vidjeti više u: Duško Mardešić i suradnici, *Pedijatrija*, str. 40.

[50] Najbolje bi bilo kad bi se dojenče moglo odnositi na dojenje, ali to bi značilo da i poslodavac mora izići u susret majci, što bi također bilo pohvalno

još prije porođaja, ili dojenče ne prihvati dobro bradavicu prilikom dojenja. U ovakvim situacijama dojilja prije dojenja može oprati bradavicu sterilnom fiziološkom otopinom ili prokuhanom vodom kako bi spriječila pucanje i krvarenje, a u težim slučajevima treba se obavezno javiti liječniku.[51]

Redovno i potpuno pražnjenje dojki nesumnjivo je od najveće važnosti za stvaranje i održavanje adekvatne sekrecije mlijeka. U prvim danima dojilja treba djetetu davati obje dojke naizmjenično u svakom podoju, jer njihovim češćim i potpunijim pražnjenjem prije se i u jačoj mjeri pojavi mlijeko.

Što se tiče tehnike dojenja ona je jako bitna za pravilnu i dobru uspostavu dojenja. U prvim danima, ako majka leži u krevetu, ona može dojiti i u tom položaju ležeći na strani one dojke koju daje djetetu, a suprotnom rukom će pribržavati areolu i bradavicu između kažiprsta i srednjeg prsta, te staviti čitav taj dio dojke u usta djetetu. Ako majka doji dijete sjedeći, onda je potrebno da se udobno smjesti. Prije dojenja treba oprati ruke i bradavice pomoću čiste, prokuhane i ispeglane gaze, a isto to treba učiniti i poslije dojenja, te između grudnjaka i bradavice staviti čistu gazu ili higijenske umetke koji se mogu kupiti. Dijete u prvih pet minuta posiše više od polovice

---

[51] Kod nekih dojilja se pojave ragade na bradavici ili areoli, a kod zastoja mlijeka u dojci mogu nastati bolni čvorovi i razne vrste upala što se mora liječiti, a za to vrijeme mlijeko se treba istisnuti iz dojki i prije davanja djetetu prokuhati. Vidjeti više u: *Medicinska enciklopedija*, VIII, str. 256.

obroka pa držanje djeteta na prsima duže od petnaest minuta može biti štetno, jer se bradavice tada nepotrebno nadražuju, mogu nastati ragade, a u djeteta stvoriti loše navike sisanja.

TRETMAN DOJENJA U ŠERIJATSKOM PRAVU

Islam je vjera koja zadire u sve dijelove ljudskog života, pa tako ni ovu temu islamski pravnici nisu mogli zaobići, a posebno zbog toga što dojenje u islamu stvara određene posljedice, a to je stvaranje srodstva po mlijeku. Ovdje nam predstoji da odredimo kakav to tretman dojenje ima u šerijatskom pravu.

Pravo djeteta na dojenje

Ishrana koja je odgovarajuća za uzrast djeteta je osnov za normalan rast i razvoj. Ona je temelj za budući zdrav život, a pošto dijete, kao i svako živo biće, ima pravo na život, i to zdrav život, ne može mu se oduzeti pravo na dojenje.

Međutim, preporuke i stavovi o ishrani neprestano se mijenjaju. Oni su vezani za otkrića u nauci, a zavise od fiziologije probavnog trakta djeteta i brzine njegovog sazrijevanja.

Pri odluci čime ćemo hraniti svoje dijete posebno treba paziti na biološko vrijeme ili biološki sat, a to je vrijeme potrebno za sazrijevanje pojedinih organa. Zato, prvih 6 mjeseci dojenčetovog života, kada sazrijevaju funkcije probavnih organa i formira se imunološka barijera crijeva, djetetu ne treba davati ništa drugo osim majčinog mlijeka.[52]

Već smo vidjeli koliki značaj ima majčino mlijeko za rast i razvoj djeteta, a, pored toga, majke imaju pravo da pravilno hrane svoju djecu, bebe imaju pravo na majčinu bliskost i majčino mlijeko, očevi imaju pravo da to omoguće svom djetetu i da zajedno sa majkom uživaju u zdravom roditeljstvu.

To nije luksuz koji sebi mogu priuštiti samo bogati i sretni, nego Allahov, dž. š., dar koji je dao svakoj majci, bez obzira na njen položaj, da može hraniti svoje dijete sa najprikladnijom hranom. Međutim, da bi se iskoristio taj Allahov, dž. š., dar, majka mora savladati tehniku dojenja. Da bi to postigli, roditelji moraju biti pravilno i sveobuhvatno informisani.[53]

[52] Preuzeto iz knjige: Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 5.

[53] U svrhu informisanja roditelja i djece, 32 vlade i 10 drugih agencija UN organizacije 1990. god. u Firenci su usvojili i potpisali Deklaraciju inocenti. U njoj se potvrđuju stavovi prijašnjih rezolucija i donose planovi za daljnje akcije. Predlaže se sljedeće: 1) za optimalno zdravlje majke i djeteta potrebno je da majke isključivo doje djecu do 6 mjeseci, te da se djeca nastave dojiti i dalje uz odgovarajuću dohranu, 2) potrebna je široka mobilizacija društva za unapređenje dojenja, 3) potrebno je ohrabriti majke da doje, 4) poduzeti sve mjere da se ženama organizira optimalna

U islamskoj literaturi, kada se govori o pravima djeteta, pored prava na porijeklo, odgajanje, štićeništvo i uzdržavanje, navodi se i pravo na dojenje, koje je od životne važnosti za dijete.[54]

Islam vodi računa o svemu što će unaprijediti život djeteta i osigurati mu lijep i uravnotežen život i pomoći mu da pravilno stasa. O djetetu vodi računa još prije njegovog rođenja, čak i prije sklapanja braka djetetovih roditelja, savjetujući da se pazi pri izboru bračnog druga.

Islam brine o djetetu i nakon rođenja koje tada stječe određena prava i za njega se vežu određeni propisi, kao što su nadijevanje muslimanskog imena, klanje akike, šišanje ili brijanje kose i drugi propisi.

Kada je dijete već rođeno, dužnost mu je osigurati sve što mu je potrebno, a tu je za početak najvažnije prirodno dojenje, jer Allah, dž. š., u Kur'anu kaže: **"Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude. Otac djeteta ih je dužan prema svojoj mogućnosti hraniti i odijevati. Niko neka se ne zadužuje iznad mogućnosti svojih: majka ne smije trpiti**

zdravstvena zaštita, 5) usmjeriti napore da se u svakoj državi osnuje Nacionalni (državni) komitet za promociju dojenja, 6) potrebno je provesti "Deset koraka do uspješnog dojenja" u porodilištima, 7) potrebno je u društvene zakone implementirati Internacionalni kodeks o načinu prodaje supstituta za majčino mlijeko, 8) osigurati dobru socijalnu zaštitu žena i majki koje doje svoju djecu. Preuzeto iz knjige: Mira Ademović, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, str. 11.

[54] Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islami ve edilletuh*, četvrto izdanje, Darul-fikr, Damask, 1997, x, str. 7245.

štetu zbog djeteta svoga, a ni otac zbog svoga djeteta. I nasljednik je dužan sve to..." (El-Bekare, 233.)

U ovom ajetu Uzvišeni Allah objašnjava propise o dojenčetu, iz Svoje pažnje prema ovome slabome stvorenju, prema djetetu koje je rođeno bez zuba kojima bi žvakalo hranu i bez sposobnosti da se nahrani svojim rukama.

Čija je obaveza osigurati djetetu dojenje?

Na osnovu navedenih prava djeteta možemo vidjeti da je obaveza priuštiti djetetu dojenje. O tom pitanju islamski pravnici se ne razilaze, ali se razilaženje pojavljuje u pogledu toga ko je dužan obezbijediti djetetu dojenje, otac ili majka.

Hanbelijski i šafijski pravnici smatraju da je otac dužan pronaći dojilju za svoje dijete, a majka ne mora dojiti, osim u slučaju potrebe, kada je obavezna da doji.[55]

Hanefijski pravnici smatraju da je obaveza majke da doji svoje dijete vjerska, a ne zakonska, pa je na to niko ne može prisiliti.[56]

Većina islamskih učenjaka kao dokaz za očevu obavezu pronalaska dojilje navode kur'anski ajet: "**A ako nastanu razmirice, neka mu onda druga doji dijete.**" (Et-Talāk, 6.)

---

[55] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, Darul-kutubil-'ilmijje, Bejrut, 1993, VII, str. 221.–222. Situacije kada majka mora dojiti dijete navedeni su niže u tekstu

[56] Abdulhamid Mahmud Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, Haris Grabus, Sarajevo, 2003, I, str. 403.

Malikijski pravnici smatraju da je majka dužna dojiti svoje dijete, pa i bez naknade, ako je običaj takav da majka doji, bez obzira bila ona udata za oca djeteta ili bila od njega razvedena. A, ako nije običaj da majke doje, onda ni ona nije dužna, osim ako zahtijevaju potrebe. Kao dokaz navode ajet: "**Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine...**" (El-Bekare, 233.)

Izuzima se ona dojilja koja živi u takvom okruženju gdje je običaj da druge žene poput nje ne doje, i to zbog općenitosti navedenog kur'anskog ajeta i pravila da se postupa prema običaju, a on, u ovom slučaju, ne obavezuje majku na dojenje.

U situaciji da je otac siromašan, a ni dijete nema imetka, majka je obavezna dojiti dijete, a ako nema mlijeka, a ima imetak, onda je obavezna iz svoga imetka iznajmiti dojilju djetetu. Kurtubi smatra da je u osnovi svaka majka obavezna dojiti svoje dijete, prema kur'anskom ajetu, gdje su majke obavezne dojiti djecu, a muževi su im obavezni obezbijediti opskrbu dok su s njima u braku. Kurtubi još dodaje "da je dojenje obaveza oca, to bi bilo spomenuto u ajetu kao što je spomenuto izdržavanje i oblačenje."[57]

Dakle, većina islamskih pravnika smatra da je vjerska obaveza majke da doji svoje dijete, bila ona udata za oca djeteta, ili bila u iddetu[58] ili bila razvedena od njega, pa,

---

[57] El-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, Darul-hadis, Kairo, 1996, III, str. 162.

[58] *Iddet* je vrijeme koje žena čeka nakon razvoda (tri mjesečna pranja ili, ako je trudna, dok ne rodi) ili nakon smrti muža (četiri mjeseca i deset dana)

kada bi odbila dojenje, bila bi grješna i odgovorna pred Allahom, dž. š., posebno zbog Njegovih riječi, kojima se obratio i ocu i majci: "**...sporazumjevši se međusobno na lijep način**" (Et-Talāk, 6.), odnosno sporazumite se međusobno o pitanju dojenja svoga djeteta tako da mu se ne čini šteta.[59]

Svi islamski učenjaci se slažu da je majka obavezna dojiti u tri slučaja:

1. kada dijete neće da primi dojku druge žene, majka je obavezna dojiti kako bi ga spasila od propasti, kao što se i iznajmljena dojilja može, u istom slučaju, prisiliti na produženje dojenja;
2. kada otac ne može naći drugu dojilju, obavezna je dojiti štiteći djetetovo zdravlje;
3. kada nema oca, ili ni otac ni dijete nemaju novca za iznajmljivanje dojilje.

Šafijski pravnici još dodaju da je majka obavezna dojiti svoje dijete kolostrumom, pa čak i ako je otac pronašao drugu dojilju, jer je kolostrum veoma važan za zdravlje djeteta, a i pojavljuje se nakon rođenja i traje svega nekoliko dana, pa ga druga dojilja nema.[60]

Ako majka ne može uspostaviti dojenje iz opravdanih razloga i ako to nije njenom krivicom, te ako dojenje šteti

---

[59] Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, prvo izdanje, El-mektebetut-tevfikijje, Kairo, 1989, str. 162.

[60] Preuzeto iz: Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islami ve edilletuh*, x, str. 7276.

majci ili djetetu, onda nema obaveze, na osnovu ajeta: **"...majka ne smije trpiti štetu zbog djeteta svoga..."** (El-Bekare, 233.)

Pravo majke na dojenje

Majka, u skladu sa svojom prirodom, osjeća jaku povezanost sa djetetom i zbog toga se ne može ni zamisliti da bi neka majka, zbog tog svog osjećaja, mogla odbiti dojenje svog vlastitog djeteta, bez opravdanog razloga. Svaka majka je najmilostivija prema svom djetetu, najbolje će ga hraniti i njeno mlijeko najbolje odgovara djetetu i najprijatnije mu je.

Zbog toga, ako majka želi dojiti svoje dijete, većina islamskih učenjaka smatra da ona ima isključivo pravo na to, bez obzira bila ona udata za oca djeteta, bila u iddetu ili bila od njega razvedena, pod uvjetom da doji bez naknade, ili uz manju ili istu naknadu kao i druga dojilja. Svoj stav potvrđuju kur'anskim ajetom: **"...majka ne smije trpiti štetu zbog djeteta svoga..."** (El-Bekare, 233.), a zabrana dojenja je nanošenje majci štete. Prema tome, otac nema pravo zabraniti majci dojenje djeteta, pa čak i ako se razvedu, jer joj tako čini štetu.[61]

[61] El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, Darul-kitabil-'arebi, Bejrut, 1997, 1, str. 404.

Može li muž zabraniti svojoj ženi dojenje njenog djeteta iz prethodnog braka?

Kada se žena razvede od muža, a s njim ima dijete koje još doji, pa se zatim uda za drugog, postavlja se pitanje ima li drugi muž pravo zabraniti joj dojenje?

Prije svega, treba shvatiti da je ova situacija potpuno drugačija od situacije kada muž zabranjuje ženi dojenje njihovog djeteta, jer će otac pristati da se žrtvuje za svoje dijete, dok za tuđe neće. U ovoj situaciji dijete je za drugog čovjeka stranac i ne može lahko podnijeti da mu žena bude zauzeta dojenjem tuđeg djeteta, pa makar bilo i njeno od drugog čovjeka, nauštrb njegovih prava koje on dobija sklapanjem braka.

Ibn-Hazm smatra da drugi muž nema pravo zabraniti ženi dojenje djeteta iz prethodnog braka, ako ona želi dojiti, slagao se on s tim ili ne, na osnovu ajeta: "**...a ako vam djecu doje, onda im dajte zasluženu nagradu sporazumjevši se međusobno na lijep način.**" (Et-Talāk, 6.)

Allah, dž. š., nije ovdje odredio nijednog muža posebno i nije dao pravo zabrane ni ocu, ni mužu, nego je dojenje stavio u obavezu majke. Pravo djeteta na dojenje je preče od prava onoga ko se s njom oženio nakon djetetovog rođenja.

Šafijski pravnici ističu da muž ima pravo zabraniti svojoj ženi dojenje njenog djeteta, bez obzira bio on otac djeteta ili ne, kao što ima pravo zabraniti joj izlazak iz kuće.

Međutim, mišljenje većine islamskih pravnika je da muž ima pravo da zabrani ženi dojenje djeteta koje nije

njegovo zbog prava koje on dobija sklapanjem braka, uz preporuku da, kada će se pričiniti neka šteta djetetu, treba omogućiti dojenje, a to su situacije kada otac ne može naći drugu dojilju, ili dijete neće da prihvati dojku druge žene, jer u ovoj situaciji potreba djeteta nadilazi pravo muža.[62]

U stvarnom životu žene koje imaju djecu za dojenje, a razvedene su, izbjegavaju udaju, a i muškarci izbjegavaju ženidbu sa takvim ženama, ali ako, ipak, dođe do sklapanja braka u ovom periodu, žena može, prilikom sklapanja braka, uvjetovati svome mužu šta želi, pa tako može uvjetovati i to da nastavi dojiti svoje dijete do određenog perioda.

Pravo majke na naknadu za dojenje

Osjećaji koji preplave majku prilikom dojenja, kada ona osjeća da je potrebna djetetu, da je ona centar njegovog svijeta, a i svjesnost šta dojenje znači za dijete, neprocjenjivi su i ne mogu se uporediti ni sa kakvom količinom novca. Međutim, šerijatski pravnici su, imajući na umu mnoge situacije koje se mogu dogoditi u životu, razmatrali i pitanje da li majka, kada prihvati dojiti svoje dijete, ima pravo na naknadu za dojenje?

Svi islamski pravnici su saglasni da majka ima pravo na naknadu za dojenje ako je razvedena od oca djeteta, ili je završen iddet, ili je u iddetu nakon smrti muža, a hanefijski i malikijski pravnici dodaju i ako je u iddetu neopozi-

[62] Ibn-Kudame, *El-Mugni,* Mektebetur-rijadil-hadise, Rijad, 1981, VII, str. 628.

vog razvoda braka, i to na osnovu kur'anskog ajeta: **"...a ako vam djecu doje, onda im dajte zasluženu nagradu sporazumjevši se međusobno na lijep način..."** (Et-Talāk, 6.), jer ona nema pravo na izdržavanje u ovakvim situacijama.[63]

Hanefijski, šafijski i hanbelijski pravnici smatraju da majka nema pravo na naknadu kada je u braku sa djetetovim ocem ili u iddetu opozivog razvoda braka, zato što ju je on dužan izdržavati i ovo mišljenje je najraširenije.[64]

Malikijski pravnici se slažu sa ovim mišljenjem, u slučaju kad je majka obavezna dojiti dijete. A u situaciji kada majka nije obavezna dojiti, kao naprimjer, kad je plemenitog roda ili je običaj da se ne doji, onda ima pravo na naknadu.[65]

Ako majka traži veću naknadu od uobičajene, a otac nađe dojilju koja će dojiti besplatno ili za manju naknadu, a uz to je dobra dojilja, otac nije dužan udovoljiti traženju majke da doji dijete, jer bi mu naštetilo plaćanje veće naknade za dojenje, i to na osnovu ajeta: **"Niko neka se ne zadužuje iznad mogućnosti svojih: majka ne smije trpiti štetu zbog djeteta svoga, a ni otac zbog svoga djeteta."** (El-Bekare, 233.) i na osnovu ajeta: **"A ako nastanu ra-**

---

[63] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 627.; El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, I, str. 405.

[64] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 222.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 628.

[65] Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, prvo izdanje, Darul-kutubil-'ilmijje, Bejrut, 1996, III, str. 491.

zmirice, neka mu onda druga doji dijete" (Et-Talāk, 6.), tj., ako se ne slože u pogledu visine naknade.[66]

Smatramo da se u slučaju razvoda braka u kojem se ima dojenče i jedna i druga strana trebaju dogovoriti, zanemarivši svoje želje i prohtjeve imajući na umu da je interes djeteta najbitniji. Također, treba voditi računa da ni jedna ni druga strana ne bude oštećena kada je u pitanju plaćanje naknade za dojenje, ako se dogovore da naknade uopće i bude i to na osnovu ajeta: **"Njih ostavite da stanuju tamo gdje i vi stanujete, prema svojim mogućnostima, i ne činite im teškoće zato da biste ih stijesnili. Ako su trudne, dajte im izdržavanje sve dok se ne porode, a ako vam djecu doje, onda im dajte zasluženu nagradu sporazumjevši se međusobno na lijep način. A ako nastanu razmirice, neka mu onda druga doji dijete."** (Et-Talāk, 6.)

Može li se majka prisiliti na dojenje?

Svi islamski učenjaci se slažu da je vjerska obaveza majke da doji svoje dijete i da je odgovorna pred Allahom, dž. š., za čuvanje djetetovog života, bez obzira bila ona udata za oca djeteta, bila u iddetu ili bila razvedena. Međutim, razilaze se o pitanju njene zakonske obaveze, odnosno, može li je sudija prisiliti na izvršenje dojenja.

Prema mišljenju malikijskih pravnika, majka je zakonski obavezna na dojenje. Ako je u braku sa djetetovim

[66] Ibn-Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, deseto izdanje, Darul-ma'rife, Bejrut, 1997, IV, str. 409.

ocem, ili je u iddetu opozivog razvoda, pa odbije dojenje bez razloga, sudija je može prisiliti. Po njihovom mišljenju, iz ovoga se izuzimaju žene koje su plemenitog roda, i to ako je običaj da takve žene ne doje, osim kada postoji potreba da majka doji dijete.[67]

Ibn-Hazm smatra da je obaveza svake majke da doji svoje dijete, bila ona udata za oca djeteta ili ne, a ako odbije dojenje, ona će se prisiliti, pa makar bila i halifina kćerka, i to na osnovu ajeta: "**Majke neka doje djecu svoju...**" (El-Bekare, 233.), jer je ajet općenit i ne isključuje nijednu majku, a oni koji izdvajaju neke majke, lažu na Allaha, dž. š.[68]

Većina islamskih pravnika preporučuje da se majka ne prisiljava na dojenje, zato što ona ima pravo izabrati hoće li dojiti ili ne, osim u slučaju potrebe,[69] a otac je obavezan priuštiti dojenje kao što je obavezan obezbijediti opskrbu. Zbog te njegove obaveze majka se ne može prisiliti na dojenje, bez obzira kakvog je ona društvenog položaja, bila udata za njega ili razvedena.

---

[67] El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, I, str. 403.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 627.

[68] Preuzeto iz knjige: Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 161.

[69] Postoje tri slučaja kada je majka obavezna dojiti dijete, a to smo već spomenuli više puta

ZADAJANJE DJETETA OD STRANE DRUGE ŽENE – DOJILJE

Traženje drugih žena za ishranu dojenčeta postojalo je još u prastarim vremenima. Ovaj običaj je bio veoma raširen i kod predislamskih Arapa, kod kojih su žene iz uglednih porodica tražile dojilje kako bi sačuvale svoju ljepotu.

Prema šerijatskim propisima iznajmljivanje dojilje nije zabranjeno, u slučaju da se otac i majka dogovore da je to u interesu dojenčeta i da se dojilji plati za dojenje i s njom lijepo postupa, kako se kaže u Kur'anu: "A **ako zaželite da djeci svojoj dojilje nađete – pa, nije grijeh kada od srca ono što ste naumili dadete.**" (El-Bekare, 233.)

Međutim, sada se pitanje ishrane dojenčeta mlijekom drugih žena sasvim drugačije postavlja. Većina današnjih majki mnogo su više informisane o značaju njihovog mlijeka, pa čine sve napore da same othranjuju svoje dijete, bar u prvim sedmicama ili mjesecima djetetovog života. Pored toga, htjeli mi to priznati ili ne, došlo je do napretka u usavršavanju ishrane kravljim mlijekom, pa ova ishrana nije tako opasna kao nekad. Zbog svega ovoga, majke se, u slučaju da same ne mogu dojiti, skoro uvijek radije od-

lučuju na umjetnu prehranu svoga djeteta, nego da traže dojilju.

Međutim, postoje situacije kada se dijete mora hraniti mlijekom druge žene, a to je kada je dijete rođeno nemoćno, kada je u pitanju nedonošče, kada je bolešljivo ili je oštećeno vještačkom ishranom do te mjere da je dovedeno u tešku opasnost, a majka sama ne može dojiti.

U novije vrijeme u svijetu postoje sabirališta mlijeka žene pri ustanovama za zaštitu majki i djece. Ovo se mlijeko dobija, uz novčanu naknadu, od žena koje ga imaju u izobilju, ali poslije pregleda ne samo žene već i njenog dojenčeta. Ženino mlijeko se može pripremiti u vidu mliječnog praška ili se čuvati u hladnjacima.

U slučaju da se mora pribjeći ishrani djeteta mlijekom druge žene, treba se prethodno obratiti ljekaru, koji će izvršiti potrebne preglede radi sprečavanja eventualnih uzajamnih infekcija.[70]

Izbor dobre dojilje i mjere opreza koje treba poduzeti

Dojilja se skoro uvijek traži u žurbi i u krajnjoj nuždi. Međutim, to se nikako ne smije prepustiti slučaju, već se, prije nego što se uzme neka strana osoba za dojilju kojoj povjeravamo život svoga dojenčeta, treba ispitati ko je ta osoba, da li je vjernica, kakvog je morala, da li je zdrava,

[70] O raznim infekcijama i bolestima do kojih može doći, vidjeti u: Milivoje Sarvan, *Sve o vašem djetetu*, str. 101.

fizički i psihički, jer to ostavlja jake posljedice na dojenče, pa tek onda treba provjeriti kakva je dojilja i ima li dovoljno mlijeka.

Omer ibn el-Hattab kaže da se za dojilju ne uzima nemuslimanka, jer ona dojenjem postaje djetetova majka, pa postoji bojazan da ne bi dijete osjetilo ljubav prema njenoj vjeri, ili da se ne uzima razvratnica, jer dojenjem se prenose osobine, pa dijete može od nje naslijediti želju za razvratom.[71]

Također, kada govori o izboru dojilje Ali Ibrahim Nedžaši kaže da je pokuđeno da se za dojilju uzima glupa žena, da ne bi dijete ličilo na nju, jer se kaže da dojenje mijenja ćud, a kaže se i ko se podoji od stoke postaje glup kao stoka.[72]

Kao i svaka druga žena, dojilja može biti bolesna, pa svoju bolest prenijeti ne samo na svoje, nego i na tuđe dijete. Zbog ovoga se ne smije nijednoj stranoj ženi dopustiti da podoji tuđe dojenče bez liječničkog pregleda, ma kako ona izgledala zdrava.

Dojenče je svojim zdravljem i izgledom najbolje svjedočanstvo o zdravlju dojilje i mliječnosti njenih grudi, zato treba zahtijevati da se i ono pokaže ljekaru.

Kako je god važno da se svoje dijete zaštiti od bolesti koje bi mu dojilja mogla prenijeti, isto je tako važno provjeriti da i ono samo nije bolesno od kakve bolesti koju bi moglo prenijeti na dojilju ili njeno dijete.

---

[71] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 562.–563.

[72] Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 27.

Obično se misli da bi mlijeko dojilje trebalo biti staro onoliko koliko je staro i dojenče za koje se uzima dojilja, međutim, to nije potrebno. Bitno je da je dojilja svoje mlijeko potpuno razvila i da se oporavila od porođaja. Osim toga, što god je njeno dojenče starije, lakše će podnijeti vještačku hranu, ako ne bude dovoljno mlijeka za oboje, a i lakše možemo vidjeti sa kakvim ga je uspjehom dojila.

Radi zaštite dojenčeta dojilje, u Francuskoj postoji zakon prema kome nijedna dojilja ne bi smjela dojiti drugo dijete uz svoje prije nego što njeno dojenče navrši sedam mjeseci.[73]

Za dojilju je najbolje tražiti snažnu i pravilno razvijenu ženu, ne previše staru, a ni mnogo mladu, najbolje između 20 i 30 godina. Žena koja je više rađala ima više iskustva i bolja je dojilja.

Što se tiče pregleda mlijeka, to je u većini slučajeva nepotrebno, osim ako liječnik predloži da se uradi iz predostrožnosti, ali već je rečeno da je njeno dojenče najbolji pokazatelj vrijednosti njenog mlijeka.

Naknada za dojenje

Kada majka iz nekog razloga ne doji svoje dijete i ta njena uloga se preda drugoj ženi, prema šerijatskom propisu, potrebno je ugovoriti naknadu za dojenje ako žena, koja je izabrana za dojilju, nije pristala da doji bez naknade, prema kur'anskom ajetu: "**...pa, nije grijeh kad od srca ono što ste naumili dadete.**" (El-Bekare, 233.)

---

[73] Vidjeti više u: Milivoje Sarvan, *Sve o vašem djetetu*, str. 100.–106.

Također, plaćanje mlijeka je običaj i u bankama mlijeka s tim što je cijena ovdje tačno određena.

Ko je obavezan platiti naknadu za dojenje?

Obaveza plaćanja naknade za dojenje određuje se prema obavezi izdržavanja djeteta, a to je njegov otac i to prema kur'anskim ajetima: "...**Otac djeteta ih je dužan prema svojoj mogućnosti hraniti i odijevati...**" (El-Bekare, 233.)[74] i "...**a ako vam djecu doje, onda im dajte zasluženu nagradu...**" (Et-Talāk, 6.)

Ibn-Hadžer el-Askalani smatra da je ovo u slučaju kada dijete nema imovine. Međutim, ako ima imovine, onda će izdržavanje biti iz njegovog imetka, a time i plaćanje dojenja.[75]

Hanefijski pravnici smatraju da je obaveza oca da izdržava dijete, a s tim i obezbijedi mu dojenje, ako ono nema imovine, a ako ima, izdržavat će se iz svoje imovine, jer je u osnovi svaki čovjek to dužan, bio odrastao ili ne. Ako otac bude siromašan, a ni dijete nema imovine, majka će se prisiliti na dojenje, s tim da ocu ostaje obaveza da plati majci naknadu za dojenje kad bude imao sredstava za to.

---

[74] U Kurtubijevom tefsiru se navodi da ovaj ajet ne obuhvata djecu, jer je zamjenica koja se koristi ženskog roda. Vidjeti: El-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, III, str. 181.

[75] Ibn-Hadžer el-'Askalani, *Fethul-Bari bi šerhi Sahihil-Buhari*, drugo izdanje, Darur-rijan lit-turas, Kairo, 1987, IX, str. 414.

Malikijski pravnici se slažu da će se majka u ovakvoj situaciji prisiliti na dojenje, ali smatraju da otac neće biti dužan ništa naknadno platiti majci.[76]

Većina islamskih učenjaka smatra da je otac obavezan izdržavati djecu, muško dok ne postane punoljetno, a žensko dok se ne uda. Nakon toga otac nije dužan izdržavati ih, osim ako su bolesni i ne mogu se izdržavati zbog toga. Ako dijete ima vlastitu imovinu, izdržavanje će se vršiti iz njegove imovine i prije punoljetstva, jer je otac njegov zastupnik i radi kako na unapređenju tako i na drugom raspolaganju njegovom imovinom, pa će se i dojenje platiti iz sredstava djeteta.

U situaciji da dijete nema oca, niti imetka, postavlja se pitanje ko mu je dužan obezbijediti dojenje, jer dijete ne smije biti uskraćeno u svome pravu?

Na osnovu dijela 233. ajeta iz sure El-Bekare: "...**i nasljednik je dužan sve to...**" islamski pravnici određuju ko je dužan obezbijediti djetetu dojenje u ovakvoj situaciji.

Katade smatra da se pod "nasljednikom" podrazumijevaju nasljednici djeteta, i muški i ženski, koji su obavezni učestvovati u plaćanju naknade za dojenje shodno njihovim dijelovima imetka kojeg su naslijedili.

Ed-Dahak smatra da, ako dijete nema oca, a ima imovinu, dojenje će se platiti iz njegove imovine. Ako nema imovine, onda iz imovine *asabe*[77], a ako ni oni nemaju imovine, onda će se majka prisiliti na dojenje.

[76] El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, I, str. 408.

Kubejse ibn Zuejb, Ed-Dahak i Bešir ibn Nasr, sudija Omera ibn Abdulaziza, smatraju da je nasljednik koji se spominje u ajetu sāmo dojenče, tj. platit će se dojenje iz imovine koje ono naslijedi od oca.

Sufjan smatra da je nasljednik roditelj koji ostane nakon smrti drugog roditelja, pa tako ako otac umre, majka je dužna izdržavati dijete, ako ono nema imovine, a pri tome će joj se pridružiti nasljednici shodno svojim nasljednim dijelovima. Ovo mišljenje bi se moglo prihvatiti kao najlogičnije.

Huvejz Mendad smatra ako je u pitanju siroče bez imetka, obavezno je da mu se obezbijedi dojenje iz bejtul-mala, a ako se to ne uradi, svaki musliman je pojedinačno obavezan, ali ipak ostaje i majčina dužnost da uspostavi dojenje.[78]

Period plaćanja i visina naknade za dojenje

Islamski pravnici se slažu da je period u kojem dojilja ima pravo tražiti naknadu za dojenje dvije godine, prema ajetu: "**Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude.**" (El-Bekare, 233.) Period od dvije godine, koji se spominje u ajetu,

[77] *Asaba* su ona lica koja su u srodstvu po muškoj liniji sa nekim čovjekom. U slučaju nasljeđivanja oni dobijaju preostali dio imovine kada se odbiju dijelovi koji trebaju pripasti ashabul-feraidu, a ako nema ashabul-feraida, onda asabi pripada cijela imovina. Mehmed Ali Ćerimović, *Šerijatsko nasljedno pravo*, Mešihat Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1936, str. 17.

[78] El-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, III, str. 168.–169.

upućuje na period plaćanja naknade za dojenje.[79] Također, ako dođe do produženja perioda dojenja i to bude na zahtjev oca, logično je da će i za taj period plaćanje biti ustanovljeno po dogovoru.

Kada je u pitanju trenutak stupanja na snagu prava dojilje na naknadu, to je od dana sklapanja ugovora, jer ona traži naknadu.

Hanefijski pravnici smatraju da je to dan kada se uspostavi dojenje, a u drugoj predaji se navodi da je to od dana traženja naknade.

Malikijski pravnici smatraju da dojilja koja je u braku sa djetetovim ocem ili je u iddetu opozivog razvoda braka ima pravo na naknadu za cijelo vrijeme dojenja, pa i bez sklapanja ugovora.[80]

Visina naknade nije tačno određena, jer svi nisu istog materijalnog stanja, a i u Kur'anu se kaže: **"A ako zaželite da djeci svojoj dojilje nađete – pa, nije grijeh kada od srca ono što ste naumili dadete."** (El-Bekare, 233.) Dakle, visina naknade se dogovara kako bi obje strane bile zadovoljne, a ako je običaj da se ne dogovara i da se ne procjenjuje takva vrsta usluge, preporučuje se da visina naknade bude uobičajena. U nekim situacijama se može određivanje visine naknade za dojenje prepusti sudiji (npr. ako se uspostavi dojenje, a prethodno se nisu dogovorili oko visine naknade, ili jedna od strana nije zadovoljna visinom).

---

[79] El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, I, str. 404.

[80] Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 492.

POSLJEDICE ZADAJANJA

Posljedica zadajanja je stvaranje srodstva po mlijeku, a iz srodstva po mlijeku proizilaze sljedeći propisi:

- zabrana sklapanja braka sa srodnicima po mlijeku na isti način kako je zabranjeno i sa srodnicima po krvi, osim slučajeva o kojima će kasnije biti riječi;
- dopuštenost gledanja u srodnike po mlijeku isto kako je dopušteno i između srodnika po krvi;
- dopuštenost osamljivanja i putovanja sa srodnicima po mlijeku. Oni postaju mahremi na svim putovanjima;
- obaveza dobročinstva i ukazivanja počasti srodnicima po mlijeku. Vjerodostojno je predanje da je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, ukazao počast svojoj dojilji Halimi es-Sa'diji. Kada mu je došla u jednoj delegaciji, prostro je svoju odjeću i ponudio joj da sjedne, kao što je ukazao počast njenoj kćerki, a svojoj sestri po mlijeku.[81]

---

[81] Preuzeto iz: Abdulhamid Mahmud Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, II, str. 172.–173.

Šerijatska utemeljenost stvaranja srodstva po mlijeku

Stvaranje srodstva putem dojenja potvrđuje se Kur'anom, sunnetom i idžmaom.

Allah, dž. š., u Kur'anu kaže: "**Zabranjuju vam se: matere vaše, i kćeri vaše, i sestre vaše, i sestre očeva vaših, i sestre matera vaših, i bratične vaše, i sestrične vaše, i pomajke vaše koje su vas dojile, i sestre vaše po mlijeku...**" (En-Nisā', 23.), na osnovu čega se utvrđuje srodstvo sa majkom dojiljom i sestrama po mlijeku.

Srodstvo koje se proteže na ostale srodnike ustanovljeno je na osnovu hadisa kojeg prenosi Aiša, r. a.: *"Sve što je zabranjeno po krvi, zabranjeno je i po dojenju."*[82]

Svi islamski pravnici se slažu da se dojenjem utvrđuje srodstvo koje se prostire isto kao i srodstvo po krvi. Dakle, srodstvo se prostire na dojenče i dojilju. Dojenče postaje njeno dijete, među njima se stvara neotklonjiva zapreka za brak i dozvoljeno im je gledanje, osamljivanje i putovanje.

Postojanje srodstva po mlijeku ne obuhvata propise o nasljeđivanju, obaveznost uzdržavanja, nemogućnost zatvaranja kod sustezanja vraćanja duga, isplatu krvarine kod nenamjernog ubistva i sl., i u pogledu ovih propisa oni su jedno drugom kao stranci.[83]

---

[82] Bilježi Muslim

[83] Sa'di Ebu-Džejb, *Mevsu'atul-idžma'i fil-fikhil-islami*, treće izdanje, Darul-fikr, Damask, 1999, II, str. 477.

Na koga se prostire srodstvo?

Na koga se prostire srodstvo sa strane dojenčeta?

Stvaranje srodstva putem dojenja prostire se na dojenče i njegove buduće potomke, dakle, na njegovu djecu, unučad i tako dalje po silaznoj liniji. Što se tiče roditelja dojenčeta i njegove braće i sestara i druge rodbine, tu ne dolazi do stvaranja srodstva, jer žena kada doji dijete ona mu daje mlijeko koje je dio nje i koje će pomagati očuvanju djetetovog zdravlja i služiti za rast i razvoj njegovog tijela, i upravo iz ovog razloga srodstvo se prostire samo na dojenče i njegove potomke.

Na osnovu ovoga, muškim srodnicima dojenčeta po krvi dozvoljeno je da sklope brak sa njegovom pomajkom po mlijeku i sa njenim kćerkama. Dakle, nije zabranjeno da otac dojenčeta oženi dojilju svoga djeteta, niti je to zabranjeno bratu dojenčeta, niti njegovom amidži.

Isto tako, nije ni mužu dojilje zabranjeno da oženi majku dojenčeta, ili njegovu sestru ili tetku, a ni djeci dojilje i njenog muža nije zabranjen brak sa braćom i sestrama dojenčeta. Ahmed kaže: "Nema sumnje da neki čovjek može oženiti sestru svoga brata po mlijeku, jer među njima dvoma nije bilo ni zadajanja, niti ima rodbinske veze."[84]

[84] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 541.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Reddul-muhtar 'aled-durril-muhtar (Hašijetu Ibn-'Abidin)*, drugo izdanje, Daru ihja'it-turasil-'arebi, Bejrut, 1987, II, str. 406.; Ibn-Hadžer el-'Askalani, *Fethul-Bari bi šerhi Sahihil-Buhari*, IX, str. 141.

Na koga se prostire srodstvo sa strane dojilje?

Kao što smo već vidjeli, srodstvo sa strane dojenčeta prostire se samo na njega i njegove potomke. Međutim, što se tiče stvaranja srodstva sa strane dojilje, dojenčetu, a i njegovim potomcima, postaju srodnici ne samo dojilja i njeni potomci, nego i njeni preci i preci njenoga muža[85], njihovi potomci i njihovi pobočni srodnici, i po krvi i po mlijeku. Srodstvo se prostire na sve ove sa strane dojilje i njenoga muža zato što mlijeko kojim ona hrani dojenče potječe od nje i njenog muža, a njih dvoje i svi njihovi pobočni srodnici potječu od njihovih predaka, a s druge strane, samo su potomci dojenčeta ti koji potječu od njega, pa se zbog toga srodstvo prostire samo na njih.[86]

Dakle, kada žena zadoji dijete mlijekom koje pripada njoj i njenom mužu, to prouzrokuje sljedeće posljedice:

- očevi i majke, po krvi i po mlijeku, dojilje i njenog muža, postaju djedovi i nane dojenčetu i njegovim potomcima;
- djeca, po krvi i po mlijeku, dojilje i njenog muža postaju braća i sestre dojenčetu;

[85] Srodstvo po mlijeku se prostire na muža dojilje i njegove pretke, potomke i pobočne srodnike i po krvi i po mlijeku, zato što je on uzročnik trudnoće nakon koje se pojavilo mlijeko kojim je hranjeno dojenče

[86] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 541.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 406.; Ibn-Hadžer el-'Askalani, *Fethul-Bari bi šerhi Sahihil-Buhari*, IX, str. 141.

- braća i sestre, po krvi i po mlijeku, dojilje i njenog muža postaju daidže, amidže i tetke dojenčetu.

Tazbinstvo po mlijeku

Postavlja se pitanje da li se može reći da se hadis: *"Sve što je zabranjeno po krvi, zabranjeno je i po dojenju"*[87], odnosi i na tazbinstvo? Većina islamskih pravnika smatra da i tazbinstvo ulazi u određenje srodstva ovim hadisom. Dakle, kako god su zabranjeni srodnici po tazbinstvu od krvnih srodnika, tako su zabranjeni i od srodnika po mlijeku.

U ovu kategoriju srodnika ubrajaju se:

- preci supruge po mlijeku, a to je njena majka koja ju je dojila, njena nena, sa majčine ili očeve strane po mlijeku i tako dalje. One postaju zabranjene čovjeku samim stupanjem u brak, bez obzira bilo konzumacije braka ili ne;
- potomci supruge po mlijeku, a to su njene kćerke po mlijeku, njene unuke od sinova i kćerki po mlijeku i tako dalje. One postaju zabranjene tek nakon konzumacije braka;
- supruge predaka po mlijeku, a to su supruge oca i djedova po mlijeku, bilo sa očeve ili majčine strane. Ovo se napominje u situaciji da se otac ili djed po mlijeku oženi više puta;

[87] Bilježi Muslim

- supruge potomaka po mlijeku, a to je supruga sina i supruge unuka po mlijeku i tako dalje.

Pored ovih navedenih, zabranjeno je oženiti u isto vrijeme dvije sestre po mlijeku, ili ženu i njenu tetku po mlijeku, ili neku drugu rodicu po mlijeku.[88]

Muž dojilje

Većina islamskih pravnika se slaže da dolazi do stvaranja srodstva sa mužem dojilje, njegovim precima, potomcima i pobočnim srodnicima, jer je on uzročnik pojavljivanja mlijeka. U rječniku islamskih pravnika muž dojilje, koji je uzročnik postojanja mlijeka, naziva se "sahibul-leben" ili "lebenul-fahl".[89]

Dokaz za utvrđivanje srodstva i sa strane muža dojilje potvrđuje se predajom od Aiše, r. a., u kojoj kaže da je brat Ebu-Ku'ajsa (njenog oca po mlijeku) tražio da uđe kod nje nakon što je skinula hidžab, pa je rekla da prvo mora tražiti dozvolu od Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem. Nakon što je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, došao, ispričala mu je situaciju i rekla da je nije zadojio Ebu-Ku'ajs nego njegova žena, a on joj je odgovorio: *"Dozvoli mu da uđe, jer je on tvoj amidža."*[90]

---

[88] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, prvo izdanje, Darul-hadis, Kairo, 1993, VI, str. 377.

[89] Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, deseto izdanje, Darul-kutubil-'ilmijje, Bejrut, 1988, II, str. 38.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 541.

Moramo naglasiti da ima i onih islamskih pravnika koji smatraju da se ne stvara srodstvo između dojenčeta i muža dojilje, a to su: Se'id ibn el-Musejjeb, Ebu-Seleme ibn Abdurrahman, Sulejman ibn Jesar, Ata', Ebu-Kilabe, a, također, ovo se prenosi i od nekih ashaba.[91]

Utvrđivanje očinstva po mlijeku nakon razvoda ili smrti muža

Kada se desi da razvedena žena ili žena kojoj je umro muž, zadoji neko dijete prije nego što se uda drugi put, prema mišljenju većine islamskih pravnika, doći će do stvaranja srodstva sa mužem dojilje koji je bio uzročnik dolaska mlijeka, bez obzira bilo to u iddetu ili nakon njega, ili od toga prošao manji ili duži vremenski period.[92]

Ako se žena, koja doji dijete, uda po drugi put i rodi dijete od tog drugog muža, mlijeko koje se pojavi nakon poroda pripadat će njemu, bilo da je mlijeko presahlo, pa se ponovo pojavilo, ili da nije ni prestajalo, jer mlijeko prati dijete, a dijete pripada drugom.

Ako ne rodi od drugoga, mlijeko će i dalje pripadati prvom i to u situaciji da se količina mlijeka ne poveća, niti smanji, pa čak i ako bi bila trudna.[93]

---

[90] Bilježi Muslim

[91] Sa'di Ebu-Džejb, *Mevsu'atul-idžma'i fil-fikhil-islami*, II, str. 478.; Vidjeti također i: *El-Mevsu'atul-fikhijje*, drugo izdanje, Ministarstvo za vakuf i vjerska pitanja, Kuvajt, 1992, XXII, str. 248.

[92] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 541.

[93] Ibid., str. 548.

Islamski pravnici se razilaze oko situacije ako žena zatrudni od drugog, pa se količina mlijeka promijeni. Hanefijski i šafijski pravnici smatraju da je mlijeko od prvog dok se dijete ne rodi, a hanbelijski pravnici smatraju da mlijeko pripada obojici, jer povećanje mlijeka pokazuje da je to zbog trudnoće od drugog muža, a što se tiče prvog muža i njemu će pripadati mlijeko jer je ono već postojalo i prije te druge trudnoće.[94]

Utvrđivanje očinstva nakon negiranja djeteta li'anom

Kada se desi da čovjek negira dijete sa li'anom[95], pa njegova žena podoji neko dijete s takvim mlijekom koje je također negirano, neće doći do stvaranja srodstva između dojenčeta i tog čovjeka, jer on, time što negira dijete, ne-

---

[94] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 548.

[95] Ako muž optuži ženu da je počinila preljubu i ne može to dokazati sa četiri svjedoka, a žena poriče da je do preljube došlo, onda se primjenjuje procedura li'ana. Pod li'anom (proklinjanje) se podrazumijevaju četiri svjedočenja, koja zamjenjuju četvericu svjedoka bluda, potvrđena zakletvama: "**A oni koji okrive svoje žene, a ne budu imali drugih svjedoka, nego su samo oni svjedoci, potvrdiće svoje svjedočenje zakletvom Allahom, i to četiri puta da zaista govore istinu, a peti put da ih pogodi Allahovo prokletstvo, ako lažu! A ona će kazne biti pošteđena, ako se četiri puta Allahom zakune da on, doista, laže, a peti put da je stigne Allahova srdžba, ako on govori istinu!**" (En-Nūr, 6.–9.) Nakon procedure li'ana uslijediće definitivni razvod braka, što podrazumijeva da isti ne mogu više nikada zajedno stupiti u brak. Vidjeti više u: Abdulhamid Mahmud Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, II, str. 260.–268.

gira i mlijeko koje se pojavljuje nakon rođenja negiranog djeteta.

Ako čovjek negira dijete nakon dojenja, s tim je negirao i to dojenče koje je podojeno s takvim mlijekom. Ako ponovo prizna dijete, priznaje i dojenče, jer osnova je da sve što uspostavlja srodstvo po krvi, uspostavlja i srodstvo po mlijeku.[96]

Utvrđivanje očinstva nakon zinaluka

Ako žena rodi nakon učinjenog zinaluka, pa se pojavi mlijeko s kojim podoji dijete, ona mu postaje majka po mlijeku, prema mišljenju svih islamskih pravnika, jer je dijete podojeno s njenim mlijekom, a i dijete se pripisuje njoj.[97]

Islamski pravnici se razilaze o pitanju utvrđivanja srodstva sa dojenčetom i čovjekom koji je uzrokovao pojavu mlijeka iz zinaluka.

Šafijski pravnici, El-Hireki i Ibn-Hamid od hanbelijskih pravnika uvjetuju, za stvaranje srodstva između dojenčeta i uzročnika mlijeka, da se mlijeko pojavi nakon poroda, a mlijeko se pripisuje onome ko je imao odnos sa dojiljom, s tim da odnos mora biti u punovažnom braku ili u sumnjivom. Dakle, prema njihovom mišljenju, nema stvaranja srodstva iz zinaluka.

Hanefijski pravnici smatraju da mlijeko koje se pojavi nakon trudnoće iz zinaluka neće biti djelotvorno za stva-

---

[96] Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 411.

[97] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 544.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 411.

ranje srodstva između dojenčeta i uzročnika mlijeka, jer to mlijeko nije poštovano, a i srodstvo po mlijeku među njima zavisi od utvrđivanja očinstva, pa ako nema utvrđivanja očinstva, nema ni srodstva po mlijeku među njima.

Malikijski pravnici, Ebu-Bekr Abdulaziz od hanbelijskih pravnika i jedan manji dio hanefijskih pravnika smatraju da se stvara srodstvo sa uzročnikom mlijeka, čak i ako je ono iz zinaluka, jer je mlijeko to koje uzrokuje srodstvo bilo ono rezultat dozvoljenog ili zabranjenog odnosa. A ako se, u ovom slučaju, srodstvo prostire na dojilju, onda se prostire i na onoga ko je imao odnos s njom, a od njega je poteklo i dijete i mlijeko.[98]

[98] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 544.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 411.

UVJETI STVARANJA SRODSTVA PO MLIJEKU

Da bi došlo do stvaranja srodstva po mlijeku potrebno je da se ispune određeni uvjeti koji se odnose na dojilju, dojenče, mlijeko, način dojenja, njegovo vrijeme i količinu.

Ko se može smatrati dojiljom?

Da bi se neko smatrao dojiljom, po logici, potrebno je da iz dojki istječe mlijeko sa kojim bi se moglo izvršiti zadajanje. Međutim, islamski pravnici, u ovoj raspravi, predvidjeli su i razmatrali niz situacija, pa čak i onih koje se rijetko dešavaju, a možda se nikada i nisu desile u praksi.

Hanefijski, malikijski i šafijski pravnici uvjetuju: da bi se neko smatrao dojiljom mora biti punoljetna žena, tj. da bude sposobna za porod navršivši godine koje su potrebne za dobijanje menstruacije, pa makar njeno punoljetstvo i ne bilo potvrđeno menstruacijom, jer mogućnost punoljetstva postoji.[99] Ako bi se mlijeko pojavilo kod ženske

[99] Punoljetstvo kod žene nastupa prvom pojavom menstruacije, a ova grupa šerijatskih pravnika smatra da je najraniji mogući period za

osobe koja nije navršila 9 godina života i došlo do zadajanja, u tom slučaju ne bi došlo do stvaranja srodstva.[100]

Ako se pojavi mlijeko kod žene koja nije spolno općila, a punoljetna je, većina islamskih pravnika, među kojima su hanefijski, šafijski, malikijski i jedan dio hanbelijskih, saglasna je da je njeno mlijeko djelotvorno za stvaranje srodstva i potvrđuju to kur'anskim ajetom: "**...i pomajke vaše koje su vas dojile...**" (En-Nisā', 23.), jer ovaj ajet obuhvata i takve žene, a i mlijeko žena je stvoreno za hranjenje djece, pa iako je ovaj slučaj rijedak, sastav mlijeka je uobičajen.

Veći dio hanbelijskih pravnika smatra da mlijeko žene koja nije spolno općila nije djelotvorno za stvaranje srodstva.[101]

Poznato nam je da je tijelo žene i njegova konstitucija određeno za rađanje, a dojke i mlijeko u njima stvoreno radi hranjenja djece, te da se mlijeko ne nalazi kod muškaraca, zbog razlike njihovog razloga postojanja i funkcija koje je Allah, dž. š., odredio svakome od njih. Za postojanje mlijeka kod muškaraca možemo reći da je više pravna pretpostavka, nego da stvarno može postojati, a i

---

dobijanje menstruacije 9 godina imajući u vidu sva podneblja u kojima ljudi žive

[100] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 173.; Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 468.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 403.

[101] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 546.; Šerefuddin Musa el-Makdisi, *El-Ikna'*, drugo izdanje, Generalni sekretarijat za proslavu stogodišnjice osnivanja Arapske republike Saudijske Arabije, Rijad, 1999, IV, str. 29.

ako se desi ovakva situacija, neće doći do stvaranja srodstva, prema mišljenju većine pravnika, jer će ova tečnost imati samo ime mlijeka, zato što nije pogodno za hranjenje djeteta i nije stvoreno u tu svrhu.[102]

Što se tiče dvospolca, ako njegovo stanje nije tačno utvrđeno, tj. ne zna se da li je muškarac ili žena, ni njegovo mlijeko neće stvarati srodstvo zbog postojanja sumnje, a zbog sumnje se ne ustvrđuje srodstvo.[103]

Mlijeko mrtve žene

Islamski pravnici su razmatrali pitanje hoće li doći do stvaranja srodstva ako se dojenče stavi na prsa mrtve žene da iz njih posiše mlijeko uz ispunjenje ostalih uvjeta koji su potrebni za stvaranje srodstva.

Većina islamskih pravnika, među kojima su Ebu-Sevr, El-Evza'i, hanefijski, malikijski i hanbelijski pravnici, smatraju da će u ovoj situaciji doći do stvaranja srodstva kao i da je žena živa, jer dolazi do rasta mesa i formiranja kostiju i njena smrt ne ostavlja trag na mlijeku, jer mlijeko ne umire. Isto tako, ako se mlijeko izmuze dok je žena bila živa, pa se dijete napoji njenim mlijekom nakon njene

[102] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 545.; Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 32.

[103] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 545.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 172.; Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 467.

smrti, prema mišljenju ovih pravnika, doći će do stvaranja srodstva, ako se ispune ostali potrebni uvjeti.[104]

Šafijski pravnici smatraju da se u ovoj situaciji ne utvrđuje srodstvo kao što se ni tazbinstvo ne ustvrđuje samo spolnim odnosom i zbog toga što se izlaženjem mlijeka iz dojke, nakon smrti, ne namjerava utoljenje gladi kod djeteta. Oni odbijaju i mogućnost utvrđivanja srodstva u situaciji kada se popije mlijeko mrtve žene koje je izmuženo dok je ona još bila živa zbog nemogućnosti uspostavljanja majčinstva nakon smrti.[105]

Ali Ibrahim Nedžaši iznosi interesantno mišljenje u kojem kaže da ovo postoji samo u teoriji i da nikad niko nije čuo da je došlo do ovakvog zadajanja, jer strah od smrti sprečava ljude da nahrane svoje dijete iz dojke mrtve žene, a i tuga porodice umrle sprečava ih da pomišljaju na takvo što, pa ne dolazi do stvaranja srodstva na ovaj način. Također, žena nakon smrti ima poseban tretman i na nju se ne odnose nikakve dozvole i zabrane, osim zabrane izlaganja njenog tijela kao kad je bila živa. Što se tiče hranjenja djeteta mlijekom mrtve žene koje je izmuženo dok je bila živa, po njegovom mišljenju, doći će do stvaranja srodstva, jer je to potpuno drugačija situacija od prethodne.[106]

---

[104] Šerefuddin Musa el-Makdisi, *El-Ikna'*, IV, str. 32.; Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 467.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 540.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 403.

[105] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 172.

[106] Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 35.

Mlijeko životinja

Svjedoci smo da se mnoga djeca prije nego što napune dvije godine života hrane mlijekom životinja, pa se postavlja pitanje da li djeca koja su konzumirala mlijeko iste životinje postaju braća i sestre po mlijeku?

Kod većine islamskih pravnika mlijeko životinje nije djelotvorno za utvrđivanje srodstva, jer ono nije stvoreno za hranjenje djeteta i ne može se vezati za uspostavljanje majčinstva, a bez uspostave majčinstva ili očinstva nema ni uspostave bratstva, pa će se mlijeko životinje tretirati kao svaka druga hrana.[107]

Način ulaska mlijeka u utrobu djeteta

Kako je već napomenuto, islamski pravnici se razilaze u pogledu toga šta se podrazumijeva pod dojenjem koje prouzrokuje srodstvo, da li je to samo sisanje mlijeka iz dojke ili se pod tim dojenjem smatra sve ono čime se postiže svrha dojenja, a to je hranjenje, ili, pak, srodstvo stvara i samo dospijeće mlijeka u grlo i sl.

Uvjet da mlijeko dospije u utrobu djeteta postavlja većina islamskih pravnika, a Ebu-Hanife smatra da, ako nije sigurno da je mlijeko dospjelo u utrobu, onda neće doći

[107] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 545.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 172.; Šerefuddin Musa el-Makdisi, *El-Iknaʼ*, IV, str. 31.; Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 467.; Muhammed Emin Ibn-ʻAbidin, *Hašijetu Ibn-ʻAbidin*, II, str. 403.

do stvaranja srodstva zbog sumnje u postojanje dojenja, a zbog sumnje se ne stvara srodstvo.

Malikijski pravnici smatraju da se stvara srodstvo i kad postoji sumnja da li je mlijeko ušlo u utrobu ili ne, jer smatraju da treba biti oprezan kada je u pitanju stvaranje srodstva, a općenito je poznato da se ne stvara srodstvo dolaskom mlijeka samo u grlo.[108]

Ulijevanje mlijeka u grlo ili nos

Postoje situacije kada dijete nakon poroda nije u mogućnosti da siše dojku zbog svoje nemoćnosti ili zbog bolesti. U takvoj situaciji djetetu se daje ištrcano majčino mlijeko putem sonde ili na neki drugi način, dakle ulijevanjem mlijeka kroz grlo ili nos.

O pitanju stvaranja srodstva ulijevanjem mlijeka u grlo ili nos pojavila su se dva različita stava.

Hanefijski, šafijski, malikijski i jedan dio hanbelijskih pravnika smatraju da se stvara srodstvo na ovaj način, zbog toga što mlijeko stiže u utrobu djeteta isto kao i putem dojenja i postiže se rast i razvoj mesa i kostiju kao što se postiže dojenjem. Zbog ovoga je potrebno da se ulijevanje mlijeka u grlo i nos izjednači u stvaranju srodstva sa dojenjem, jer je Muhammed, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: *"Dojenje je pitanje gladi"*[109], a hranjenje mlijekom

---

[108] Vidjeti: Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, II, str. 37.

[109] Muttefekun 'alejhi

dojilje stvara se srodstvo bilo pijenjem ili jedenjem u bilo kojem obliku.[110]

Druga skupina pravnika među kojima su zahirijski i jedna skupina hanbelijskih pravnika smatraju da se ulijevanjem mlijeka u grlo ili nos ne stvara srodstvo, jer mlijeko ne ulazi u utrobu putem dojenja i to liči ulasku mlijeka kroz ranu u tijelo.

Ibn-Hazm kaže[111] da je djelotvorno mlijeko za stvaranje srodstva samo ono koje dojenče isisa svojim ustima iz dojke, te da se drugim načinima ne stvara srodstvo, ni pijenjem, ni jedenjem, niti ulijevanjem, jer Allah, dž. š., nijedan od ovih pojmova nije spomenuo u Kur'anu osim dojenja rekavši: "**...i pomajke vaše koje su vas dojile...**" (En-Nisā', 23.), a i Muhammed, sallallahu 'alejhi ve sellem, je rekao: *"Sve što je zabranjeno po krvi, zabranjeno je i po dojenju."*[112]

Ipak, imajući u vidu da se ulijevanjem mlijeka kroz grlo i nos postiže isti cilj kao i kad dijete siše mlijeko, a to je hranjenje i odrastanje, najprihvatljivije je prvo mišljenje, koje je ujedno i mišljenje većine islamskih pravnika, a to je da se stvara srodstvo.

---

[110] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 537.–538.

[111] Ibn-Hazm, *El-Muhalla*, Darul-afakil-džedide, Bejrut, bez godine izdanja, X, str. 7.

[112] Bilježe Muslim i Tirmizi

Mlijeko u drugom obliku

Ako mlijeko žene promijeni oblik[113], tj. ukiseli se ili postane sir, kajmak ili poprimi neki drugi oblik, a zatim se time nahrani dijete, prema mišljenju šafijskih pravnika doći će do stvaranja srodstva, jer se time postiže hranjenje djeteta.

Ebu-Hanife smatra da ne dolazi do stvaranja srodstva, jer se takav način hranjenja djeteta ne može nazvati dojenjem.[114]

Ova situacija je također rijetka, jer će malo ko doći u situaciju da nema djetetu ništa dati jesti osim ukiseljenog majčinog mlijeka ili mlijeka u nekom drugom obliku, a i mlijeko gubi svoja hranjiva svojstva stajanjem, pa je pitanje koliko će to ostaviti traga na razvoj djeteta.

Miješanje mlijeka sa nečim drugim i miješanje više vrsta mlijeka

Nije sporno da je mlijeko koje nije ni sa čim pomiješano djelotvorno u stvaranju srodstva. Ali, islamski pravnici se razilaze o pitanju stvaranja srodstva mlijeka koje je pomiješano sa nekom drugom tečnošću, kao i o pitanju mješa-

---

[113] U situaciji kada je majka bolesna ili ima neke upale na dojkama mlijeko se mora istisnuti i prokuhavati, pa tek onda davati djetetu. Mlijeko kuhanjem promijeni malo boju, ali nije promijenilo oblik, pa je ono i dalje mlijeko

[114] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 539.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 409.

vine više mlijeka, raspravljajući koje mlijeko stvara srodstvo kada dijete popije mješavinu mlijeka više žena.

Prema mišljenju hanefijskih i malikijskih pravnika, ako mlijeko bude pomiješano sa nekom tečnošću, uzima se u obzir ono što preovladava, pa ako nadvlada druga tečnost, neće doći do stvaranja srodstva, jer se to više ne može nazvati mlijekom, a i ne može se s njim postići hranjenje, a to je svrha postojanja mlijeka. Također, malikijski pravnici ne prave razliku između tečnosti i hrane i smatraju da će imati isti tretman, dok Ebu-Hanife smatra da, ako se mlijeko pomiješa sa hranom, neće doći do stvaranja srodstva, bilo mlijeko nadvladano ili ne, jer hrana, iako je bude manje, slabi jačinu mlijeka, pošto se njome lakše utoljava glad.[115]

Hanbelijski pravnici smatraju da mlijeko, kada se pomiješa sa nečim drugim, ima tretman kao da je čisto, tj. ono koje nije pomiješano, bilo da je pomiješano sa hranom ili nekom drugom tečnošću, jer mlijeko ulazi u utrobu djeteta.

Šafijski pravnici smatraju da pomiješano mlijeko stvara srodstvo čak i ako bude nadvladano, pod uvjetom da mlijeko zadrži bar neko svoje svojstvo i da kao takvo, kada bi se odvojilo od primjesa, može utoliti glad djeteta.[116]

Kada je u pitanju mješavina mlijeka više žena, prema mišljenju Ebu-Hanife i Ebu-Jusufa, srodstvo se uspostav-

---

[115] Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 409.; Muhammed el-Maliki ed-Desuki, *Hašijetud-Desuki*, III, str. 468.

[116] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 539.–540.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 174.

lja sa onom ženom čije mlijeko nadvlada, a ako bude ista količina, onda sa obje. Međutim, imam Malik, Muhammed i Zufer smatraju da će doći do stvaranja srodstva sa svakom ženom čije mlijeko se nalazi u mješavini.[117]

Ovog mišljenja je i savremeni sirijski pravnik Vehbe ez-Zuhajli, koji ističe da su sva mlijeka istog sastava i ne mogu nadvladati jedno drugo.[118]

U ovom, kao i u svim drugim slučajevima, uvjetuje se da se pored ovog uvjeta ispune i ostali.

Banke mlijeka

Kao što je već rečeno, postoje situacije kada su djeca nesposobna za sisanje zbog toga što su nedonoščad, ili zbog toga što boluju neku bolest, a uz to njihove majke, zbog nekih razloga, nisu u stanju da ih doje (npr. desi se da umru u porođaju, ili su bolesne, ili nemaju mlijeka da bi dojile). Zbog ovakvih slučajeva, pri ustanovama za zaštitu majki i djece, osnivaju se sabirališta mlijeka, tzv. banke mlijeka.

Budući da u ovim bankama dolazi do miješanja mlijeka više žena, postavlja se pitanje, da li se i u ovoj situaciji stvara srodstvo?

U okviru prethodnog naslova vidjeli smo mišljenja različitih pravnih škola o pitanju mješavine više mlijeka.

[117] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, str. 540.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 409.

[118] Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islami ve edilletuh*, X, str. 7285.

Međutim, u novije vrijeme dolazi do razvoja u organizaciji prikupljanja mlijeka u banke,[119] pa su i neki savremeni pravnici raspravljali na ovu temu i dali svoj sud o tome.

Savremeni islamski pravnik Jusuf el-Kardavi u svom djelu *Savremene fetve*, nakon iznesenog stava klasičnih islamskih pravnika o ukapavanju mlijeka kroz usta, smatra da, i ako bismo se složili sa mišljenjem većine da ovakav način unošenja mlijeka u utrobu djeteta ima status dojenja, postoji druga zapreka za uspostavljanje srodstva. Ta zapreka se ogleda u činjenici što se ne može tačno utvrditi ko je zadojio dijete, kolika je količina unesenog mlijeka, čije mlijeko preovladava u toj mješavini (ako se prihvati mišljenje Ebu-Hanife), jer postoji sumnja zbog koje se ne može utvrditi srodstvo.[120]

On iznosi i mišljenje Ebu-Hanife koji obavezuje žene da ne doje djecu bez potrebe, a ako to i urade, da zapamte ili da zapišu koga su zadojile[121] i kaže da u slučaju banaka mlijeka nije moguće tačno odrediti ko je koga zadojio.

---

[119] U vrijeme klasičnih islamskih pravnika nisu postojale banke mlijeka. Ako se i miješalo mlijeko više žena, to nije bio veći broj, za razliku od današnjih banaka, gdje se prikuplja mlijeko stotina žena

[120] Ibn-Kudame navodi da, ako se desi sumnja u postojanje dojenja ili u broj dojenja, neće se stvarati srodstvo, jer je u osnovi da ono ne postoji. Ebu-Hanife smatra da, ako žena stavi svoju bradavicu u usta djetetu i ne zna da li je mlijeko ušlo u grlo ili ne, neće doći do stvaranja srodstva. Isto tako, smatra on, kada bi neku djevojčicu zadojilo nekoliko žena iz jednog sela, pa se ne zna ko je to bio, a zatim se mladić iz tog sela bude htio njome oženiti, dozvoljeno je, jer je brak u osnovi dozvoljen i ne zabranjuje se sumnjom. Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 537.

[121] Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 405.

Dakle, El-Kardavi se ne protivi uspostavljanju banaka mlijeka, kad za to postoji opravdan razlog, ali smatra da se nestankom te potrebe banke mlijeka trebaju ukinuti.[122]

S obzirom na važnost problema banaka mlijeka, Akademija islamskog prava Organizacije islamske konferencije je na svom drugom zasjedanju održanom u Džiddi od 10. do 16.04.1406. h. g. (od 22. do 28.12.1985. godine), nakon razmatranja dvaju prezentiranih referata[123] i diskusije na ovu temu, donijela je sljedeće rješenje:

1. Ideja banaka mlijeka potječe sa Zapada. Međutim, njenom primjenom zabilježeni su neki naučni i tehnički suprotni efekti, što je prouzrokovalo opadanje interesa za korištenjem banaka.

2. Prema islamskom učenju, dojenje stvara srodstvo kao što stvara krvna veza, shodno tekstu Kur'ana, sunneta i idžma'a. Jedan od ciljeva Šerijata jeste čuvanje i održavanje rodbinskih veza, a banke mlijeka ne mogu to pružiti, jer dovode do miješanja i sumnje.

[122] Također, na zamjerku nekih pravnika koji smatraju da treba postupiti prema onome što je najpametnije, najbogobojaznije i najdalje od sumnje, on odgovara da treba tako postupiti kada je u pitanju interes pojedinca. Međutim, ako se radi o općedruštvenom interesu, šerijatskim pravnicima je najpreče da svojim rješenjima olakšavaju, a ne otežavaju ljudima, ali da pri tome ne oponiraju zakonskim tekstovima i na njima utvrđenim pravilima. Jusuf el-Kardavi, *Fetava mu'asire*, deveto izdanje, Darul-kalem, Kairo, 2001, II, str. 550.–556.

[123] Referate su iznijeli Jusuf el-Kardavi, s šerijatskopravnog i Muhammed Ali el-Bar, s medicinskog gledišta. Vidjeti: *Medžella Medžme-'il-islami*, br. 2, 1407. h. g. (1986. god.), tom I, str. 385.–406.

3. Socijalna struktura islamskog svijeta je takva da može odgovoriti na potrebe nedonoščadi i slabe djece u pogledu prirodne prehrane ljudskim mlijekom (može se pronaći druga žena za dojenje), što eliminiše potrebu za bankama mlijeka. Shodno tome, trebalo bi zabraniti:

   a) osnivanje banaka mlijeka u islamskom svijetu i

   b) hranjenje muslimanske djece iz tih banaka.[124]

Vrijeme dojenja

Kada se govori o dojenju, uglavnom se podrazumijeva dojenje malog djeteta. Međutim, da li postoji tačno određen vremenski period u kojem je potrebno izvršiti zadajanje da bi došlo do stvaranja srodstva?

O ovom pitanju izdiferenciralo se nekoliko mišljenja.

Islamski pravnici, među kojima su šafijski, hanbelijski, zatim Ebu-Jusuf i Muhamed, zastupaju mišljenje da je dojenje koje stvara srodstvo ono koje se desi u prve dvije godine djetetovog života, pa makar dijete bilo i prije odbijeno. Ovo mišljenje, između ostalih, zastupaju i Omer ibn

[124] *Medžella Medžme'il-islami*, tom I, str. 424.–425.; *Resolutions and Recommendations of the Council of the Islamic Fiqh Academy 1985–2000*, Islamski Institut za istraživanje i obrazovanje, Islamska banka za razvoj i Akademija islamskog prava, prvo izdanje, Džidda, 2000, str. 9.–10.; Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islami ve edilletuh*, VII, str. 5085.–5086.

el-Hattab, Alija ibn Ebi-Talib, Ibn-Abbas, Ibn-Mes'ud, Ebu-Hurejre i Sufjan es-Sevri.[125]

Ovi pravnici svoj stav potvrđuju riječima Allaha, dž. š.: **"Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude..."** (El-Bekare, 233.) i hadisom, kojeg prenosi Ibn-Abbas, r. a.: *"Dojenje je samo ono koje se desi u periodu do dvije godine."*[126]

Prema drugom mišljenju, period u kojem treba izvršiti zadajanje da bi došlo do stvaranja srodstva je period prije odbijanja. Ovo mišljenje zastupaju Katade, Ikrime i El-Evza'i, a svoj stav potvrđuju ajetom: **"...A ako njih dvoje na lijep način i sporazumno odluče dijete odbiti, to nije grijeh..."** (El-Bekare, 233.) Kao potvrdu svome stavu navode i Poslanikove, sallallahu 'alejhi ve sellem, riječi: *"Nema dojenja nakon odbijanja."*[127]

Imam Malik smatra da je taj period dvije godine i dva mjeseca, jer je djetetu potreban ovaj period za privikavanje na drugu hranu. Po njegovom mišljenju, u situaciji kada bi se dijete odbilo od mlijeka i potpuno prihvatilo drugu hranu, pa to potrajalo više od dva dana, pa opet bilo zadojeno, ne bi došlo do stvaranja srodstva, čak ako se to desi u periodu manjem od dvije godine. Ovaj svoj stav potvrđuje hadisom: *"Dojenje je pitanje gladi"*[128], za

[125] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 542.; Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, II, str. 36.

[126] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 374, hadis br. 2963; Es-San'ani, *Subulus-selam*, prvo izdanje, Džem'ijjetu ihja'it-turasil-'arebi, Kuvajt, 1997, III, str. 334.

[127] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 373.

[128] Muttefekun 'alejhi

kojeg kaže da se s njim potvrđuje da dijete nije odbijeno, pa ako se odbije prije dvije godine i navikne se na drugu hranu, to više neće biti dojenje radi gladi.[129]

Ebu-Hanife na period od dvije godine dodaje još šest mjeseci, kao period koji je potreban da se dijete navikne na drugu hranu, pa će, po njegovom mišljenju, period dojenja biti trideset mjeseci. Kada bi se dijete odbilo prije i moglo bez mlijeka, to ne bi više bilo dojenje, jer nema dojenja nakon odbijanja. Međutim, ako bi dijete slabo jelo drugu hranu i ponovo se vratilo dojenju kao što je to bilo ranije, to će se smatrati periodom u kojem dolazi do stvaranja srodstva, dok se god dijete potpuno ne odbije.[130]

Kao dokaz za ove svoje stavove Malik i Ebu-Hanife navode ajet: "**Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude... A ako njih dvoje na lijep način i sporazumno odluče dijete odbiti, to nije grijeh**" (El-Bekare, 233.), za kojeg kažu da roditelji imaju pravo izbora kod odbijanja djeteta kada se napune dvije godine, a period od dvije godine, koji se spominje u prvom dijelu ajeta, je zbog određenja perioda u kojem razvedena majka ima pravo primati naknadu za dojenje. Ebu-Hanife kao dokaz za svoj stav navodi ajet: "**...nosi ga i doji trideset mjeseci...**" (El-Ahkāf, 15.), za

---

[129] Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, II, str. 37.; El-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, str. 163.; od Malika se prenose i druga mišljenja kao da je period u kojem treba izvršiti zadajanje dvije godine i nekoliko dana, dvije godine i mjesec, dvije godine i tri mjeseca

[130] Abdulhamid Mahmud Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, II, str. 165.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 403.

kojeg kaže da se period od trideset mjeseci odnosi posebno na nošenje, a posebno na dojenje.[131]

Među ova mišljenja se ubraja i ono po kojem je period, u kojem treba izvršiti zadajanje da bi došlo do stvaranja srodstva, period djetinjstva. Ovaj stav se potvrđuje predajom od Poslanikovih žena, osim Aiše, r. a., da samo zadajanje maloljetnog djeteta stvara srodstvo.[132]

Grupa kufanskih pravnika smatra da je period u kojem treba izvršiti zadajanje da bi došlo do stvaranja srodstva tri godine. Ovo mišljenje zastupa i Zufer ibn Huzejl.[133]

Najveći broj islamskih pravnika zastupa mišljenje da je dojenje koje stvara srodstvo ono koje se izvrši u periodu do dvije godine. Sirijski pravnik Sa'dī Ebū Džejb navodi da je ovo preovladavajuće mišljenje.[134]

Zadajanje odraslog

Većina islamskih pravnika su saglasni da je dojenje koje stvara srodstvo ono koje se izvrši u periodu djetinjstva, a

[131] Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 403.; Alija, r. a., je ovim ajetom i 14. ajetom sure Lukmān ("**i odbija ga u toku dvije godine**") potvrđivao svoj stav da je najmanji period trudnoće šest mjeseci. Ibn-Abbas za ovaj ajet kaže: "Ako žena rodi nakon devet mjeseci trudnoće, da bi upotpunila dojenje dovoljno je da doji 21 mjesec, ako rodi sa sedam mjeseci, za potpuno dojenje je potrebno 23 mjeseca, a ako rodi dijete nakon šest mjeseci trudnoće, dojit će ga pune dvije godine." Ibn-Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, IV, str. 169.

[132] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 373.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 542.

[133] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 542.

[134] Sa'di Ebu-Džejb, *Mevsu'atul-idžma'i fil-fikhil-islami*, II, str. 478.

najpretežnije mišljenje je da su to prve dvije godine djetetovog života. Kada dođe do zadajanja odraslog, odnosno kada odrastao popije mlijeko ženske osobe radi lijeka ili nekog drugog razloga, prema njihovom mišljenju, ne stvara se srodstvo.

Davud ez-Zahiri[135] smatra da će doći do stvaranja srodstva kada se zadoji odrasla osoba i svoj stav potkrepljuje hadisom u kojem se prenosi da je Sehla bint Suhejl pitala Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem: "Mi gledamo Salima kao dijete i on dolazi kod mene i Ebu-Huzejfe u kuću i viđa me otkrivenu, pa kako gledaš na to?" Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, joj je odgovorio: *"Zadoji ga, kako bi mogao dolaziti."* Sehla ga je zadojila pet puta i postao je kao njeno dijete.[136]

Ibn-Hazm, također, zastupa ovo mišljenje, jer je Allah, dž. š., rekao: "**Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude. Otac djeteta ih je dužan prema svojoj mogućnosti hraniti i odijevati.**" (El-Bekare, 233.) Ibn-Hazm smatra da je Allah, dž. š., ovim ajetom naredio majkama da doje svoju djecu dvije godine i da se ne zabranjuje dojenje nakon tog perioda, a i stvaranje srodstva se ne ograničava na taj period, jer u ajetu: "**...i pomajke vaše koje su vas dojile, i sestre vaše po mlijeku...**" (En-Nisā', 23.), nije rečeno u dvije godine, niti se spominje bilo koje vrijeme s kojim se ograničava period u kojem dolazi do stvaranja srodstva.[137]

---

[135] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 542.
[136] Bilježi Muslim
[137] Ibn-Hazm, *El-Muhalla*, X, str. 17.

Protivnici ovoga stava smatraju da je Allah, dž. š., ajetom iz sure El-Bekare odredio tačan period u kojem se treba upotpuniti dojenje i pokazuje da se ne utvrđuje propis nakon dvije godine.

Njihov dokaz protiv ovog stava je i hadis koji se prenosi od Aiše, r. a., u kojem kaže da je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, ušao kod nje i zatekao nekog čovjeka, pa mu se lice promijenilo zbog toga. Tada mu je ona rekla da je to njen brat po mlijeku, a on joj je odgovorio: *"Gledajte ko su vam braća, jer je dojenje pitanje gladi."*[138]

Prema njihovom mišljenju, na osnovu ovih Poslanikovih, sallallahu 'alejhi ve sellem, riječi može se zaključiti da, u situaciji kada se zadoji odrasla osoba, ne dolazi do stvaranja srodstva.

Ovi pravnici, također, odgovaraju i na njihovo dokazivanje hadisom o Salimu, da se dozvola o zadajanju odraslog odnosi samo na njega, kako to tvrde ostale Poslanikove, sallallahu 'alejhi ve sellem, žene koje su odbijale da im dolaze oni koji su zadojeni na ovaj način i odgovarale su Aiši, r. a., da je to Poslanikova, sallallahu 'alejhi ve sellem, olakšica upućena samo Salimu[139], a Ibn-Munzir smatra da je propis u ovom hadisu derogiran.[140]

---

[138] Bilježi Muslim

[139] Na ovaj hadis o Salimu postoje razni komentari i prigovori. Postavlja se pitanje na koji način je moglo doći do zadajanja Salima pet puta, jer je on Sehli, prije nego što ga je zadojila, bio stranac, a kao strancu bilo mu je zabranjeno da je dodiruje i gleda. Za ovo su moguće tri pretpostavke: da se prilikom dojenja Salima pazilo da ne dođe do dodira i gledanja, uz prisustvo mahrema; ili, kako smatra Kadi Ijad, da se mlijeko izmuzlo u posudu iz koje je Salim

Količina zadajanja

Islamski pravnici se razilaze o pitanju količine zadajanja koja je potrebna da se ispuni da bi došlo do stvaranja srodstva. O ovom pitanju postoje sljedeća mišljenja:

Prema prvom mišljenju količina zadajanja koja je potrebna da bi došlo do stvaranja srodstva je deset dojenja. Ovo mišljenje se temelji na hadisu kojeg je prenijela Aiša, r. a., a u kojem se kaže da je Sehla bint Suhejl došla Poslaniku, sallallahu 'alejhi ve sellem, i rekla mu da Salima smatra kao dijete i da on dolazi kod njih i viđa je otkrivenu, pa joj je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao da ga zadoji deset puta, pa da onda ulazi kod nje kako hoće, jer joj tako postaje sin.[141]

Mišljenje o pet zadajanja[142] zastupaju šafijski i hanbelijski pravnici i Ibn-Hazm, a svoj stav potvrđuju predajom

---

pio; ili, da im je bio dozvoljen međusobni dodir, jer je to bio specifičan slučaj koji se odnosi samo na njih dvoje. Vidjeti: Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 175.–176.; Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 373.

[140] Ibn-Hazm, o pitanju derogacije ovog propisa, kaže da je to ništavno, jer niko nema pravo da kaže da je jasan tekst dokinut, osim sa čvrstim tekstom u kojeg nema sumnje, a i Sehlino pitanje kako će zadojiti Salima, a on je odrastao, ima jasno značenje. Vidjeti: Ibn-Hazm, *El-Muhalla*, X, str. 23.

[141] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 368, hadis br. 2959; navedeni hadis se prenosi u dva rivajeta. U prvom, kojeg bilježi Ibn-Ishak, stoji "deset dojenja", dok u drugom rivajetu, koji je pouzdaniji, a kojeg bilježi Ibn-Džurejdž, stoji "pet dojenja". Postoji mogućnost da je Ibn-Ishak pogriješio ili je ovaj propis derogiran. Vidjeti: Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 370.

[142] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 536.

od Aiše, r. a., u kojoj stoji: "U Kur'anu je bilo objavljeno deset dojenja za stvaranje srodstva, a zatim je to dokinuto sa pet dojenja, i ostalo je tako i nakon smrti Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem."[143]

Od Aiše, r. a., se, također, prenosi hadis o Sehli bint Suhejl u vezi zadajanja Salima da joj je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: *"Zadoji ga pet puta."*[144]

Među ovim mišljenjima je i ono u kojem tri zadajanja dovode do stvaranja srodstva. Ovo mišljenje zastupaju Ebu-Sevr, Ibn-Munzir i Davud ez-Zahiri, a svoj stav potvrđuju hadisom u kojem Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, kaže: *"Ne stvara srodstvo jedno ili dva dojenja, niti jedno ili dva sisanja."*[145] Prema njihovom mišljenju, ovaj hadis ukazuje da su potrebna tri dojenja za stvaranje srodstva.[146]

Mišljenje koje zastupaju Ebu-Hanife, Malik, Ez-Evza'i, Sufjan es-Sevri i jedan dio hanbelijskih pravnika, je mišljenje u kojem zadajanje i u maloj i velikoj količini dovodi do stvaranja srodstva. Svoj stav potvrđuju ajetom: "**...i pomajke vaše koje su vas dojile, i sestre vaše po mlijeku...**" (En-Nisā', 23.), u kojem nije određen nikakav broj zadajanja.[147]

---

[143] Bilježi Muslim

[144] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 368, hadis br. 2960

[145] Bilježi Muslim

[146] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 532.

[147] Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, II, str. 35.

Njihov dokaz je i hadis: *"Sve što je zabranjeno po krvi zabranjeno je i po dojenju"*[148], kao i drugi hadisi u kojima se ne spominje broj dojenja.

Nakon navedenih mišljenja potrebno je još istaći da sirijski pravnik Vehbe ez-Zuhajli smatra da je, zbog čvrstine dokaza, pretežnije mišljenje prema kojem se srodstvo stvara s pet zadajanja.[149]

Šta se smatra jednim dojenjem?

Pošto postoje mišljenja po kojima je potrebno više dojenja da bi došlo do stvaranja srodstva, potrebno je ukazati i na to šta se smatra jednim dojenjem.

Kako ni Kur'an ni hadis ne govore konkretno o ovom pitanju i nije tačno navedena količina koja bi se smatrala jednim dojenjem, niti period trajanja, zbog toga će u ovom slučaju izvor za definiranje jednog dojenja biti običaj.[150]

Ibn-Hazm smatra da samo pet dojenja stvara srodstvo između kojih se napravi prekid, ili pet razdvojenih sisanja ili nešto što je između dojenja i sisanja, ali samo da je razdvojeno. Za sisanje uvjetuje da makar malo utoli glad, pa će tek u tom slučaju doći do stvaranja srodstva.[151]

Ali Ibrahim Nedžaši smatra da utoljenje gladi nije uvjet da bi se ubrajalo jedno dojenje, zato što nije moguće tačno

---

148 Bilježi Muslim

149 Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islami ve edilletuh*, x, str. 7690.

150 Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 537.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 176.

151 Ibn-Hazm, *El-Muhalla*, x, str. 9.

utvrditi da li je došlo do zasićenja ili ne, jer hrani se dijete, a ono ne može reći da li je sito, a također, dijete se nekada zasiti sa malom količinom, a nekad mu nije dosta ni puna čaša.[152]

Kada dijete prekine dojenje da bi predahnulo, ili promijenilo dojku, ili zaspi, pa ne ponovi dojenje, nego prođe neko vrijeme, to će se smatrati jednim dojenjem.

Međutim, ako dijete ponovo počne dojiti, hoće li to biti u sklopu istog, ili će se to smatrati drugim dojenjem?

Ebu-Bekr i jedan dio hanbelijskih pravnika smatraju, kada bi dijete sisalo, a zatim ispustilo dojku iz usta da bi predahnulo ili se odmorilo, da će se to brojati jednim dojenjem, nastavilo dijete sisati ili ne. Ako nastavi sisati, to je onda drugo dojenje.

Šafijski pravnici smatraju da je sve to jedno dojenje poredeći to sa čovjekovim jednim obrokom, koji se prekida radi pijenja vode, ili da promijeni posudu iz koje jede, ili da sačeka da mu se donese druga hrana. Dakle, sve ovo je jedan obrok bez obzira što je prekinut nekom radnjom koja je uobičajena u toku jela.[153]

Kada se desi da žena izmuze mlijeko u posudu, pa se iz nje napaja dijete, postavlja se pitanje šta će se smatrati jednim dojenjem, da li broj napajanja ili koliko je puta žena izmuzla mlijeko?

---

[152] Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 66.

[153] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 537.; Šerefuddin Musa el-Makdisi, *El-Iknd'*, IV, str. 31.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 176.

Ibn-Kudame i Šemsuddin Muhammed er-Remli u svojim djelima navode da Šafija o ovom pitanju ima dva mišljenja. Oni navode dvije situacije i za svaku situaciju dvije mogućnosti. U prvoj situaciji, mlijeko se izmuze odjednom, pa se u pet puta dâ djetetu da popije, a u drugoj, izmuze se u pet puta, pa se dâ odjednom. Za svaku situaciju, smatra Šafija, može se reći da je to jedno dojenje, ali da je i pet dojenja, što zavisi od toga šta je ključno prilikom određivanja jednog dojenja, da li se uzima u obzir izlazak mlijeka iz dojke ili ulazak mlijeka u utrobu djeteta.[154]

Ibn-Kudame smatra da je, pri određivanju jednog dojenja, ključan ulazak mlijeka u utrobu djeteta.[155]

[154] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 176.
[155] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 539.

UTVRĐIVANJE SRODSTVA PO MLIJEKU

Dojenje se često uspostavlja bez razmišljanja o onome šta će se desiti u budućnosti, pa tako neke žene zadoje tuđu djecu, a nakon toga više se nikad ne vide, niti dojilja zapamti porijeklo dojenčeta. Zbog te nepažnje, kada dojenče odraste u punoljetnog čovjeka može se desiti da se oženi nekom svojom rodicom po mlijeku.

Stoga je obaveza žena koje zadajaju tuđu djecu da to zapamte i druge upoznaju s tim. Za svaki slučaj trebaju to i zapisati. Lijepo bi bilo da se održava stalna veza između majke i djeteta po mlijeku, kako bi činjenica da su u srodstvu još od ranijih dana ušla u svijest djeteta, pa da mu bude nepojmljivo da razmišlja o sklapanju braka sa srodnicima po mlijeku kao što mu je nepojmljivo da razmišlja o braku sa srodnicima po krvi.

Ako već ranije nije utvrđeno postojanje srodstva po mlijeku, ono se naknadno utvrđuje na dva načina, putem priznanja i svjedočenja.

Priznanje

Priznanje je izjava muškarca i žene, tj. budućih supružnika ponaosob, o postojanju srodstva po mlijeku među njima.

Većina islamskih pravnika smatra da se priznanjem supružnika, ili jednog od njih, stvara srodstvo i ako sklope brak, morat će ga raskinuti.

Šafijski pravnici za ispravnost priznanja uvjetuju da to izjave dva čovjeka, ako se radi o izjavi drugih.[156]

Priznanje o postojanju srodstva prije braka

Kada jedan čovjek izjavi da mu je neko kćerka, sestra ili neka druga rodica po mlijeku i ona to potvrdi, postaju jedno drugom zabranjeni za brak, a ako i sklope brak, on je ništavan i žena nema pravo na mehr. Ova tvrdnja se uzima u obzir ako je bilo moguće da se desi zadajanje, teorijski i praktično, jer ne može neko reći za nekoga da mu je kćerka po mlijeku, a ona starija od njega.[157]

Ako se desi da samo jedna strana prizna postojanje srodstva po mlijeku, a to je bilo moguće ostvariti, nije im dozvoljeno da sklope brak. Međutim, ako se utvrdi da zadajanje nije bilo moguće, onda iz ove tvrdnje neće proizilaziti zabrana sklapanja braka bez obzira na izjave.

Ebu-Jusuf i Muhammed smatraju da će im biti zabranjeno sklapanje braka i u situaciji kada se ne mogne po-

---

[156] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 183.

[157] Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 412.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 560.; Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 182.

tvrditi priznanje o postojanju srodstva, jer je osoba svojim priznanjem sama sebi zabranila brak i obaveza je da se to prihvati kao u situaciji kada se može potvrditi postojanje srodstva.[158]

Priznanje o postojanju srodstva nakon sklapanja braka

Kako god iz priznanja prije braka da postoji srodstvo po mlijeku proizilazi zabrana za sklapanje braka, isto tako i priznanje nakon sklopljenog braka proizvodi zabranu za brak. Pa tako, ako i muž i žena izjave da su u srodstvu po mlijeku, obavezno je da se razvedu, a ako neće, onda će ih sudija prisiliti na razvod. Nakon ovakvog razvoda, žena nema pravo na ugovoreni mehr, jer su se složili da im je brak ništavan u osnovi, ali ima pravo na *mehr misl*[159], ako nije znala za srodstvo i ako je bilo konzumacije braka, a ako je znala za srodstvo i uz to pristala na konzumaciju braka, ne pripada joj ništa, jer je time pristala na blud. Žena neće dobiti ništa od mehra i u situaciji da ne bude konzumacije braka.

Ako muž tvrdi da su u srodstvu, a žena negira, obavezno je da se razvedu, a ona će nakon razvoda imati pola mehra, ako nije došlo do odnosa, a ako je bilo odnosa, onda joj pripada cijeli mehr. Također, ona ima pravo na

---

[158] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 561.

[159] *Mehr misl* je mehr koji se ugovara naknadno, ako nije ugovoren mehr prilikom sklapanja braka, a visina tog mehra je srazmjerna visini koja se po običaju ugovara ili srazmjerna visini mehra žene koja je ranga žene kojoj se ugovara mehr misl

izdržavanje i stanovanje dok je u iddetu, jer se priznanje odnosi samo na onoga koji priznaje, a druga strana ne treba trpjeti[160], osim u situaciji da i ona potvrdi priznanje, ili da se priznanje potkrijepi nekim dokazom, tada će dobiti mehr misl, izdržavanje i stanovanje za vrijeme iddeta.[161]

Većina islamskih pravnika se slaže da, ako žena tvrdi da postoji srodstvo i pri tome nema dokaza, a muž negira, priznanje neće ostaviti nikakvog traga na ispravnost braka[162], osim u situaciji da to muž potvrdi.

Šafijski pravnici smatraju, ako se desi da žena tvrdi postojanje srodstva, a udala se za muža svojom voljom, a muž negira postojanje srodstva, da će se vjerovati mužu uz zakletvu, jer je ženin pristanak na brak ujedno njena izjava da mu je dozvoljena. A ako se nije udala svojevoljno ili je pristala na brak ne znajući ko je muž, bolje je da se njoj vjeruje, jer postoji mogućnost da je ispravno ono što ona tvrdi, a i ona nije ništa izjavila prije braka što bi bilo suprotno toj njenoj tvrdnji. U ovoj situaciji ženi pripada

[160] Riječi muža ne mogu utjecati da ona izgubi svoja prava, a to je ugovoreni mehr. Priznanje se odnosi na ukidanje samo njegovih prava, a to je da mu ona postane zabranjena. Vidjeti: *El-Mevsu'atul-fikhijje*, XXII, str. 252.

[161] Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 560.; Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 412.

[162] Ona će i dalje ostati pravno njegova žena, međutim u većini slučajeva neće se nastaviti bračna veza zbog nesloge među njima. A i iz predostrožnosti se preporučuje da se razvedu. Bilo je slučajeva prije da žena u ugovorenom braku, želeći promijeniti svoje stanje, izjavi ovako nešto. Vidjeti više u: Ali Ibrahim Nedžaši, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, str. 110.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 561.

mehr misl ako je došlo do konzumacije braka, a ona nije dobrovoljno pristala na to ili nije znala, a ako je znala za srodstvo i pristala i pored toga na konzumaciju, onda joj ne pripada ništa, zbog razloga koji je već spomenut.[163]

Povlačenje priznanja

Većina islamskih pravnika smatra da, ako neko prizna postojanje srodstva, pa nakon toga povuče priznanje, neće se tada utvrditi srodstvo, jer srodstvo stvara stvarno dojenje, a ne samo riječi. Međutim, kako između čovjeka i Boga, dž. š., nema tajni, tj. ništa nije skrveno, preporučuje se da postupi po stvarnom stanju, pa ako zna da je situacija onakva kako je tvrdio, onda mu je supružnik zabranjen i ne može biti braka među njima.

Hanefijski pravnici smatraju da, ako čovjek ustvrdi da je sa svojom suprugom u srodstvu po mlijeku, morat će se razvesti, a ako kaže da je to bila greška, prihvatit će se povlačenje priznanja, jer dojenje nije javni čin, pa je moguća kontradikcija o njemu. Ako bi žena porekla svoju tvrdnju o postojanju srodstva između nje i njenog muža, njihov brak je dozvoljen, bilo to prije ili poslije braka, jer žena nema pravo na jednostrani razvod braka, za razliku od muža.[164]

Šafijski pravnici smatraju da osoba ne može povući svoje priznanje kada jednom izjavi da su u srodstvu.[165]

[163] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, 183.
[164] Abdulhamid Mahmud Tuhmaz, *Hanefijski fikh*, II, str. 171.
[165] Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, 183.

Svjedočenje

Pored utvrđivanja srodstva po mlijeku priznanjem, ono se može utvrditi i svjedočenjem drugih lica.

Kada neko posvjedoči postojanje srodstva između dvoje ljudi koji žele sklopiti brak, nije dozvoljeno da to nastave i obavezno je da se poništi ono što je do tada utvrđeno, jer će brak, i ako se sklopi, biti ništavan.

Ako se posvjedoči o postojanju srodstva po mlijeku nakon uspostavljanja braka, obavezno je da se supružnici razvedu, jer ne mogu nastaviti život kojeg su do tada živjeli zbog postojanja zapreke za brak, a to je srodstvo po mlijeku.

Islamski pravnici se razilaze o broju svjedoka koji su potrebni za utvrđivanje srodstva po mlijeku. Razilaze se i o pitanju prihvatanja svjedočenja samo žena o situaciji u kojoj muškarci ne mogu svjedočiti, kao što je porod.

Ebu-Hanife[166] smatra da se svjedočenje samih žena ne može prihvatiti. Prihvatljivo je samo svjedočenje dvojice ljudi ili jednog čovjeka i dvije žene, i to na osnovu kur'anskog ajeta: "**...I navedite dva svjedoka, dva muškarca vaša, a ako nema dvojice muškaraca, onda jednog muškarca i dvije žene, koje prihvaćate kao svjedoke; ako jedna od njih dvije zaboravi, neka je druga podsjeti...**" (El-Bekare, 282.)

Imam Malik smatra da je dovoljno da o postojanju dojenja posvjedoče dvije žene, jer je to svjedočenje o situaciji koja podrazumijeva gledanje u stidni dio žene. Od Malika

166 Muhammed Emin Ibn-'Abidin, *Hašijetu Ibn-'Abidin*, II, str. 413.

se prenose još dvije predaje, gdje se u prvoj za svjedočenje dvije žene uvjetuje da se ta vijest pročula među komšijama, a to smatra Ibn-Kasim; Ibn-Madžišun, prema drugoj predaji, smatra da nije potrebno da se ta vijest pročuje.[167]

Šafijski pravnici smatraju da su za prihvatanje svjedočenja o postojanju zadajanja potrebne četiri žene, jer je Allah, dž. š., za jednog muškog svjedoka odredio dvije žene, a pošto je za prihvatanje svjedočenja potrebno da budu dva čovjeka, može se uzeti u zamjenu četiri žene, i to u ovakvim situacijama koje podrazumijeva gledanje stidnog dijela tijela žene.[168]

Hanbelijski pravnici prihvataju svjedočenje i jedne žene pod uvjetom da je poštena, što je i najprihvatljivije mišljenje, jer se u takvoj situaciji preporučuje razvod iz predostrožnosti.

Šafijski i hanbelijski pravnici kod prihvatanja svjedočenja još uvjetuju da svjedočenje bude pojašnjeno, pa tako nije dovoljno da svjedok samo kaže da su oboje zadojeni od iste žene, nego je obavezno da spomene vrijeme i broj zadajanja, te da posvjedoči da je mlijeko dospjelo u utrobu djeteta.[169]

Islamski pravnici se razilaze o pitanju svjedočenja same dojilje o postojanju srodstva po mlijeku.

---

167 Ibn-Rušd el-Kurtubi, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, II, str. 39.
168 Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 185.
169 Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 378.

Osman, Ibn-Abbas, Ez-Zuhri, El-Hasan, Ishak, El-Evza'i, hanbelijski pravnici i Malik u jednoj predaji, smatraju da će se prihvatiti svjedočenje same dojilje, i to na osnovu hadisa Ukbe ibn Harisa u kojem kaže: "Oženio sam se sa Ummu-Jahja bint Ebi-Ihab, a zatim je došla robinja Sevda' i rekla da nas je oboje dojila." Zatim je Ukbe otišao kod Poslanika, sallallahu 'alejhi ve sellem, i to mu ispričao, pa mu je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: *"Ostavi je."*[170] Prema njihovom mišljenju, prihvatit će se svjedočenje dojilje, zato što ona svjedoči o djelu koje njoj ne donosi nikakvu korist, niti od nje otklanja kakvu štetu, pa će biti kao da svjedoči o tuđem djelu.

Ebu-Ubejd, također, zastupa ovo mišljenje, ali još dodaje da, kada posvjedoči sama dojilja, obavezno je da se supružnici razvedu, ali sudac ne mora presuditi tako na osnovu samo njenog svjedočenja. Međutim, ako još jedna žena posvjedoči sa dojiljom, onda je i sudac obavezan da izda presudu o rastavi braka.

Također se navodi da su se Alija ibn Ebi-Talib i Mugire ibn Šu'be sustezali od rastave u ovakvoj situaciji.

Većina islamskih pravnika smatra da se ne može prihvatiti svjedočenje same dojilje za obaveznost rastave braka, ali se preporučuje rastava iz predostrožnosti. Prema njihovom mišljenju Poslanikove, sallallahu 'alejhi ve sellem, riječi: *"Ostavi je"*, upućuju na pobožnost i da razvod treba uslijediti.

---

[170] Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, VI, str. 378, hadis br. 2970

Šafijski i malikijski pravnici smatraju da se može prihvatiti svjedočenje dojilje, ali sa još jednom ženom, a šafijski pravnici uvjetuju da njeno svjedočenje ne bude zbog traženja naknade za dojenje, a ako traži naknadu, onda se njeno svjedočenje neće prihvatiti zbog sumnje.[171]

---

171 Šihabuddin er-Remli el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, VII, str. 185.; Ibn-Kudame, *El-Mugni*, VII, str. 559.

ZAKLJUČAK

Istražujući cjelokupnu problematiku oko dojenja i analizirajući najbitnija pitanja koja se tiču ove teme, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

- Za pravilan odgoj djeteta veoma važnu ulogu ima skladan i harmoničan život supružnika, a za taj sklad i harmoniju trebaju se oboje potruditi zanemarujući često svoje lične prohtjeve.
- Po prirodi stvari svaka žena teži da postane majka i zato bi se itekako trebala pripremiti, kako fizički, tako i psihički, svjesna da će imati veliku nagradu kod Uzvišenog Allaha ispunjavajući svoju najbitniju zadaću na ovom svijetu.
- Allah, dž. š., je ženu obdario maternicom u kojoj otpočinje ljudski život i, s obzirom na tu časnu ulogu, žena mora voditi brigu o svom cjelokupnom zdravlju, a i cijela njena okolina joj treba pomoći u tome osiguravši joj uvjete života u kojima može mirno donijeti na svijet novi život.

- Žena treba svoje grudi pripremiti za dojenje oblikujući bradavice, kako bi u početku dojenja nailazila na što manje problema. Majka ne treba nijednog trenutka razmišljati kako neće dojiti svoje dijete, misleći da će joj to naštetiti. To jo može samo koristiti, jer su njene grudi i stvorene u tu svrhu.
- Kao što dijete ima pravo na život i to zdrav život, odgoj, zaštitu, izdržavanje, obrazovanje itd., isto tako ima pravo na zdravu prehranu, a to je dojenje majčinim mlijekom.
- Majka je najpreča da joj se prepusti dojenje, jer je njeno mlijeko stvoreno baš za to dijete i ona je najmilostivija prema njemu, najbolje će ga čuvati i hraniti.
- Vjerska je obaveza majke da doji svoje dijete, pa kada bi se desilo da neka majka odbije dojenje, bit će odgovorna pred Allahom, dž. š., za njegovo zdravlje. Situacije da majka odbija dojenje djeteta su veoma rijetke i javljaju se većinom kod žena koje su razvedene i hoće na taj način da naštete ocu djeteta.
- Postoje tri situacije kada je majka zakonski obavezna da doji svoje dijete, pa ako odbije, prisilit će se na dojenje. Te situacije su:
  - ako dijete ne prihvata dojku druge žene,
  - ako otac ne može naći drugu dojilju,
  - kada dijete nema oca ili ako ni otac ni dijete nemaju imetka.

- U šerijatskom pravu dozvoljeno je iznajmiti dojilju za dojenje djeteta i potrebno joj je platiti naknadu za dojenje koja je uobičajena, ili će naknadu utvrditi sudija.
- Majka nema pravo tražiti naknadu za dojenje, ako je u braku sa ocem djeteta, ili je u iddetu opozivog razvoda braka, jer ima pravo na izdržavanje. Kada bi i pored izdržavanja dobila i naknadu za dojenje, to bi bilo činjenje štete prema mužu. Žena ima pravo tražiti naknadu za dojenje ako je razvedena ili je u iddetu nakon smrti muža i neopozivog razvoda braka.
- Dojenje stvara srodstvo koje podrazumijeva zabranu sklapanja braka, dozvoljenost osamljivanja, gledanja i putovanja, ali ne i ostale propise kao kod krvnog srodstva koje podrazumijeva nasljeđivanje, obavezu uzdržavanja, nemogućnost zatvaranja kada se, npr., otac susteže da vrati dug, isplatu krvarine kod nenamjernog ubistva i sl.
- Da bi dojenje stvaralo srodstvo potrebno je ispuniti određene uvjete, kao što su:

  1. da bude mlijeko žene, bez obzira bila ona i djevojka;
  2. da mlijeko dospije u utrobu djeteta;
  3. da mlijeko uđe kroz usta ili nos;
  4. da ne bude pomiješano s nečim drugim;
  5. da zadajanje bude u periodu djetinjstva (prema mišljenju većine da je to u periodu do dvije godine);

6. da bude pet zadajanja (hanefijski i malikijski pravnici smatraju da i najmanja količina mlijeka dovodi do stvaranja srodstva).

- Postojanje srodstva može se utvrditi: izjavom jednoga od dvoje koji žele sklopiti brak, ili izjavom oboje; svjedočenjem dva muškarca, jednog muškarca i dvije žene ili četiri žene (prema mišljenju šafijskih pravnika), ili, prema mišljenju imama Malika, svjedočenjem dvije žene, pa čak i jedne žene, kada se preporučuje razvod iz predostrožnosti.
- Kada dojilja svjedoči o zadajanju, radi sigurnosti bolje je suzdržati se od sklapanja braka, na osnovu slučaja Ukbe ibn Harisa kada mu je Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: *"Ostavi je."*

* * *

Ovaj rad završavam zahvalom Uzvišenom Allahu koji me je uputio na ovu temu i s molbom Njemu, dž. š., da od ovog rada bude koristi. Moja je namjera bila iskrena i čista, a sve one koji budu čitali napominjem da imaju na umu da je ovo samo ljudsko djelo, koje je podložno greškama i može imati nedostatke, a samo je Allah, dž. š., savršen i daleko od svih nedostataka.

LITERATURA

Na bosanskom i drugim evropskim jezicima

1. Ademović, Mira, *Savremeni stavovi ishrane dojenčadi*, Inicijativni odbor za promociju prirodne prehrane, Sarajevo, mart 2000.
2. Cohen–Solal, Julien, *Upoznajte svoje dijete (vodič kroz djetinjstvo)*, Mladinska knjiga, Ljubljana–Zagreb, 1983.
3. Černelč, Draga, *Zdravo i bolesno dijete*, August Cesarec, Zagreb, 1985.
4. Ćerimović, Mehmed Ali, *Šerijatsko nasljedno pravo*, Mešihat Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj i Sloveniji, Sarajevo, 1936.
5. De Kervasdue, Ana, *Život žene*, Paideia, Beograd, 1995.
6. Durmišević, Smail i Durmišević-Serdarević, Jasminka, *Majčino mlijeko, hrana i lijek*, Islamski omladinski časopis Saff, br. 37, januar 2000.

7. El-Gazali, Ebu-Hamid, *Ihja 'ulumid-din*, Libris, Sarajevo, 2005.

8. Hodžić, Petar-Krešimir i Mrđen-Hodžić, Rafaela, *Priprema za trudnoću*, www.ringeraja.hr/priprema-za-trudnocu_365.html

9. Mackonochie, Alison, *Trudnoća i njega djeteta*, Leo-commerce, Rijeka–Zagreb, 2007.

10. Milaković, Ivan, *Kada su majka i njeno dijete bili sami*, Svjetlost, Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.

11. Mardešić, Duško i suradnici, *Pedijatrija*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.

12. *Resolutions and Recommendations of the Council of the Islamic Fikh Academy 1985–2000*, Islamski Institut za istraživanje i obrazovanje, Islamska banka za razvoj i Akademija islamskog prava, prvo izdanje, Džidda, 2000.

13. Sarvan, Milivoje, *Sve o vašem djetetu*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.

14. Stambolović, Blagoje, *Higijena žene*, Medicinska knjiga, Beograd–Zagreb, 1976.

15. Tuhmaz, Abdulhamid Mahmud, *Hanefijski fikh*, Haris Grabus, Sarajevo, 2003.

16. El-'Ubejdi, Halid Faik, *Kur'an i medicina*, Prevodilac, Sarajevo, 2008.

Na arapskom jeziku

1. El-'Askalani, Ibn-Hadžer, *Fethul-bari bi šerhi sahihil-Buhari*, Darur-rijan lit-turas, drugo izdanje, Kairo, 1987.; i izdanje Vrhovnog starješinstva za fetve i naučna istraživanja Saudijske Arabije, Rijad, bez godine izdanja.
2. Ed-Desuki, Muhammed el-Maliki, *Hašijetud-Desuki*, Darul-kutubil-'ilmijje, prvo izdanje, Bejrut, 1996.
3. El-Džessas, *Kitabu ahkamil-Kur'an*, Darul-kitabil-'arebi, Bejrut, 1997.
4. El-Džeziri, Abdurrahman, *Kitabul-fikhi 'alel-mezahibil-erbe'a*, Daru ihja'it-turasil-'arebi, sedmo izdanje, Bejrut, 1986.
5. Ibn-'Abidin, Muhammed Emin, *Reddul-muhtar 'aled-durril-muhtar*, poznatije kao *Hašijetu Ibn-'Abidin*, Daru ihja'it-turasil-'arebi, drugo izdanje, Bejrut, 1987.
6. Ibn-Hazm, *El-Muhalla*, Darul-afakil-džedide, Bejrut, bez godine izdanja.
7. Ibn-Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-'azim*, Darul-ma'rife, deseto izdanje, Bejrut, 1997.
8. Ibn-Kudame, *El-Mugni*, Mektebetur-rijadil-hadise, Rijad, 1981.
9. El-Kardavi, Jusuf, *Fetava mu'asire*, Darul-kalem, deveto izdanje, Kairo, 2001.

10. El-Kurtubi, *El-Džami'u li ahkamil-Kur'an*, Darul-hadis, Kairo, 1996.

11. El-Kurtubi, Ibn-Rušd, *Bidajetul-mudžtehid ve nihajetul-muktesid*, Darul-kutubil-'ilmijje, deseto izdanje, Bejrut, 1988.

12. El-Makdisi, Šerefuddin Musa, *El-Ikna'*, Generalni sekretarijat za proslavu stogodišnjice osnivanja Arapske republike Saudijske Arabije, drugo izdanje, Rijad, 1999.

13. *Medžella Medžme'il-islami*, br. 2, 1407. h.g. (1986. godina).

14. Nedžaši, 'Ali Ibrahim, *Ahkamur-reda'i fil-fikhil-islami*, El-Mektebetut-tevfikijje, prvo izdanje, Kairo, 1989.

15. En-Nevevi, *Sahihu Muslim bi šerhil-imamin-Nevevi*, Mektebetul-fiha'i, Damask, bez godine izdanja.

16. Er-Remli, Šihabuddin el-Menufi, *Nihajetul-muhtadž*, Darul-kutubil-'ilmijje, Bejrut, 1993.

17. Es-San'ani, *Subulus-selam*, Džem'ijjetu ihja'it-turasil-'arebi, prvo izdanje, Kuvajt, 1997.

18. Eš-Ševkani, *Nejlul-evtar*, Darul-hadis, prvo izdanje, Kairo, 1993.

19. Et-Tirmizi, *El-Džami'us-sahih*, Darul-hadis, Kairo, bez godine izdanja.

20. Ez-Zuhajli, Vehbe, *El-fikhul-islami ve edilletuhu*, Darul-fikr, četvrto izdanje, Damask, 1997.

Enciklopedije

1. Ebu-Džejb, Sa'di, *Mevsu'atul-idžma'i fil-fikhil-islami*, Darul-fikr, treće izdanje, Damask, 1999.

2. *Medicinska enciklopedija*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, bez godine izdanja.

3. *El-Mevsu'atul-fikhijje*, Ministarstvo za vakuf i vjerska pitanja, drugo izdanje, Kuvajt, 1992.

SADRŽAJ